

Morgensterni Seltsi toimetised I
Acta Societatis Morgensternianae I

Morgensterni Seltsi toimetised I
Acta Societatis Morgensternianae I

Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis
Duo saecula philologiae classicae in Estonia

Koostanud ja toimetanud Ivo Volt

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Kogumiku väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital ja
Tartu Kultuurkapital

ISSN 1736-1230
ISBN 9985-56-826-5

© Morgensterni Selts ja autorid, 2003

Morgensterni Selts,
TÜ klassikalise filoloogia õppetool,
Ülikooli 17, 51014 Tartu
E-post: strukt.kf@lists.ut.ee
Koduleht: <http://www.ut.ee/klassik/ms/>

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ut.ee

SISUKORD

IVO VOLT	
Saateks	7
ANNE LILL	
Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis: kahe alguse lugu	9
<i>Two hundred years of classical philology in Estonia: the story of two beginnings. Summary</i>	17
JANIKA PÄLL	
Vanakreeka keel Tartu Ülikoolis 1632–1710	19
<i>Das Griechische an der Universität Tartu 1632–1710. Zusammenfassung</i>	45
KRISTI VIIDING	
Carolus Morgensternius humanissime edidit... ..	48
<i>Carolus Morgensternius humanissime edidit... Zusammenfassung</i>	66
KATRE KAJU	
Wilhelm Süssi pilt Karl Morgensternist kui õpetajast ja õpetlasest	67
<i>Wilhelm Süss' portrayal of Karl Morgenstern as a teacher and a scholar. Summary</i>	75
IVO VOLT	
Pärtel Haliste (1890–1944): esimene eestlasest klassikalise filoloogia õppejõud	77
<i>Pärtel Haliste (1890–1944): first Estonian professor of classics. Summary</i>	98
MARIA-KRISTIINA LOTMAN	
Vabanemiskatse silbilis-rõhulisest süsteemist: Jaan Bergmanni heksameeter	99

<i>The attempt of liberation from the syllabic-accentual system: Jaan Bergmann's hexameter. Summary.....</i>	111
INGE KUKK	
Pompejanum Tartu Ülikooli Kunstmuuseumis: üks haruldane interjöörinäidis	112
<i>Pompejanum im Kunstmuseum der Universität Tartu: ein seltenes Interieur. Zusammenfassung</i>	120
JUHAN MAISTE	
Klassika sünnimetsas: mõtteid visuaalse kultuuri keelest	122
<i>In the native woods of the Classical: some thoughts on the language of visual culture. Summary.....</i>	136
MAIT KÕIV	
Klassikalise filoloogia ja antiikajaloo vahekorraest ehk kuidas liigitada Homeroose ja Herodotoose loomingut	138
<i>Classical Philology and Ancient History, or how to classify the works of Homer and Herodotos. Summary.....</i>	144
JAAN UNT	
Humanistlikust kooliharidusest: Sankt Peterburgi Klassikalise Gümnaasiumi näide	145
<i>Humanitarian education: the example of the St Petersburg Classical High School. Summary.....</i>	151
KAARINA REIN	
<i>Omnes viae in terminologia medicinali ad linguam Latinam ducunt</i>	152
<i>Omnes viae in terminologia medicinali ad linguam Latinam ducunt. Zusammenfassung</i>	161
MERIKE RISTIKIVI	
Ladina keel Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas	162
<i>Latin in the Faculty of Law at Tartu University. Summary</i>	168
Isikunimede register	170
Autoritest	177

SAATEKS

Morgensterni Selts asutati 11. märtsil 1999. aastal Tartus. Selts jätkab oma eelkäija, 6.11.1996 asutatud Karl Morgensterni Klassikaühingu tegevust. Seltsi eesmärkideks on edendada klassikalise filoloogia ning sellega külgnevate valdkondade — antiikajaloo, antiikfilosoofia, klassikalise arheoloogia, keskaja ladina filoloogia, bütsantinistika ja kogu antiigipärandi uurimist ning populariseerimist Eestis, ühendada vastavate valdkondadega tegelevaid isikuid ning arendada erialast koostööd sama ala viljelejatega mujal maailmas.

Seltsi tegevuse peamiseks vormideks on teaduslike ja üldharivate ürituste (konverentsid jne) korraldamine, erialase kirjanduse hankimine, erialase kirjanduse väljaandmine, klassikalistest keeltest tõlkimine jms. 22.8.1997 võeti *Societas Classica Morgensterniana* Varssavis toimunud peaassambleel *Rahvusvahelise Klassikaühingute Föderatsiooni (Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques = FIEC)* liikmeks.

Selts võttis endale Karl Morgensterni nime, kuivõrd prof Morgenstern oma haruldases mitmekülsuses hõlmas ühes isikus peaaegu kõiki ülalnimetatud uurimis- ja tegevussuundi. Samuti on ta silla looja Tartu ja Halle ülikooli vahel, mida peetakse klassikalise filoloogia kui uusaegse teaduse sünnipaigaks — 1787. aastal rajas prof Friedrich August Wolf seal *Seminarium Philologicum Halense*, kus klassikalisi vanaajateadusi (*klassische Altertumswissenschaft*) hakati õpetama kui iseseisvat teadusdistsipliini. Fr. A. Wolfi õpilane oli ka K. Morgenstern. Seda silmas pidades on seltsi üks eesmärke Karl Morgensterni teadusliku pärandi uurimine ja populariseerimine.

Seltsi senistest üritustest võib mainida eelkõige avalikke ettekandeid: Anne Lill, *Valetamine — kas vajadus, pahe või kunst? (Platon, Aristoteles ja kreeka tragöödia)* (1.4.1997); Kristi Sak, *Ühe hüpoteesi kinnituseks — Horatiuse võimalikust eeskujust Jakob Hurda vaadete kujunemisele* (23.10.1997); Hille

Laido, *Horatius armastusluuletajana* (27.11.1997); Janika Päll, *Juhuluule tähendusest Horatiusel* (27.11.1997); Anne Lill, *Paganlik ja kristlik Rooma* (19.4.2000); Martin Steinrück, *Ein lambos Nietzsches — zum Stil des Anfangs des "Antichrist"* (11.9.2003).

Käesoleva köitega alustab Morgensterni Selts oma toimetiste väljaandmist. Väljaande tõukejõuks on 12. detsembril 2002 Tartu Ülikooli uues keeltemajas toimunud kollokvium, millega tähistati 200 aasta möödumist klassikalise filoloogia eriala sünnist Eestis. Toimunud kollokviumi sisuks olid ettekanded ja mõttevahetus kreeka ja rooma kultuuri osast Eestis, esinesid Anne Lill, Katre Kaju, Inge Kukk, Ivo Volt, Stig Örjan Ohlsson, Marju Lepajõe, Mati Unt, Mari Murdvee, Jüri Talvet, Paul Alvre, Kaarina Rein, Merike Ristikivi, Jaan Unt, Helgi Tering ning Mait Kõiv.

Käesolev kogumik sisaldab osa kollokviumil esitatud tekstidest pisut ümbertöötatud kujul ning lisaks valiku teisi, selle kogumiku tarbeks kirjutatud tekste. Kogumiku ilmumist on toetanud Eesti Kultuurkapital ja Tartu Kultuurkapital, kellele selle eest südamlük tänu. Suur tänu ka kõikidele, kes on kaasa aidanud kogumiku toimetamisel.

Ivo Volt

KAKSSADA AASTAT KLASSIKALIST FILOLOOGIAT EESTIS: KAHE ALGUSE LUGU

Anne Lill

Aasta 2002 tähistab mitmete Tartu Ülikooli ja akadeemilise elu jaoks põhiliste erialade rajamise juubeliaastat — nende hulka kuulub ka klassikaline filoloogia. Võib tekkida küsimus, miks just 200 aastat, sest ladina ja kreeka keelt, retoorikat, antiikkultuuriga seotud tekste on Tartu Ülikoolis õpetatud selle ajaloo algusest, 1632. aastast alates. Juba siis olid sellel märkimisväärsed tulemused: näiteks anti Tartus juba 17. sajandil välja kreeka-ladina sõnaraamat, Pythagorase ja Theognise poemid koos ladina-keelse tõlkega, ladina stiili- ja poetikakursusi kuulasid üliõpilased Euroopa mitmest osast. Siiski on klassikaline filoloogia kui iseseisev teadus noorem ja tema kujunemise alguseks loetakse 18. sajandi lõppu.

Praeguse sündmuse puhul pole aga mõtet rääkida ainult ajaloost, vaid tuleb vaadata antiikkultuuri osa ning klassikaliste keelte tähtsust humanitaarhariduses ja kultuuris läbi aja laiemalt. Tuleks küsida, mida annab antiikkultuuriga tegelemine ja selle tundmine meie praegusel tehnoloogia-ajastul, kui *humanitas* ei kuulu enam moesõnade hulka?

Ajaloo paistel omandavad olevik ja tulevik tihti sügavama tähenduse. On üllatav, kui palju probleeme aja jooksul kordub. Arengute jälgimine 200 aastat tagasi ei ole mitte ainult huvitav ekskurss ajalukku, vaid võib anda olulise sõnumi ka praegusele ajale. Kõikehõlmav klassikalise filoloogia ajalugu veel ootab kirjutamist. Alljärgnev on põgus pilguheit mõnede aspektidele möödunust, mille hulgas on meenutusi ja ka isiklikke muljeid sellest, kuidas eriala 12 aastat tagasi meie ülikoolis taastati.

12. detsember 2002 (vana kalendri järgi) tähistab Keiserliku Tartu Ülikooli asutamisüriku allakirjutamist aastal 1802. Tegelikult oli töö ülikoolis selleks hetkeks juba paar kuud käinud, sest 1802. aasta 15. oktoobril (jälle vana kalendri järgi) toimus Tartu Ülikooli pidulik avamine. Vaadeldes klassikalise filoloogia kui eriala sündi, võib öelda, et arv 15 omandab kohati sümboli tähenduse — 15. oktoober 1787 tähistab ka klassikalise filoloogia kui iseseisva teaduse sündi, sest siis, 1802. aastast 15 aastat tagasi, oli Fr. August Wolf asutanud Saksamaal Halles filoloogiaseminari, mille töös antiikkeelte alane haridus ja uurimus juba praktilises tegevuses iseseisvus, eraldudes teoloogiast.

Meile on Saksamaal toimunu tähtis seepärast, et klassikaline filoloogia jõudis Eestisse just Hallest Karl Morgensterni vahendusel, kes oli seal Wolfi juures õppinud ja viibis seega tegelikult eriala sünni juures (Lill 1989b: 114–115). Sealt omandatud ideedega tuli ta Tartusse ja püüdis ka siin ellu viia uusi ideid klassikaliste keelte ja kultuuri õpetamisel. Morgensternist sai vastloodud Tartu Ülikoolis kõnekunsti, kreeka ja ladina keele, antikviitide, esteetika, kirjanduse ja kunstiajaloo professor, mõjukas isik, kes suurel määral lõi oma erialale kõrge prestiiži. Tartu Ülikool oli ka esimeste seas, kus hakati tänu Morgensternile kasutama mõistet 'klassikaline filoloogia' (Classen 2002: 497).

Võib seega öelda, et Tartu kuulus esimeste akadeemiliste keskuste hulka, kuhu uus filoloogiahariduse kontseptsioon jõudis. 1821. aastal avas Morgenstern Tartus Halle eeskujul ka seminari (*Seminarium Philologicum*, vt Lill 1989a), et edendada antiikkultuuri tundmist ja eriti ladina keele oskust peamiselt pedagoogilistel eesmärkidel, pidada ladinakeelseid disputatsioone, arendada retoorikaoskust. Morgensternil säilisid ka kontaktid Saksamaa tähtsamate ülikoolidega ja nii võib öelda, et klassikalise filoloogia algus Tartus oli rahvusvaheliselt väärikal tasemel ning sidus siinse akadeemilise humanitaarhariduse uusimate arengutega Euroopas. Sel ajal oli ülikooli taasavamise plaanides klassikaliste keelte õpetamine silmapaistval kohal.

Kui klassikalise filoloogia sinne rajaja K. Morgenstern tuli Tartusse sooviga viia Emajõe Ateena akadeemilise hariduse maailmakaardile, peab siiski ütleva, et ta tahtmine oli suurem kui kohalikud võimalused (Morgenstern 1817: 335–336). Morgenstern pühendas oma energia, organiseerimistalendi, teadmised, vahendid, ka raha Euroopa ülikoolidega sarnase õhkkonna loomisele Tartus. Siia kuulus peale õppetöö ka raamatukogu ja kunsti-

muuseumi rajamine ning muidugi teadmine, et klassikalised keeled — kreeka ja ladina keel — on hariduse aluseks. Sellest räägib ta oma arvukates akadeemilistes kõnedes, alates Danzigi *Athenaeum*'is peetud ettekandest veel enne Tartusse tulekut 1798. aastal, seda kordab ta hiljem Tartus: vana-de keelte õppimine loob aluse kogu haridusele, ilma selle vundamendita kukub kokku kogu teaduse ehitis.

Antiikkeelte ja retoorika professoril oli tol ajal privilegieeritud positsioon, teda nimetati ülikooli hääletoruks, *vox et tuba universitatis*. Just tema määras suures osas akadeemilise vaimsuse, sest pidi vaatama üle ja redigeerima kõiki akadeemilisi etteasteid, nii esinemisi, loengutekste kui ka dissertatsioone (tava, mis kestis 20. sajandi alguseni). See ei puudutanud mitte ainult filoloogide töid, vaid ka näiteks meedikute ja juristide omi. Toimus ka vaidlus selle üle, kas kasutada doktoridissertatsioonides ja disputatsioonides ladina keelt või mitte. Siin võib paralleeli tõmmata meie praeguse ajaga, kui ajakirjanduses arutati hiljuti selle üle, kas meedikutel on vaja ladina keelt õppida.¹ Klassikaliste filoloogidena on just meil võimalik kõige paremini aru saada, et ladina keel peab jääma meditsiinis selleks aluseks, mis lubab erinevast rahvusest inimestel eluliselt tähtsates küsimustes teineteist täpselt ühtmoodi mõista.

Ka suhtumises gümnaasiumiharidusse kumasid läbi samad probleemid, millest ikka ja jälle ka praegu räägitakse. Morgenstern mõistis, et ülikooli-hariduse head ja vead saavad alguse gümnaasiumist ja et need kaks haridustaset on omavahel kindlalt seotud. Seepärast oli ta ka tegev gümnaasiumeid kureerivas komisjonis: ülikooliprofessor peab teadma, kuidas tema ainet koolis õpetatakse. Tartus kostus 19. sajandi alguses mitmeid hääli selle kohta, kuidas eelistatakse praktilisemaid alasid, kus töötamine kiiresti ja vahetut kasu toob (need on nn leivateenimisteadused, *Brotwissenschaften*). Tolleaegse rektori Johann Philipp Gustav Ewersi sõnade järgi oli filoloogia kirjanduslik luksusartikkel. Kuuldes praegu jutte vajalikkusest eelistada tehnoloogia ja praktiliste aladega seotud tegevusvaldkondi, tuleb paratamatult meelde kaks sajandit tagasi toimunu. *Nil sub sole novum!*

Ajaloos edasi minnes, kui saksa-vene kultuuriruumis tegutsenud ülikool juba iseseisva Eesti perioodil rahvusülikooliks sai, säilis klassikalise filoloogia kui eriala järjepidevus õpetamises kuni 1954. aastani. Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis andsid eriala edendamisse suure panuse Pärtel Haliste (kogu perioodi jooksul) ja Wilhelm Süss (aastail 1923–34). Pärast II Maailmasõda, Nõukogude haridussüsteemi osana, ei peetud seda eriala enam

¹ Vt Kaarina Reinu artiklit selles kogumikus.

vajalikuks ja klassikalise filoloogia kateeder suleti. Sellele järgnes 36-aastane periood, kui klassikalisi keeli ja kultuuri uuriv eriala Eestis ametlikes õppeplaanides puudus. Või õigem oleks siiski öelda, et oli varjusurmas. Sest inimesi, kes olid huvitatud antiikkeelte õppimisest ja klassikaliste autorite tekstide lugemisest, jätkus ka kogu selle aja kestel. Samuti olid tollased õpetajad (Richard Kleis, Lalla Gross, Ülo Torpats) valmis kas või vabast ajast asjast huvitatud üliõpilastega tegelema.

Kui küsida, mis siis sundis nõukogude korra ajal sellist sammu astuma, et klassikalise filoloogia eriala suleti, siis ei saa siin anda ühest vastust ja piirduda ainult ideoloogiliste põhjendustega. Jäi ju see eriala püsima Moskva ja Leningradi, Kiievi ja Tbilisi ülikoolides. Ka Leedus oli tänu tugevatele kultuuritraditsioonidele võimalik järjepidevust paremini hoida. Otsest ideoloogilist ohtu ju klassikaline filoloogia ei kujutanud, ta polnud n-ö nõukogudevaenulik. Eesti puhul mõjutasid arenguid nii subjektiivsed kui ka kohalikud ning objektiivsed põhjused. Oluline oli see, et antiikajaga tegeldes osaleti vahetult läänemaailma mõtte ning kultuuri arengu mõistmises. Kõik selle suunitlusega humanitaarerialad olid nõukogude ajal Eestis varjusurmas või päris välja suretatud, alates keeleõpetusest (nt romaani keeled) ja lõpetades kultuurilooga. Lisaks mängis oma osa ka suhtumine, et piiratud võimaluste tingimustes loobuti kõigepealt nendest erialadest, mida ei peetud otseselt vajalikuks, mis olid liiga elukauged ega teeninud vahetult neid ideoloogilisi eesmärke, mida tollane võim propageeris. Oma osa võis mängida ka eestiaegsete õppejõudude meelsus. Klassikute hulgas oli neid, kes olid aktiivselt nõukogude võimu vastu, emigreerusid või siis said sõja ajal surma (Pärtel Haliste, Ervin Roos, Konstantin Vilhelmson).

Nagu aga juba öeldud, tegeldi ka nendel vahepealsetel, nõukogude võimu aastatel kreeka ja rooma kultuuri ning antiikkeeltega. Ladina keel püsis üldainena kõikide filoloogide, ajaloolaste, juristide, medikute ja esialgu ka bioloogide õppekavades. Süvendatud õpinguteks nii ladina kui kreeka keeles pidi taotlema individuaalplaani muu eriala kõrvalt. Tuleks tänuga meenutada õppejõude, kes selliseid huvilisi juhendasid ja aitasid üle elada kriitilise aja kuni eriala taasavamiseni 1990. aastal. Ennesõjaaegsest perioodist olid Lalla Gross ja Richard Kleis need, kes tegelesid fakultatiivsete gruppidega, kus loeti antiikautorite tekste. Võiks öelda, et nemad (ja ka peale sõda õppinud Ülo Torpats) olid selle sideme hoidjad, mis tagas järjepidevuse antiikkeeltega tegelemisel. Nad olid sillategijad, mida ladina keeles tähistab sõna *pontifex*. Nende töö ei paistnud kaugele silma ja nad

tegid seda enamasti lisakohustusena: õhtuti pärast regulaarsete tundide andmist kogunes kokku grupp erinevate erialade üliõpilasi, kes hakkasid koos lugema antiikautorite tekste. Lääne-Euroopa kirjanduse ja klassikalise filoloogia kateeder (hiljem võõrkeelte kateeder) ja Klassikalise Muinas-teaduse Muuseum olid need kohad, kus loeti Homerosse eeposi, Sophoklese tragöödiaid, Pliniuse kirju ja paljusid teisi antiikaja autorite teoseid.

Sõjajärgsel ajal klassikalisi keeli õppinutest jäid ülikooli juurde ladina keelt õpetama Jüri Maadla ja Olev Nagel. Sellistes gruppides alustasid ka praegused klassikalise filoloogia õppejõud Epp Tamm, Jaan Unt ja siin-kirjutaja, kes kõik said oma õppimist erialal jätkata tollases Leningradis. Kõik see lõi eelduse, et Eesti taasiseseisvumisega olid eriala taastamiseks vajalikud alustamisjõud olemas. Taastamise initsiaatorite seas tuleks kindlasti nimetada kirjanike-humanitaaride seltskonda ja eriti Ain Kaalepit, kes ei väsinud kordamast, et klassikalist filoloogiat on vaja ülikoolis ja Eestis tervikuna.

Formaalselt tehti ettepanek avada kateeder 26. aprillil 1990 filosoofia-teaduskonna nõukogus; 1. septembril 1990 avati klassikalise filoloogia kateeder uuesti rohkem kui kolme aastakümne järel. Klassikute juurde kuulus ka prantsuse filoloogia, kus samuti alustati eriala ülesehitamist. Meile anti peahoones ruumid, milles olid varem asunud parteikomitee ja komso-molikomitee. Meie kolimist sinna võis pidada lausa sümboolseks uue ajajärgu alguseks. Kahte kitsasse kateedriruumi sai toodud Iulius Caesari ja Pallas Athene kujud, ning nende apotropailiste vahendite mõju uue vaim-suse loomisel ja kommunismitondi väljaajamisel oli lausa füüsiliselt tuntav.

Kui lühidalt kokku võtta peamist tunnet, mis eriala uuestiamisega ja selle ülesehitamisega kaasnes, siis võib öelda, et kogesin omal nahal, kuidas asju lõpetada, kinni panna, lõhkuda on väga lihtne, nende taastamine ja uuesti funktsioneerima panemine aga nõuab erakordselt palju pingutusi. Selleks, et täita vahepealsete aastakümnetega tekkinud auk, tuli hakata looma õppesüsteemi, taaslooma kontakte lääne ülikoolidega, taastama raamatukogu. Üks põhitegevusi esimestel aastatel oli kirjade kirjutamine kolleegidele klassikalise filoloogia õppetoolidest nii Skandinaaviamaades, Saksamaal, Inglismaal, Šveitsis, Prantsusmaal, Ameerika Ühendriikides kui ka mujal. Mitmete kolleegidega olid küll isiklikud kontaktid varem, kuid õppetooli tasemel ametliku koostööna tuli kõik alles luua. Mind üllatas ja vaimustas, kuivõrd oldi valmis igal moel eriala toetama, raamatuid saatma ja loengutega esinema tulema. Siinkohal peab kindlasti tänama George Sorosi loodud Avatud Eesti Fondi, mis väga oluliselt toetas eriala taas-

tamist. Kohe algusest kujunesid väga head sidemed Skandinaavias Helsinki, Uppsala, Lundi ülikooliga, Saksamaalt Göttingeni ülikooliga, samuti Oxfordi, Baseli, Los Angelese jt ülikoolidega, kui nimetada ainult väheseid. Meie väsimatuks patrooniks on olnud prof Jaan Puhvel Los Angelesest, kes esimestel aastatel pidas mitmeid selliseid loengukursusi, mille jaoks meil endil inimesi polnud (nt indo-euroopa keelte võrdlev grammatika, hiljem mükeena keel ja itali dialektid). Ise ta ütles naljaga pooleks, et tal pole oma koduülikoolis kunagi nii suurt loengukoormust olnud kui Tartus. Tänu prof Carl Joachim Classenile on jäänud Göttingeni ülikooliga loodud sidemed kõige püsivamaks ja võimaldavad kestvalt meie üliõpilastel sealses ülikoolis töötada.

Koostöö Soome ja Rootsi kolleegidega on viinud ühiste konverentside korraldamisele, mille initsiaatoriteks on teiste seas olnud Jyväskylä ülikooli romaani keelte professor Outi Merisalo ja Lundi ülikooli kreeka keele professor Jerker Blomqvist. Praeguseks on 12 aastaga täis saanud minimaalne tsükkel akadeemilises hariduses, see on bakalaureuseastme esimesest aastast kuni teaduskraadide kaitsmiseni. Kui 1991. aastal esimene lend klassikalisi filolooge vastu võeti, siis oli konkurss sellele erialale üks suuremaid ülikoolis (rohkem kui 5 inimest ühele kohale). Riiklikult oli ette nähtud 10 kohta, kuid õnnestus saada veel 5 lisakohta (tollase mõiste järgi nn vabakuulajad), nii et kokku alustas õpinguid 15 vastset üliõpilast. Loengud toimusid Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi kauaaegses loengusaalis, kus õpetati klassikafiloloog 19. sajandi keskpaigast alates. Vahepeal, tõsi küll, nõukogude aja lõpukümnenditel, likvideeriti muuseumis õppetöö. Sellega uuesti alustamine tähendas järjekordset märki uuesti ajaarvamisest ülikoolihariduses seoses Eesti taasiseseisvumisega. Uute üliõpilaste vastuvõtud erialale hakkasid toimuma üle aasta, esimestel kordadel kümme, siis 15 üliõpilast. 2000. aastaks oli vastu võetud 73 klassikalist filoloogi, nendest ligi pooled veel õppisid, lõpetanud kolme lennu kohta oli 28.

Toonasest esimesest lennust on praegu kolm lõpetajat meie õppetooli õppejõud, teisest lennust on neid kaks. Ülikoolis teiste erialade üliõpilasi õpetavad lisaks veel kaks klassikafiloloogi. Meie lõpetajad töötavad Eesti teistes kõrgkoolides ja gümnaasiumides, arhiivis jm. 2002. aasta lõpuks on kaitstud kümme magistritööd klassikalise filoloogia erialal; 2002. aasta detsembris kaitsti ka esimene doktoritöö. Selleks oli Kristi Viidingu uurimus Tartus 17. sajandil ilmunud akadeemilisest ladinakeelsest juhuluulest. Uurimus liitub suunaga, mille eesmärgiks on jälgida antiikkirjanduse hilisemaid mõjusid ja retseptiooni erinevates maades. Klassikalise antiigiga liituvad

uurimisteemad seonduvad ka filosoofiliste ja tekste interpreteerivate küsimustega (antiikdraama, eetika ja karakterid kreeka ja rooma autoritel). Ühe uurimissuuna moodustavad värsivormide teoreetilisi küsimusi käsitlevad tööd.

Klassikalised filoloogid on saanud Eesti kultuuripildis nähtavaks. On välja antud temaatilisi artiklikogumikke, tõlgitud antiikautorite teoseid ja ülikooli ajalooa seotud tekste, kirjutatud kolm erineva suunitlusega ladina keele õpikut, filoloogide ühistööna ilmus uus ladina-eesti sõnaraamat. Lisaks Eestile on ilmunud töid Soomes, Saksamaal, Inglismaal. Tähtsaks tuleb pidada seda, et oma piiratud jõududega püüda hoida tasakaalu võõrkeelse teadusproduktiooni ja eestikeelsetes väljaannetes avaldamise vahel. Arvan ka, et rahvusvahelisel foorumil osalemine peab seonduma meie tegevuse teadvustamisega oma kultuuriruumis. Lõppkokkuvõttes on just viimane aspekt see, mis põhjendab ja muudab vajalikuks klassikalise filoloogia kui eriala arendamise siin ja praegu. Mis puutub rahvusvahelisse kõlapinda, siis etendab selles suurt osa uus meedia: 2000. aastal asutati humanitaarteaduste akadeemiline veebiajakiri *Studia Humaniora Tartuensia*² (toimetuskollegiumis on õppetoolist Kristi Viiding, Janika Päll, Maria-Kristiina Lotman ning Ivo Volt).

Rahvusvahelisest koostööst rääkides on saanud õppetoolis peamiseks suunaks klassikalise kultuuri uurimine Balti mere regioonis, kuhu on koondunud uurimisgrupid Saksamaalt, Rootsis, Soomest, Poolast, Baltimaadest. See koostöö on tihe ja areneb pidevalt. Samas võiksid meil lähemate lõunapoolsete naabritega, lätlaste ja leedulastega, sidemed tihedamad olla, sest praegu on need Skandinaavia ja Saksamaa kontaktide kõrval veidi unustusse jäänud. Seni on olnud nii, et kõige lähemaid naabreid kohtab peamiselt Saksamaal, Rootsis või mujal Euroopas konverentsidel. Eks siin ja mujalgi on arenemisruumi küllaga.

Oma tegevusega tahame me näidata, et klassikaline filoloogia pole mitte ainult väikese grupi inimeste huviala ja mingi eksklusiivne tegevus, vaid et see liitub olulise osana kogu eesti kultuuri, seda nii filosoofia, ajaloo, kirjanduse, teatri kui ka paljude teiste erialade ja tegevusalade suhtes.

Võib öelda, et kui Eesti riigi iseseisvumisega taastati klassikalise filoloogia eriala ülikoolis, siis oli see samm lähemale Euroopa kultuuri alustele, seda nii kirjanduse, kunsti kui ka poliitilise kultuuri mõttes: on ju antiikajast pärit esmakordse ja uudse inimeste riikliku koosseisusteerimise vormi — demokraatia — põhimõtted. Klassikaline filoloogia aitab mõista euroo-

² Vt <http://www.ut.ee/klassik/sht/>

paliku mõtteviisi toimimise mehhanisme. Eriala taastamine oli seega mingis mõttes sümboolne, sest akadeemilisse haridusse võeti uuesti distsipliin, mis liitub kogu selle suunaga, kuhu areneb riik tervikuna. Antiikaja mõistetesüsteemi ja mõttemaailma tundmine, euroopalik mõtteviis, on selle oluline osa, hõlmates keelt, kirjandust, filosoofiat, kunsti. Ka meie oma, eesti keele mõistmisele annab ladina keele tundmine sügavama varjundi. Antiik-keeltest pärit *ars grammatica* annab suures osas need vahendid, millega jälgida meie oma keele toimimise põhimõtteid. Antiikaja keeleteadlaste järgi on see lähtekohaks ka teiste kunstide mõistmisel. Klassikaline filoloogia võiks selle arutlusloogika järgi olla laiemas mõttes kogu euroopa kultuuri grammatikaks, ilma milleta me ei saa mõista mõtteviisi, mille järgi see regioon toimib.

Klassikaliste keelte ja kultuuri õppimine on humaniteedi kandjaks. Keele õppimine ei tohiks aga olla eesmärk omaette, vaid peaks saama süvendatud filoloogilise töö ja kultuurilise arengu eeltingimuseks. Euroopaga liitudes teadvustatakse klassikaliste keelte osa euroopaliku identiteedi juures üha selgemalt. Antiikkultuur, ladina ja kreeka keel moodustavad tähtsa aluse erinevate erialade juures, alates emakeelest ja lõpetades kas või õigusteadusega. Eriala tulevikku silmas pidades on oluline rõhutada just seda integreerivat osa. Antiikaja elav pärimus, selle eetiline ja esteetiline väärtus ühendab erinevaid tegevusvaldkondi ja eri maid siis, kui ka muul pinnal (nt poliitilisel või majanduslikul) võivad erimeelsused tekkida.

Lõpetuseks tahaksin uuesti meenutada Karl Morgensterni, kes nägi antiikautorite ja antiikkultuuri tundmises teed kõrge moraali ja vaimsuse juurde jõudmiseks. Tema sõnad on asjakohased praegugi: *Linguarum acuratissima cognitio clavis est ad recludenda augustissimi templa penetralia. Mitte clavim, foris stabis* ('keelte põhjalik tundmine on võtmeks kõige pühamatesse templitesse sisenemisel, kui pole võtit, jääd õue').

Loodame, et kõigile raskustele vaatamata humanitaarharidus ei jää ka siin tuulise Läänemere ääres tõmbetuulte kätte, vaid säilitab oma koha teadusetemplitis.

Kirjandus

- Classen, Carl Joachim (2002) 'Das Alter der 'Klassischen Philologie'.' — *Hermes* 130, 4, 490–497.
- Lill, Anne (1989a) 'Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835.' — *Akadeemia* 1, 5, 1051–1078.
- Lill, Anne (1989b) 'Karl Morgenstern als Student im Seminarium Philologicum Halense.' — *Konferenz zur 200. Wiederkehr der Gründung des Seminarium Philologicum Halense durch Friedrich August Wolf am 15.10.1787. Innere und äussere Integration der Altertumswissenschaften*. Hrsg. Joachim Ebert und Hans-Dieter Zimmermann. Halle (Saale): Wissenschaftliche Beiträge 1989/36.
- Morgenstern, Karl (1817) 'Vom Sprachenstudium, besonders dem Studium der Griechischen und Lateinischen Sprache, und des classischen Alterthums überhaupt, als einem wesentlichen Hauptteile der akademischen Studien.' — *Dörptsche Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst* (Hrsg. Karl Morgenstern) B. 3. Dorpat, 333–399.

Two hundred years of classical philology in Estonia: the story of two beginnings

Summary

Anne Lill

Two hundred years ago, in 1802, classical philology was established as an academic discipline at the reopened University of Tartu (Dorpat). The first professor was Karl Morgenstern who came to Tartu from Halle, Germany, and was a student of Fr. A. Wolf. The ideas of Morgenstern on classical education laid the basis for further development of classics in Tartu. Close contacts with the German universities were established at that time. The development of classical philology at that time, in German-Russian cultural sphere, was on solid ground. In 1918, at the newly established national university of the independent Estonian Republic, classical philology continued its existence under the leadership of prof Wilhelm Süss and prof Pärtel Haliste, and the first generation of Estonian classicists was educated. The interruption in the classical education came about after World War II, during the Soviet regime: the Chair of Classical Philology was closed in 1954. The study of classical antiquity was considered as unnecessary in the new political surroundings. This caused a long gap in the education until the year 1990 when the

Chair was reopened. Meanwhile, there remained the teaching of Latin at the elementary level for the students of modern philologies, history, law and medicine. It was, however, possible to study Greek and Latin authors on the individual basis in addition to the officially confirmed curricula. The teachers were from the pre-war times and they did this work as complementary to their common working load. This allowed the continuation of the classical education in preparing teachers of Greek and Latin. In 1991, the first 15 students were admitted to the reopened discipline of classical philology. Afterwards, the students have been admitted every second year (10–15 persons, due to the university's *numerus clausus*). Until the year 2000, altogether 73 students have been admitted, and 28 of them have graduated. More than 40 students are studying at the moment. The first doctoral thesis was defended in December 2002. Next years will bring about additional PhD defences. The main fields of research are: ancient drama and characters in classical literature, Greek and Roman metre and Neo-Latin studies (Latin written poetry of the 17th century). The classicists in Tartu have good connections with many Western universities; the cooperation is especially good with Germany and Scandinavian countries. Our students have received scholarships at the universities of Göttingen, Fribourg, Basel, Oxford, Helsinki, Uppsala, Lund, etc. An on-line journal of the humanities, *Studia Humaniora Tartuensia* (<http://www.ut.ee/klassik/sht/>), established by young scholars in 2000, also helps to develop international cooperation.

VANAKREEKA KEEL TARTU ÜLIKOOLIS 1632–1710¹

Janika Päll

Selleks, et uurida vanakreeka keele õpetamist ja kasutamist *Academia Gustaviana's* ja *Academia Gustavo-Carolina's*, on nüüdseks loodud väga head võimalused: Ene-Lille Jaansoni bibliograafia² ja TÜ raamatukokku Mare Ranna ja E.-L. Jaansoni initsiatiivil kokku korjatud koopiad, Arvo Teringu publitseeritud ülikooli senati protokollid (edaspidi SP1 ja SP2), *Album Academicum* (edaspidi AA) ning uurimused *personalia* kohta,³ Helmut Piirimäe koostatud Tartu Ülikooli ajalugu, Kristi Viidingu ja Jana Orioni elektrooniline juhuluulekorpus, Anne Lille, Marju Lepajõe, Olev Nageli ja K. Viidingu uurimused ning K. Viidingu doktoritöö. Tänu tekstide kättesaadavusele ja bibliograafiale on võimalik analüüsida kreeka keele esinemist isikute ja juhuste järgi (*quis, quid, ubi, quibus..., quando*), luule ja proosa taset ning lõpuks (soov, mille täitumist tuleb veel kindlasti kaua oodata) uurida kreeka autorite tundmist dissertatsioonides, kõnedes ja juhuluules leiduvate viidete ja tsitaatide analüüsi kaudu. Alljärgnevas püüan tutvustada kreekakeelsete tekstide loomist Tartu Akadeemias, andes ülevaate

¹ Tänan Kristi Viidingut, Marju Lepajõed, Ivo Volti ja Martin Steinrücki nõuannete ja abi eest.

² Kõik viited Tartu 17. sajandi trükistele on antud E.-L. Jaansoni bibliograafia (Jaanson 2000) numeratsiooni järgi. *Academia Gustaviana's* loodud vanakreekakeelne luule on osaliselt kättesaadav ka elektroonilises väljaandes (*Academia Gustaviana (1632–1656) ladinakeelse juhuluule tekstikorpuse*. Koostajad Jana Orion ja Kristi Viiding, [http://www.ut.ee/ klassik/neolatina/](http://www.ut.ee/klassik/neolatina/)).

³ Vt ülevaadet Tering 2002, kust saab viiteid nii Arvo Teringu enda kui teiste autorite Läänemere regiooni puudutavate käsitluste kohta.

nende autoreist ja olukordadest, mis tingisid kreeka keeles luuletamise või arutlemise, et selgitada välja suunad, milles uurimisega edasi minna.

Kreeka keele kasutusvõimalused olid Euroopa lääne- ja põhjapiirkondades ahtamad kui ladina keelel: eelkõige puudus see ametlikest dokumentidest ja igapäevaelust. Sellele vastavalt oli ka akadeemilises valdkonnas kreeka keele esinemine piiratud vaid õppetöö ja üksikute pidulikumate akadeemilise elu sündmustega (nt akadeemias kirjutatud juhuluule ning kõnede või avalike dissertatsioonide-disputatsioonidega),⁴ lisaks üksikud kreeka keele või autorite käsitlemised, mis tihti olid samuti seotud õppetööga. Humanismiaja ühe saavutusena oli kreeka keel 16. sajandi jooksul vähemalt luterlikes ülikoolides eluõiguse võitnud ja saavutanud olulise humanistliku hariduse sümboli tähenduse (Ludwig 1998: 79). Protsess oli aga vaevaline ja esiplaanile jäi siiski ladina keel. Seda on kirjeldanud Rostocki Ülikooli näitel S. Rhein (1996: 42–55) ja sarnast olukorda võime eeldada ka Tartus.

Kreekakeelsete **ettekannete** hulk oli Tartu akadeemias ladina keeles kirjutatutega võrreldes tühine: E.-L. Jaansonini indeksi järgi on kreeka keeles kirjutatud *Academia Gustaviana* perioodil 36 disputatsiooni (7,23% 498 disputatsiooni seast, Jaanson 2000: 42–43), mis seostuvad peaaegu täiesti vaid selle kuulsaima kreeka keele professori, Johannes Gezeliuse tegevusega. *Academia Gustavo-Carolina* perioodist kreekakeelseid disputatsioone (säilinud?) ei ole.⁵ See pole imekspandav, arvestades tollast kreeka keele üldist tagasikäiku ning J. Gezeliuse ülisuurt rolli ka AG perioodi disputatsioonide puhul. 17. sajandi lõpust puudub informatsioon kreekakeelsete disputatsioonide või kõnede kohta näiteks ka Turu ülikoolist (vt Kajanto 2000).

Kreeka keelele on pühendatud ka J. Gezeliuse neli õppeotstarbelist **väljannet** (kreeka keele grammatika, J. A. Komenský *Ianua linguarum*'i väljaanne, kreeka tarkusekirjanduse antoloogia ja kreeka-ladina sõnaraamat, vt allpool). Lisaks käsitlesid kreeka keelt kaks **kõnet**, Christian Jheringi *De*

⁴ Ladina keele kasutusalaadest 16.–17. sajandi Euroopa ülikoolides katoliikliku (vahepeal ka jesuiitliku) Freiburgi Ülikooli (Saksamaa) näitel vt Schiewe 1996: 186–281. J. Schiewe viitab ka protestantlikus Baseli ülikoolis 16. sajandil peetud ladina- ja kreekakeelsetele loengutele (Schiewe 1996: 273). Ent väljend *ladina ja kreeka keeles peetud loeng* võib viidata vaid kreekakeelsete terminite ja tekstikohtade kasutamisele ja selgitamisele ladinakeelses loengus, nagu näitab S. Rhein Nikolaus Marschalki *latine et graece* peetud loengu 1520. aasta Rostocki väljaande puhul (Rhein 1996: 45).

⁵ H. Piirimäe väidet, et AGC-s peeti aeg-ajalt ka kreekakeelseid kõnesid (Piirimäe 1982: 201), ei tahaks disputatsioonidele ja pikematele ettekannetele laiendada. Ainsaks säilinud kreekakeelseks proosatekstiks AGC ajast on J. Lundeeni lühike proosagratulatsioon (Jaanson 1033), vt ka märkus 11.

Hebraea, Graeca et Latina lingua oratio 1644. aastast (Jaanson 426) ja Benjamin Krooki 1652. aastal peetud *Graecae linguae elogia* (Jaanson 745), viimase säilimine ja asukoht pole praegu teada. Jheringi kõne saatesõna on Laurentius Ludeniuselt, keda ka kõne loomise innustajaks võiks lugeda.

Akadeemias peetud **loengutes** käsitletu kohta on vähe andmeid. J. Vasara poolt avaldatud loenguprogrammid 1651.–52., 1653.–1654. ja 1655. aastast näevad ette kreeka keele algkursuse õpetamist Uue Testamendi lugemise vajadust silmas pidades ning kasutades õpikuna J. A. Komenský *Ianua linguarum*'it, aga ka vanemat Goliuse grammatikat,⁶ samuti on teada, et E. Holsteniusel oli loengukavades Plutarchose teos *Poiste õpetamisest* ja Pseudo-Phokylidese mõtteterad (Vasar 1932: 181–186).⁷ Hilisema poeesia-professori kohusetäitja G. Lideniusega seoses mainitakse ka G. Buchanani poolt avaldatud kreekakeelsete psalmiparafraside lugemist.⁸

Vanakreekakeelseid **juhuluuletusi** on praeguse seisuga teada 89,⁹ AG perioodist 74¹⁰ ja AGC perioodist 15 luuletust.¹¹ Erinevate keelte kasutamise

⁶ See grammatika, mille Strassbourgist pärit Theophilus (Gottlieb) Golius (surnud 1600, vt Jöcher 1750: 1060) kirjutas sealse kooli õpilaste jaoks, ilmus 16. sajandi keskel. Vanim väljaanne, millele oskan hetkel viidata, on 1549. aastal Wittenbergis välja antud *Educatio puerilis linguae graecae*. Kuigi grammatikast ilmus 16.–17. sajandi jooksul erinevates Saksamaa linnades rohkelt uustrükke, ei ole nt Saksa humanistide kreeka keele alase tegevuse ülevaates *Graecogermania* (Harlfinger, Barm 1989) seda G. Simleri, J. Ceporinuse, Ph. Melanchthoni ja N. Frischlini grammatikate kõrval mainimisväärseks peetud. Th. Goliuse grammatika tähtsus kreeka keele õpetamisel Rootsi ja Tartu ülikoolides enne J. A. Komenský grammatika kasutuselevõttu vajab veel täpsustamist.

⁷ Akadeemia konstitutsioon, loodud Uppsala ülikooli konstitutsiooni eeskujul, ei viita J. A. Komenský õpiku (*Ianua linguarum*) kasutamisele ega Pseudo-Phokylidese lugemisele (vt Vasar 1632), seega võib nende jõudmist loenguprogrammidesse pidada J. Gezeliuse õppetstarbeliste väljaannete, kreeka tarkusekirjanduse antoloogia (Jaanson 514, 1646. a) ning J. A. Komenský *Ianua linguarum*'i editsiooni (Jaanson 596, 1648. a) ilmunise tulemuseks.

⁸ Selle informatsiooni allikas on ebaselge: J. Vasara andmeil on tegemist käsikirjalise juurdekirjutusega 1651.–1652. aasta loengute trükitud kataloogi (UUB Nord) juures (Vasar 1932: 184 m.1). G. Buchanani psalmiparafraside lugemine on ette kirjutatud juba akadeemia konstitutsioonis (Vasar 1932: 66 = *Constitutiones* 1997: 62–63).

⁹ Jaanson 2000: 50 annab kreekakeelsete luuletuste kogusummaks 76. Tema bibliograafia indeks (põhitekstis on keel kõikjal märgitud) ei too ära neid kreekakeelseid luuletusi, mis kaasnevad samal autoril mõne muukeelsega (peamiselt ladina). Kuigi mõnikord võib sellise paari puhul olla tegemist sama luuletuse tõlkega ladina (või kreeka?) keelde (nt M. Henscheliuse eleegiline distihhon aastast 1639, Jaanson 217), olen lugenud nad iseseisvaks luuletusiks. AG perioodi kreekakeelsed luuletused on: Jaanson 19, 20, 23–3, 39–2, 41, 62, 65, 74, 101, 130, 156, 157, 182, 183, 184, 190, 198, 217, 314, 367, 377, 380, 408–2, 450, 466, 469, 480–2, 489, 491, 500, 517, 518, 520, 521–2, 523, 538, 551, 553,

vahekorda luules näitab K. Viidingu tabel 1632–1656 aasta juhuluule kohta (Viiding 2002: 42). Kui ladina keel on siin (nagu ka AGC perioodil) konkurentsilt ülekaalus ja saksa keel sama konkurentsilt teisel kohal, siis ülejäänud keelte esinemise vahekord muutub AGC perioodil pisut. Nimelt on AG perioodil kreeka keel luuletuste arvu poolest rootsi keelest ees, AGC perioodil aga on vastupidi, kusjuures rootsi keelt esineb tunduvalt rohkem.¹² See tendents on üsna loomulik, sest rootsi keel oli paljude üliõpilaste, õppejõudude ja riigiametnike emakeel. Teine tendents vajab pisut selgitamist: nimelt kahaneb kreeka keele kasutamine ka võrreldes heebrea keele kasutamise huvi suhtelise kasvuga.¹³ H. Piirimäe on seda põhjendanud kreeka keele professorite hebraistika-huviga (Piirimäe 1982: 201).

Parema ülevaate saamiseks gretsistikast Tartu Akadeemias oleks vaja ka täpsustada, milline oli kreeka keele professorite roll kreeka keele õpetamisel ja kreekakeelse luule viljelemisel. Kuna J. Vasara avaldatud AG loengu-programmid pärinevad 1651.–1655. aastast (Vasar 1932: 181–186), saab akadeemia algusaastate professorite tegevuse kohta järeldusi teha peamiselt nende esindatuse põhjal AG selle perioodi trükistes. Needsamad trükised annavad meile informatsiooni ka ülejäänud kreeka keeles luuletajate ja kirjutajate kohta.

561, 564, 566–2, 571, 573, 576, 577, 579, 584, 610, 612, 616, 657, **687**, 700, 720, 721, **756–3**, 757–2, 789, **797**, 820, **822**, **841**, 843, 876; AGC perioodil: Jaanson 901, 906, 943, 995, 1033–2, **1048**, 1071, 1087, 1091, 1126, **1127**, 1163, **1290**, **1365** (erinevused E.-L. Jaansonis indeksit on rasvases trükis).

¹⁰ See on ligilähedane K. Viidingu andmeile aastate lõikes, v.a aastail 1647 (Viidingul 10 pro 11), 1649 (1 pro 2) ja 1654 (3 pro 4), tema poolt antud summa peaks olema 70 (Viiding 2002: 42).

¹¹ 1695. aastast säilinud Johannes Lundeeni lühike proosagratulatsioon Daniel Sarcoviusele (Jaanson nr 1033) on siin loetud luuletuste hulka, vt ka märkus 5. Kreekakeelset proosagratulatsiooni Tartus rohkem ei esine, 1660-ndaist aastaist on teada ka kreeka-keelne proosagratulatsioon Turu Ülikoolist (Kajanto 2000: 104). Üksikuid ladinakeelseid proosagratulatsioone esineb Tartus juba AG perioodil.

¹² Tõsi, värsside üldarvult on rootsi keel pisut ees juba AG perioodil (vt Viiding 2002: 42).

¹³ Heebreakeelsete luuletuste arv on mõlemal perioodil sama (9), kuid AG periood on pikem ja peaks seega olema esindatud suurema arvu luuletustega. Kreeka keeles luuletamise hääbumine 17. sajandi jooksul tundub vastavat Euroopa humanismi tendentsidele (vt Ludwig 1998: 29), kuid poolesajandise (loomuliku) hilinemisega.

Esimesed kreeka keele professorid *Academia Gustaviana's*

Kreeka keele professoreid oli *Academia Gustaviana's* neli.¹⁴ Aastail 1632–1636 oli kreeka keele esimene professor¹⁵ Rostockis õppinud ja varem Tallinna Gümnaasiumis töötanud **Petrus Goetschenius** (Peter Götsch). P. Goetschenius oli ka erakorraline teoloogiaprofessor 28. maist 1634 kuni oma surmani veebruari lõpus 1636 ning töötas Tartu Triviaalkooli rektorina.¹⁶ Kuigi P. Goetscheniusele kuulub pikim kreekakeelne luuletus AG ajaloos, 468-värsiline heksameetrites teoloogiaalane teos *Christognosia* (Jaanson 23), ja lisaks ka kolm lühemat,¹⁷ näib, et ta põhihuvi aastail 1632–1634 oli teoloogia õpetamine. Sellest annavad tunnistust kolm tema eesistumisel esitatud väitlust teoloogilistel teemadel (Jaanson 63–65). Oma surma eel oli P. Goetschenius suhteliselt passiivne, 1635. aastast on teada vaid üks tema eesistumisel toimunud promotsioon (Jaanson 80).

¹⁴ Karl Inno on maininud 1638.–1639. aasta kreeka kirjanduse professorina ka P. Schomerust (Inno 1972: 88, vrd Piirimäe 1982: 280 ja Tamul 1997: 23, kes nimetavad teda kreeka keele professoriks). P. Schomerus oli aastail 1633–1639 astronoomia ja füüsika professor ning sai 1639. aastal teiseks teoloogia professoriks (vt SP2, Tering 1994: 168–173). 1638.–1639. aasta P. Schomerusse puutuvais trükistes, mida olen saanud lugeda (Jaanson 182, 184, 188–189, 219, 225, 231), teda kreeka keele professoriks ei nimetata. Küll aga oli ta 1638. aastal rektor, vt Jaanson 184, õnnitluskogu rektori ameti P. Schomeruselt S. Matthiaele ülemineku puhul (kusjuures ka seal nimetatakse teda vaid astronoomia professoriks). Kreeka keele viljelemise suhtes on P. Schomerus oluline ühe kreekakeelse gratulatsiooni (Jaanson 39, 1633. aastal) autorina. Segadusttekitav on ka J. Weid(e)lingi mainimine 1632.–1633. aastal kreeka ja idakeelte professorina (Piirimäe 1982: 203, kuid *ibid.*: 280 tabel ei nimeta teda kreeka keele professoriks). J. Weid(e)lingiga seotud AG trükised, mida olen saanud kontrollida (Jaanson 15, 17, 29–31, 58), ei maini teda samuti kui kreeka keele professorit.

¹⁵ S.o *professor primarius* (SP1, Tering 1978: 20–23). Kreeka keele jaoks oli *Academia Gustaviana's* üks professuur (vt Vasar 1932: 161), kuid professor võis samal ajal olla ka nt idakeelte professoriks.

¹⁶ Tallinnas töötas ta vahetult enne Tartusse tulekut, 1631. aastal. Kreeka keele professoriks saades oli ta magister, teoloogialitsentsiaadi kraadi omandas ta Tartus 2.1.1633. Vt Väänänen 1987: 299, *Matrikel der Universität Rostock* 1616–17 ja SP2, Tering 1994: 86–89.

¹⁷ Saatesõnad (Jaanson 23 ja 62) ja gratulatsioon (Jaanson 74), lisaks üks ladinakeelne gratulatsioon Riia konsul Th. Rammiusele (Jaanson 22) ja panegüürikad Gustav Adolfi mälestuseks (Jaanson 61 ja 62).

P. Goetscheniusele järgnes Wittenbergist pärit ning hiljem *Academia Gustaviana*'s õppinud magister **Salomon Matthiae** (1609–1665),¹⁸ kes töötas 1636. aastast alguses heebrea, siis heebrea ja kreeka keele (1636–1641)¹⁹ ning hiljem ka usuteaduse teise professorina. Kui teine teoloogiaprofessor Georg Mancelius 1638. aastal lahkus (vt nt Jaanson 198), asus S. Matthiae tema asemel ka Jaani koguduse õpetaja kohale. Sellel kohal töötas S. Matthiae 1650. aastani, mil ta läks Narva pastoriks. Kreeka keele õppejõuks ei jäänud ta kauaks, eelistades küllap teoloogiaprofessori kohta, pastorigevust ning ühiskondlikke ülesandeid.²⁰ Temalt pole kreeka keeles ühtegi luuletust, kuid ladina keeles luuletas ta üsna aktiivselt, esinedes ka Emajõe Muusade kogumikes.²¹

Johannes Gezeliuse tegevus Tartus

S. Matthiaele järgnes heebrea (idakeelte) ja kreeka keele professorina **Johannes Georgii Gezelius** (1641–1649), kes nagu varasemad gretsistidki õpetas ka teoloogiat. J. Gezelius oli pärit Rootsist, Västmannlandist ja õppinud vähemalt aasta Uppsala ülikoolis, kuhu immatrikuleerus 1.2.1637. Tartusse

¹⁸ Pastori poeg, õppinud Lüneburgi koolis, Tartusse immatrikuleerunud 4.8.1634. Magistrikraadi kaitses ta Greifswaldi ülikoolis 2.9.1635, kuhu immatrikuleerus 30.6.1635. Tartu ülikooli tuli ka tema Tallinnast, kus ta oli koduõpetajaks alates 1633. aastast (AA 145, Tering 1984: 155).

¹⁹ *Album Rectorum* (Tamul 1997: 24) annab tema tegevusaastaiks 1637–1642 (vrd SP2, Tering 1994: 24–25), H. Piirimäe (1982: 200) 1636–1641. Kuidas täideti vakantne professor P. Goetscheniuse surma järel 1636. aasta veebruaris, pole üksikasjades selge. On teada, et tema lesk kasutas õigust täispalgaga armuaastale Tartu triviaalkooli puhul; kuna sama kehtis ka akadeemias, siis kas võis see tähendada, et Salomon Matthiae täitis küll P. Goetscheniuse surmast alates professori kohuseid, kuid sai täispalgaga ametikohale astuda alles 1637. aasta märtsis (vrd SP2, Tering 1994: 24–25 ja 88–89, vt ka Inno 1972: 32)?

²⁰ Tegelikult pole ta ka teoloogias kuigi aktiivne (Piirimäe 1982: 206). Kolmekordne rektori ameti pidamine (*Album Rectorum*, Tamul 1997: 24) ning see, et talle on suhteliselt palju dedikatsioone (6), millele lisandub veel kolm tervituskogumikku, näitab tema ühiskondlikku aktiivsust ja mõjujõudu, tema aktiivsus ilmneb ka ülikooli senati protokollidest (Terling 1994).

²¹ Kokku on temalt säilinud 8 ladinakeelset ja Narva perioodist üks saksakeelne luuletus, sh mitmed Tartu või Emajõe Muusade kogumikes (Jaanson 198 ja 258, 304 ning 409). Ka kolm talle adresseeritud kogumikku on allkirjastatud Muusade poolt (vt Jaanson 184, 408, 569).

tuli ta juba 23. novembril 1638. aastal ning omandas siin 18. septembril 1641. aastal magistrikraadi (AA 323, Tering 1984: 184). Kuigi J. Gezelius on kirjutanud Tartu akadeemia liikmetest enim kreekakeelset luulet (teada 24 luuletust),²² pole sugugi vähem tähtis tema roll kreeka keele õpetaja ja kreeka keele kasutamisele õhutajana. Seda tunnistavad tema eesistumisel peetud avalikud kreekakeelsed disputatsioonid ning tema tegevus esmaste kreeka keele ja kirjanduse õppevahendite koostamisel. 1646. aastal andis J. Gezelius välja tarkusekirjanduse tekstide valimiku koos proosatõlgetega ladina keelde (*Poemata Pythagorae, Phocylide et Theognidis: cum versione latina...*, Jaanson 514), mis oli tõenäoliselt kasutusel ka ta õpilase E. Holsteniuse ajal, kes oma loengutes Pseudo-Phokylidest käsitles. 1647. aastal ilmus J. Gezeliuse *Grammatica Graeca* (Jaanson 533), mida anti 1816. aastani välja veel vähemalt kuueteistkümnes kordustrukis, ning 1648. aastal Jan Amos Komenský *Ianua Linguarum*'i editsioon (Jaanson 596), mis sai Tartu Akadeemias ja hiljem ka Turu Akadeemias kreeka keele põhiõppevahendiks.²³ Veel aasta hiljem, 1649. aastal, ilmus tema *Lexicon Graeco-Latinum* (Jaanson 616), lisaks oli ta 1647. aastal õppevahendina välja andnud ka Martin Trosti heebrea keele grammatika epitomee (Jaanson 568).

J. Gezeliuse õpetamistegevuse ja koolikorralduse põhimõtted ilmnevad ehk kõige selgemini hiljem, tema Turu-perioodil, mil ta propageeris keeleõpetuses aktiivselt Komenský põhimõtteid (Laasonen 1977: 328 jj). Ka tema Tartu-perioodi kreekakeelsed disputatsioonid on selles suhtes iseloomulikud, näidates tugevat rõhuasetust keele aktiivsele kasutamisele. Johannes Gezelius on eesistuja (*praeses*)²⁴ 36-st säilinud Tartu kreekakeelsest disputatsioonist 35 puhul. Need jagunevad kahte rühma. 7 dissertatsiooni Püha Vaimu kohta on pärit vähemalt 9-disputatsioonilisest seeriast, mis

²² Jaanson 314, 367, 377, 380, 450, 469, 491, 500, 517, 520, 521, 523, 538, 551, 553, 561, 566, 571, 573, 576, 579, 610, 612 ja 657.

²³ Phokylidese lugemisest AG-s Holsteniuse ajal vt Vasar 1932: 186, J. A. Komenský meetodi ja *Ianua linguarum*'i kasutamisest kreeka keele õpetamisel AG-s vt Vasar 1932: 184 ja Turu akadeemias vt Laasonen 1977: 328, *Grammatica Graeca* kohta vt Tering 1984: 89 märkus 6. Vt ka eestpoolt ja märkus 7.

²⁴ Eesistuja (*praeses*'e) roll disputatsioonide puhul on väga oluline, ta mitte ainult ei vastutanud disputatsiooni eest, valides teemad ja esinejad, vaid mõnikord koguni kirjutas ise tekstid, nii et tudengitele jäi vaid austav ülesanne need ette kanda (Inno 1972: 73). J. Gezeliuse puhul näitab tema otsustavat rolli kreekakeelsete disputatsioonide peaaegu täielik puudumine teiste professorite ajal. Keda tuleks lugeda nende disputatsioonide autoriks, on võimalik kindlalt ütelda alles nende põhjaliku analüüsi järel. L. Ludeniusse analoogiliselt määravast rollist ladinakeelsete anagrammluuletuste kirjutamisel Tartu akadeemias on kirjutanud Kristi Viiding (Viiding 2002: 104).

kirjutati ja kanti avalikult ette aastail 1644–1647, vastajateks (*respondens*) erinevad üliõpilased.²⁵ Teise rühma moodustavad erinevad teoloogia toposed, mis on samuti koondatud seeriaks. Selle seeria kõik pealkirjades nimetatud 28 numbrit (Jaanson 617–644) on säilinud. Ka siin respondeerisid J. Gezeliusale erinevad üliõpilased,²⁶ mis näitab, et piisava keeleoskusega tudengeist polnud puudust. Mõlemas seerias osalesid vaid Ericus Munthelius ja Christianus Jhering, juba mainitud ladina, heebrea ja kreeka keelt käsitleva kõne autor, osa dissertante on kirjutanud ka kreekakeelset juhuluulet.²⁷ Teiste seas on ühe dissertatsiooniga esindatud ka J. Gezelius mantlipärija Ericus Holstenius (Jaanson 492). Need seeriad esitati avalike kõnede seeriatena (*contiones*), millele Tartus on ka teisi paralleele (vrd märkus 76), siiski ei oska kreekakeelsete dissertatsioonide kirjutamise täpset eeskuju praegu nimetada. Põhjuseks võivad olla J. Gezelius keeleõpetuse põhimõtted J. A. Komenský järgijana, mis nõudsid keele aktiivset kasutamist, ning dispuudi ja avaliku kõne suur tähtsus õppetöö korraldamise vormidena (vt Krēsliņš 1996: 34–40).

Nagu paljud teised Tartu professorid ja üliõpilased, esines ka J. Gezelius oma luuletustega Emajõe Muusade kogumikes.²⁸ Võib arvata, et Johannes Gezelius oli hästi teadlik oma rollist just nimelt kreeka luule muusana: alates valimisest kreeka keele professoriks kuni Tartu-perioodi lõpuni avaldas ta igal aastal vähemalt ühe kreekakeelse luuletuse, tippaastail (1646 ja 1647) tunduvalt rohkem, kusjuures alates 1644. aastast pole temalt ühtegi ladinakeelset luuletust. Üle kolmandiku AG kreekakeelsest juhuluulest on J. Gezeliusale sulest, kusjuures oma professoriaastatel kirjutas ta üle kahe kolmandiku kõigist vastava perioodi (säilinud) kreekakeelsetest luule-

²⁵ 1644 (1–3, Jaanson 421–423), 1646 (4–5, Jaanson 492–493) ja 1647 (8–9, Jaanson 534–535), puuduvad nr 6 ja 7, respondeerivad Ericus Harckman, Henricus Hierzelius, Laurentius Mellerus (Moller) 1644. aastal, Ericus Holstenius ja Christianus Jhering 1646. aastal ning Elias Enoch ja Ericus Munthelius 1647. aastal.

²⁶ Nicolaus Balckius, Olaus Bergius, Thomas Bergius, Petrus Byringius, Johannes Falck, Jonas Ficinus, Ernestus Gerlachius (Luschius), Georgius Gezelius, Ericus Golstenius (Gulsteen), Andreas Hellenius, Simon Hodensius, Petrus Horn, Christianus Jhering, Johannes Andreae, Zacharias Koch, Johannes Kreiling (Creilingius), Gudmundus Lidenius, Bernardus Lohman (Lomand), Arnoldus Mahlsted, Ericus Munthelius, Daniel Magni (Oeslovius), Johannes Schaepperus (Schaeffer), Laurentius Stalenus, Sueno Andreae, Olaus Sundelius, Sueno Tokelius, Petrus Virgander, Laurentius Wallerius.

²⁷ Ericus Harckman, Laurentius Mellerus, Ericus Holstenius, Olaus Bergius, Georgius Gezelius ja Arnoldus Mahlsted.

²⁸ Jaanson 367, 566, 610. Muusade nimel on pühendatud talle kaks tervituskogu (Jaanson 408 ja 480).

tustest.²⁹ Luuletajat J. Gezeliust ei saa aga lahutada tema õpetajategevusest. Tema luule pole valdavalt kirjutatud mitte erinevate kogumike jaoks, vaid gratulatsioonidena dissertatsioonidele. Õppetöö jaoks oluliste sündmuste, dissertatsioonide ja disputatsioonide puhul kirjutatud gratulatsioonide suur osatähtsus rõhutab tema kui õpetaja ning akadeemilise juhendaja rolli.³⁰

Seni on tähelepanuta jäänud veel üks J. Gezeliuse osatähtmine Tartu akadeemilises elus. Nimelt täitis ta 1645. aasta 3. novembrist 1646. aasta novembrini ülikooli rektori kohuseid, mida tõendab nii talle ametiastumise puhul pühendatud Emajõe Muusade kogumik (Jaanson 480) kui ka allkirjad tema poolt sel perioodil avaldatud luuletustel ning tiitlid muudes selle perioodi trükistes, samuti tema luuletuste paigutamine eri autorite koondkogumikes esimesele kohale.³¹

²⁹ 34-st aastail 1642–1649 kirjutatud kreekakeelsest luuletusest 23 ehk 67,65% (kui ta 1646. aasta algul avaldas gratulatsiooni, polnud ta veel professor). Samas kirjutas P. Goetschenius vaid kolmandiku oma ametiperioodi kreekakeelsetest luuletustest (4 11-st, s.o 36,36%, olles värsside arvult küll kõigist üle).

³⁰ Ta on esinenud luuletusega kaheksas kogumikus, gratulatsioone on temalt 21 dissertatsiooni juures. Võrdluseks: Salomon Matthiae avaldas oma luulet kuues kogumikus (3 leina, 2 pulma ja 1 riigiameti puhul) ja vaid 3 gratulatsiooni dissertatsioonide juures, mis on kooskõlas Matthiae vähese pedagoogilise juhendaja- ja luuletaja-aktiivsusega ning aktiivsema tegevusega hingedarjase ja (haridus)poliitikuna.

³¹ *Album Rectorum* (Tamul 1997: 9) annab selle aasta rektorina hoopis Andreas Virginiuse (XI 1645 kuni XI 1646) ega maini Johannes Gezeliuse rektoriksolekut. Samas ei jäta J. Gezeliuse tituleerimine rektoriks mitmetes trükistes kahtlust selles, et ta seda ametit tõesti pidas. Rektoriks nimetatakse teda 1645. aasta lõpul (Jaanson 480, Jaanson 469) ja 1646. aastal (Jaanson 491, 492, 493, 500, 517, 520, 521, 523). Viimane J. Gezeliuse mainimine rektorina pärineb 23. oktoobrist 1646 (Jaanson 522). Luuletuse asetuse kui kirjutaja positsiooni indikaatori kohta on näiteks Emajõe Muusade leinaluule kogumik 1646. aastast (Jaanson 491), milles J. Gezeliuse rektorina on asetusest esimene, eespool L. Ludeniusel, kes muidu oma luuletustega kogumikes temast varem (tavaliselt koguni päris esimesena) esineb. 1638. aastal Jacob Balcki ja Anna Korfese pulmade õnnitluskogumikus (Jaanson 182) on L. Ludeniusel eespool Petrus Schomerus, kes tol perioodil oli ülikooli rektor, samast aastast pärinevas kogumikus Nicolai von Höveleni ja Elisabeth Njehuseni pulmade puhul (Jaanson 183), milles rektor Schomerus gratulatsiooniga ei osalenud, on aga esikohal L. Ludenius. Asetuse seotusest kirjutaja positsiooniga vt Viiding 2002: 48–49.

Ericus Holstenius Gezeliuse mantlipärijana ja AG viimane periood

Ericus Holstenius (1622–1669) oli akadeemia kreeka keele professor aastail 1650–1656, kusjuures ainsana tollastest Tartu gretsistidest ei töötanud ta paralleelselt usuteaduskonnas (Piirimäe 1978: 200). J. Gezeliuse kandist Västmannlandist pärit ja juba Rootsisis Uppsala ja Åbo Ülikoolides³² õppinud E. Holstenius immatrikuleerus Tartusse 8. oktoobril 1644 ja lülitus kohe akadeemia tegevusse. Samast aastast alates osales ta Emajõe Muusade kogumikes,³³ samuti kirjutas ta gratulatsioone dissertatsioonidele ja kaitses neid ka ise. Magistrikraadi sai ta *Academia Gustaviana's* 13. oktoobril 1647. aastal Johannes Eriki Stregnensise eesistumisel.

Ilmselt püüdis E. Holstenius jätkata J. Gezeliuse tava pidada kreeka-keelseid disputatsioone, millest on aga säilinud vaid üks näide 1652. aastast, kus vastajaks oli Johannes Sundius (Jaanson 735). Kuna see ei kuulu peal-kirja järgi mingisse seeriasse, võib arvata, et J. Gezeliuse lahkumise tõttu jäi üritus soiku. Peale selle on teada veel vaid üks E. Holsteniuse eesistumisel säilinud kaitsmine, mistõttu näib, et ta teadvustas end ennekõike poeedina: tema luuleproduksioonist on säilinud 32 ladinakeelset, üks saksakeelne ja kuus kreekakeelset luuletust.³⁴ Näha on kreeka keele suhteliselt väike osatähtsus E. Holsteniuse loomingus: professoriks valimise eel oli ta looming põhiliselt ladinakeelne, 1651.–1652. aastal oli väike tõus kreeka-keelses loomingus, edasi aga esines ta põhiliselt ladinakeelsete luuletustega. Sellise languse põhjuseks võib lugeda mitmete tegurite kooslust: J. Geze-liuse eeskuju kadumist, L. Ludeniusse kui muusade juhi tegevuse vaibumist ja surma 1654. aastal, leinaluuletuste suurt osakaalu sel perioodil jm.³⁵ Kuna

³² Uppsalas 20.2.1638, Åbos 1641, kus ta oli veel ka 1643. aastal (AA 576, Tering 1984: 223).

³³ Jaanson 425, 480, 657, 659, 720, 721, 757. Muusadelt sai ta ise kaks kogumikku, Jaanson 556 ja 756.

³⁴ Jaanson 521, 577, 700, 720, 721, 757.

³⁵ K. Viiding on näidanud, et luulehuvi vähenes raskete majanduslike olude ja L. Ludeniuse poeesiaprofessori kohalt tagasiastumise mõjul 1649.–1650. aastail (Viiding 2002: 43–45). E. Holsteniuse kreekakeelse luuleloomingu vähenemine võib olla seotud ühe üldise tendentsiga 1653.–1655. aasta loomingus: leinaluuletuste osakaalu tõusuga kirjutatud luuletuste koguarvus (1653. aastal 37 69-st, 1654. aastal 83 174-st ja 1655. aastal 44 55-st, mis on tunduvalt rohkem kui varasemal aastail, vt Viiding 2002: 37–38). Kreeka keelt on nimelt leinaluule puhul teiste žanritega (eriti nt pulmaluule kogumikega, vt ka altpoolt) võrreldes vähem kasutatud.

jääb tõsiasiaks, et E. Holsteniuse kreeka keele professoriks oleku lõpu- perioodi (1654–1655) kreekakeelne luule *Academia Gustaviana's* ei pärine tema sulest,³⁶ on siin küllap tegemist ka ta enda vähese huviga kreeka keeles luuletamise vastu. Võib ka arvata, et vastava tasemega kreeka keele oskajate arv oli E. Holsteniuse professoriks saamise ajaks vähenenud ja ta põhitähelepanu oli suunatud kreeka keele õpetamisele. Ülikoolis 1651.–1655. aastal loetud ainete programmid rõhutavad vajadust pöörata tähelepanu algkursuse õpetamisele (Vasar 1932: 181–182), tema poolt loengutes käsitletud autoritekidest nimetatakse eraldi Plutarchost (*Poiste õpetamisest*) ja Pseudo-Phokylidest (Vasar 1932: 186).

Kreeka keele professor *Academia Gustavo-Carolina's*

AGC perioodil jõudis ülikoolis tegutseda kolm kreeka keele professorit, esimesena **Gabriel Skragge** (1690–1698), kellelt on säilinud 8 ladina- ja 2 rootsikeelset luuletust. G. Skragge puhul näib olevat esmatähtis ta poliitiline tegevus ja mõjuvõim väljaspool ülikooli, millele osutab talle adresee- ritud dedikatsioonide ja tema enda juhuluule vahekord.³⁷ Seejärel pidi kreeka keele professoriks tulema senine Riia gümnaasiumi rektor **Johannes Uppendorff**, kes aga suri enne ametisseasumist, 20. jaanuaril 1699. aastal.³⁸ **Daniel Eberhard** (1699–1701) asus ametisse 1699. aasta 13. juunil (vt Jaanson 1165, 1187), kuid lahkus juba 1701. aastal, saanud Riia gümnaa- siumi rektoriks (vt AA 1215, Tering 1984: 312). D. Eberhard oli professoriks küllap liialt lühikest aega, et jätta endast maha suuremat kirjalikku päran- dit, tema AGC trükistest on meieni jõudnud vaid kaks teost, sh ladinakeelne leinaluuletus J. Uppendorffi surma puhul (Jaanson 1180). **Ericus Fahlenius** (1701–1710), kellest sai kreeka keele professor 1701. aastal, on kirjutanud ühe heebrea- ja ühe ladinakeelse luuletuse professor O. Mobergi mäles- tuseks (Jaanson 1290), tema juhendamisel on ilmunud ka kolm teoloogilist

³⁶ 1656. aastast Tartus kreekakeelseid luuletusi säilinud pole. 15-st 1650.–1655. aastal kirjutatud luuletusest vaid neli on E. Holsteniuselt (26,67%), seega on suhe väiksem kui P. Goetscheniuse puhul.

³⁷ On säilinud 24 dedikatsiooni temale, kuid vaid 10 luuletust temalt endalt. Muuhul- gas on talle pühendatud ka üks kreekakeelne luuletus Ericus Casteliuselt (Jaanson 1163).

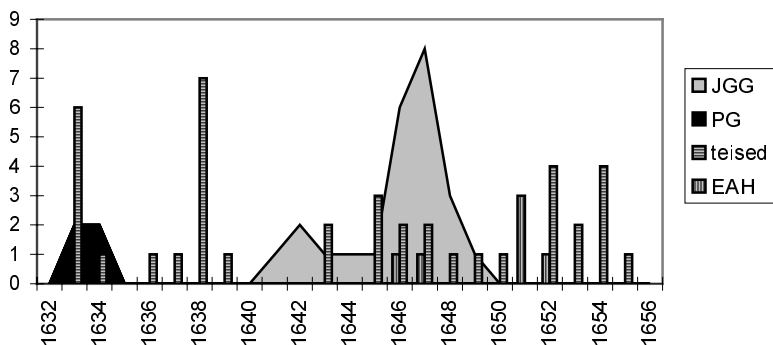
³⁸ Vt Tering 1984: 92 märkus 22 ja J. Uppendorffi surma puhul kirjutatud leinatrükised, milles teda tituleeritakse akadeemia kreeka keele ja idakeelte professoriks (Jaanson 1180, 1193, 1207, vrd Jaanson 1182, mis nimetab teda vaid idakeelte professoriks, ning Jaanson 1167, rektori kutse tema matustele).

dissertatsiooni (sh heebreakeelsed Jaanson 1263 ja 1302). AGC perioodi kreeka keele professoreilt meil kreekakeelset luulet pole.³⁹ See kinnitab H. Piirimäe väidet, et kreeka keelega tegelemine on AGC perioodil tagaplaanil (Piirimäe 1982: 201), kuigi hebraistika valdkonna eelistamisega näib olevat selgelt tegemist vaid E. Fahleniuse puhul.⁴⁰

Kreeka keele professorid luuletajana *Academia Gustaviana's*

Võrreldes AG kreeka keele professorite ja muude huviliste kreekakeelse luule vahetada nende ametiperioodidel, saame järgmise pingerea: Salomon Matthiae ajal loodi AG-s keskmiselt 2,2 kreekakeelset luuletust aastas (ta ise ei luuletanud kreeka keeles), P. Goetscheniuse ametiajal ajal pärines ülejäänud autoritelt keskmiselt 1,75 kreekakeelset luuletust aastas, ta ise kirjutas keskmiselt 0,5 luuletust aasta kohta. E. Holsteniuse ametiajal on arvud 1,57 teiste ja 0,57 ta enda puhul ning ja J. Gezeliuse ajal 0,3 teiste ja 2,5 ta enda puhul.

Luuletuste arv aastate lõikes

JGG: Johannes Gezeliuss, PG: Petrus Goetschenius, EAH: Ericus Holstenius

³⁹ Kaks AGC teoloogiprofessorit, Olaus Moberg (Jaanson 1087) ja Ingemund Bröms (Jaanson 1290), on kumbki avaldanud (teadaolevalt) ühe kreekakeelse luuletuse.

⁴⁰ G. Skragge juhendamisel on küll kaitstud kolm teoloogია või heebrea keele alast dissertatsiooni (Jaanson 946, 947 ja 1130), kuid tema eelistus näib olevat selgelt poliitikal; D. Eberhardilt on säilinud vaid kaks teost, Jaanson 1140 (R. Est A-1095 (5)) ja Jaanson 1180.

Näeme, et neljal aastal (1632, 1636, 1640 ja 1656) pole avaldatud ühtegi kreekakeelset luuletust, tippaastaiks on 1633, 1638, 1646 ja 1647 (kogu-summas vastavalt 8, 7, 9 ja 11 luuletust). Tippaastate kreekakeelne luule on kolmel korral seotud peamiselt ühe mehe tegevusega, kelleks on 1638. aastal kuue luuletusega David Cunitius (vt altpoolt) ja 1646. ja 1647. aastal J. Gezelius. Kreekakeelsete luuletuste keskmine arv on kogu aeg natuke rohkem kui 2 luuletust aastas, selgelt eristuvad vaid kaks professorist luuletajat: J. Gezelius, kelle ametiaeg ei toonud aga kaasa ülejäänute suurt loomeaktiivsust, ning S. Matthiae, kelle ametiajale langes D. Cunitiuse loomepuhang. Kõik nad muutusid ka oma ametiperioodi lõpul üsna passiivseiks luuletajaiks või selle luule avaldajaiks: P. Goetscheniuselt pole kreekakeelset luulet alates 1635. aastast ja E. Holsteniuselt alates 1652. aastast, isegi J. Gezeliuse kreekakeelne luuleproduktioon vähenes Tartust lahkumise eel, 1648.–1649. aastal.

Seega ei saa me rääkida professorite tohutust aktiivsusest ei selle luule loomisel ega selle loomisele innustamisel, pigem tundub, et kreekakeelseid luuletusi kirjutati niikuinii (sest oli olemas traditsioon?)⁴¹ ning kui seda ei teinud professorid, täitsid vakantse koha teised. Kes need kirjutajad siis olid ja kust said nad selleks tõukejõudu?

Academia Gustaviana trükistes on kreekakeelset luulet avaldanud kokku 23 inimest. Neist 13, kellelt on teada vaid üks ood, võib lugeda juhuslikeks kreekakeelse luule juurde tulijaiks, ülejäänud 10 on kirjutanud pisut rohkem. 16 inimest, s.t enamik kõigist kreeka keeles luuletusi kirjutanuist, esines või oli esinenud oma luuletustega Emajõe Muusade poolt allkirjastatud kogumikes.

Emajõe Muusad (Musae Embecciates)

Säilinud Emajõe Muusade⁴² allkirjaga kogumikes leidub 16 autorit, kes on avaldanud Muusade kogumikes või muudes Tartu akadeemia trükistes vähemalt ühe kreekakeelse luuletuse, osa neist (8 autorit) isegi rohkem. Kogumikes esinenud luuletajad olid koondunud juura, poeetika ja kõnekunsti professori Laurentius Ludeniusse ümber, ning see ei olnud kuigi

⁴¹ Kreekakeelse luule traditsioonist Euroopas 16.–17. sajandil vt Ludwig 1998.

⁴² Vt Orion, Viiding 2001: 801–805 (ja ka Viiding 2002: 44 märkus 60) väljendi *Musae Embecciates* kasutamisest Tartu juhuluuletustes ning nende allkirjades (vrd Jaanson 2000: 49, Lepajõe 2000: 45–47).

kindlapiiriline rühmitus,⁴³ kuid nende kogude pealkirjadele ja nende endi luuletustes kohati mainitule toetudes nimetaksin neid siiski muusadeks. Alustaksin kõigepealt aktiivsemate muusade rühmast.

Kreeka keele professoreist **Johannes Gezeliusest** ja **Ericus Holsteniusest** on juba räägitud ülalpool. E. Holsteniusestki aktiivsemana paistab silma Pommerist pärit ja Königsbergis õppinud **David Cunitz (Cunitius)**, kellest sai hiljem Tallinna arst ja linna gümnaasiumi poeesiaõpetaja (AA 262, Tering 1984: 175). D. Cunitius on üks innukamaid muusade kogumike autoreid, ükskõik, kas nad kandsid Dorpati või Emajõe Muusade nime (vastavalt Jaanson 198 ning 156, 182 ja 184). Tema lühikesest Tartu perioodist (1637–1638) on teada 11 luuletust, millest 7 on kreeka keeles.⁴⁴ 1638. aastal on tema aktiivsus kreeka keeles luuletajana nii suur (6 luuletust), et sellega on võrreldav vaid J. Gezeliuse produktsioon 1646. ja 1647. aastal, kes siis kirjutas vastavalt 6 ja 8 kreekakeelset luuletust. R. Brockmanni kreeka-keelne kolmikjambides epitalaamion, mis on kirjutatud D. Cunitiuse ja Catharina Vulpiuse Tallinnas 1643. aastal peetud pulmade puhul, ülistab D. Cunitiuse kreeka keele ja autorite tundmist ning viitab talle kui Timotheus Poluse väarikale mantlipärijale.⁴⁵

Aktiivne Muusade kogumikes osaleja ja muidu tervitusluule kirjutaja oli Ingerimaa-Rootsi päritolu **Erlandus Erlandi poeg Hiärne** (AA 806, Tering 1984: 257). Temalt on säilinud kaks kreekakeelset oodi (Jaanson 843 ja 876), lisaks 12 ladina- ja kaks saksakeelset luuletust, üks luuletus nii rootsi kui heebrea keeles ning pikk ladinakeelne värsskõne. Säilinud trükiste põhjal näib, et E. Hiärne tegevus *Academia Gustaviana* perioodil (1651–1655) oligi peamiselt luuletamine.⁴⁶ Kreekakeelsete oodide loomisega paistis silma ka Rootsi päritolu ja eelnevalt Uppsalas õppinud **Johannes Luth**, kes sai Tartus

⁴³ Tegelikult pole selge, kas muusade kogumikes esinenud luuletajaid võib üldse rühmituseks nimetada, vt Orion, Viiding 2001: 803, eriti muusade rühmituse nime kasutamise seosest L. Ludeniusse tegevusega.

⁴⁴ Kreeka keeles Jaanson 130, 156, 157, 182, 183, 184, 198, ladina keeles Jaanson 128, 157, 163 ja 181.

⁴⁵ Brockmann 38 värsid 7–10 ja 11 jj, vt ka M. Lepajõe tõlget, Brockmann 2000: 167 ja 169. D. Cunitiuse seosed Eesti haritlaskonnaga Tartu-perioodi ja hilisema Tallinnasseasumise vahepeal vajavad veel täpsustamist, K. Viidingu uurimuste põhjal võib arvata, et tõenäoliselt ei olnud ta sellal Eestis aktiivselt tegev (Viiding 2002: 110–111 ja märkus 209), kuigi Tallinnas sõlmitud abielu näitab sidemete püsimist.

⁴⁶ Vaid üks respondeerimine disputatsioonil, eesistujaks Petrus Lidenius (1653. a, Jaanson 786).

1654. aasta detsembris magistrikraadi.⁴⁷ J. Luthilt pärineb 1653.–1654. aastast kolm kreekakeelset leinaluuletust ja üks gratulatsioon, ka ladina keeles on ta kirjutanud peamiselt leinaluulet.⁴⁸ Märkimist väärib samuti Rootsist pärit **Olaus Nicolai Bergius (Bergh)**,⁴⁹ kes osales kolme kreekakeelse oodi (Jaanson 564, 566, 584) kirjutamise järel J. Gezeliuse kreekakeelsete disputatsioonide seerias (Jaanson 618, 1649. a) ning kellelt on lisaks kaks ladinakeelset gratulatsiooni. Muusade seas on üles astunud ka varem Uppsalas õppinud **Ericus Harckman**.⁵⁰ Tema on kirjutanud küll vähemalt kaks kreekakeelset oodi (Jaanson 408 ja 466), kuid siin näib olevat tõukejõuks ehk pigem J. Gezeliuse innustusel 1644. aastal kaitstud kreekakeelne disputatsioon (Jaanson 421), sest lisaks on ta kirjutanud vaid ühe ladinakeelse gratulatsiooni (Jaanson 452, samal aastal).

Ülejäänud 9 Emajõe Muusat on kreeka keele puhul jäänud üheoodimees-teks. Siia hulka kuuluvad ka muidu suhteliselt väheaktiivsed luuletajad **Martinus Henschelius**, **Benedictus Nicolai Ekaeus**, **Johannes Sundius**, **Haquinus Platinus** ja **Nicolaus Ahasveri**,⁵¹ kellelt pole AG trükistes üle viie luuletuse, aga ka **Georg Gezelius** (kreeka keeles Jaanson 757, lisaks 6 ladinakeelset). Aktiivsemad olid **Arnold Mahlstedt**, kes luuletas põhiliselt saksa keeles (lisaks kreekakeelsele, Jaanson 756, on tal 8 oodi saksa, 4 ladina, üks heebrea, rootsi ja läti keeles), ja põhiliselt ladina keeles luuletanud **Daniel Gruuf** (lisaks kreekakeelsele, Jaanson 687, on temalt 23 ladina- ja 3 rootsikeelset luuletust) ning **Nicolaus Psilander** (kreeka keeles Jaanson 480, lisaks 25 ladinakeelset ja üks rootsikeelne luuletus).

Tundub, et Emajõe Muusade näol oli tegemist üsna liberaalse ja lustliku enesemääratlusega. Analüüsides erinevate tervitus- ja leinaluule kogumike saatetekste, võib näha võimuvahekordade drastilist muutumist ajas: AG esimestel aastatel 'õpetajate ja sõprade' (*praeceptores et amici*) poolt⁵² allkirjastatud kogumike asemele ilmuvad alates 1638. aastast joviaalsete ja

⁴⁷ AA 873, Tering 1984: 266, vt ka Jaanson 841 ja 853.

⁴⁸ Tema kreekakeelsed oodid on: Jaanson 789, 797, 820, 822, ladinakeelsed leinaluuletused Jaanson 797, 822 (paaris kreekakeelse luuletusega), 857, 860 ja 863, lisaks üks gratulatsioon Jaanson 798.

⁴⁹ AA 431, Tering 1984: 200.

⁵⁰ AA 488, Tering 1984: 210.

⁵¹ Vastavalt Jaanson 217, 841, 756, 408, 480. Sundiuse puhul (Jaanson 756) on rangelt võttes tegemist kahe luuletusega: Sappho stroofis pulmaluuletusele järgneb kreekakeelne eteostihhon.

⁵² Nt Jaanson 21, 26, 27, 112, 114, 138.

jumalike Muusade läkitused.⁵³ Kui sõprade poolt allkirjastatud kogumikud⁵⁴ jäävad püsima kõigil ajajärkudel, AG algusaastaist kuni AGC perioodini, siis Muusad esinevad viimast korda AG-s 1652. aasta mais kogumikega vastavalt Ericus Holsteniuse ja Dorothea von Wickedeni ning Johannes Brömsi ja Sophia Dreffi pulmade puhul (Jaanson 756 ja 757). Eriti pärast L. Ludeniuse tagasitõmbumist ja surma 1654. aastal hakkab silma tendents kogumike saatesõnade ametlikumaks muutumisele.⁵⁵ Muusade läkituste asemele astuvad kogumikud 'heasoovijailt ja sõpradelt'⁵⁶ või 'kolleegidelt',⁵⁷ 'õpetajailt ja/või kaasvõitlejatelt või kaaskodanikelt',⁵⁸ mille vahetavad saatjatena lõpuks välja 'akadeemilised isad ja kodanikud', eriti nt Gabriel Elveringi ja Olaus Wexoniuse ametiajal. Ka AGC perioodi rektorite pöördumistes on *patres civesque academici* tavaline vormel.⁵⁹ AGC perioodi kogumikud on tunduvalt väiksemad ja sageli ilma saatjate ühisnimetuseta, palju on pühendluulet üksikisikuilt või paaridelt.⁶⁰ Lõpuks esinevad siin

⁵³ 1638. aasta jaanuaris *Musae Dorpatenses* (Jaanson 156 ja 198), mais ja juulis juba *Musae Embecciadese* (Jaanson 184 ja 179), nagu ka aastail 1639–1645 (Jaanson 217; 258; 304; 367 ja 327; 379, 408 ja 409; 425; 480), 1647–1650 (Jaanson 565, 566, 567, 569; 610; 657 ja 659; 720 ja 721) ning 1652 (Jaanson 756 ja 757).

⁵⁴ *Amici* esineb alates 1638. aastast (Jaanson 163) pidevalt 1697. aastani (Jaanson 1183) ja *Freunde* 1642. aastast (Jaanson 1642) vähemalt 1703. aastani (Jaanson 1265), leinakogumike puhul on AG perioodil tüüpiline *ab amicis (et) condolentibus* (1643. a, Jaanson 380, kuni 1654. a, Jaanson 825).

⁵⁵ Vrd 1655. aastal Heinrich Stahli abikaasa Anna Sommeri surma puhul avaldatud kogumik, kus teesesaatjaina on nimetatud ülikooli professorid ja sõbrad (Jaanson 876).

⁵⁶ Allkirjaga *a fautoribus et amicis* (1652. aastast, Jaanson 732, aga ka 1702. aastal, Jaanson 1248) või *a fautoribus, praeceptoribus et amicis* (1655. a, Jaanson 857 ja 863).

⁵⁷ *Ab amicis collegis et aliis* juba L. Ludeniuse surma puhul 1654. aasta aprillis (Jaanson 838), mõned esinemised paari aasta pärast ja ka AGC Pärnu perioodil (Jaanson 1182, 1290).

⁵⁸ *A praeceptoribus, (amicis) et commilitonibus* 1654. aastal (Jaanson 819, 822), *convictores* (1699. a, Jaanson 1193) ja *Mitbürger* (1705. a, Jaanson 1291).

⁵⁹ *Patres civesque academici* esineb allkirjana alates 1654. aastast (Jaanson 839, 840, 841, 842), vrd *cives* (Jaanson 843) ja *cives academici* 1701. a (Jaanson 1216). AGC perioodi rektoreist vt nt L. Molin 1698. a (Jaanson 1149–1153), M. Dau 1700. a (Jaanson 1210) ja S. Cameen 1701. a (Jaanson 1221–5). 1709. aastaks on pöördumine pikenenud: *patronibus et hospitibus, patribus civibusque* ... (vt A. Palmroot, Jaanson 1361).

⁶⁰ AG perioodil on see harv (nt Jaanson 113). Sage on rühma allkirja täielik puudumine või viide loetelule, nt saksakeelsete kogude puhul viide *untenbenannte* (nt Jaanson 1044 ja 1054), ladinakeelsete puhul *nominati* (Jaanson 1181, 1189, 1204, 1707). Isegi üks luuletus võib kanda rühma allkirja, nt 1696. a *scholae docentes* E. Bremeri surma puhul, mis sisaldas vaid ühe luuletuse (Jaanson 1083).

pühenduskogumike saatjaina lihtsalt õpilased ja austajad⁶¹ ning alates 1695. aastast koguni kliendid⁶²!

AGC-s püüti Muusade nimetust üles soojendada: juba 1691. aastal viitab D. Clocovius G. Carlhielmi rektorikssaamise puhul kirjutatud luuletuse pealiskirjas muusadele (Jaanson 898). Need viited esinevad AGC perioodil veel mitmete, tavaliselt üksikisikute õnnitlusluuletuste pealkirjades, kusjuures enamasti on õnnitlused kirjutatud rektoriameti ülevõtmise puhul või pühendatud kõrgetele võimukandjatele, nt kindralkuberner E. Dahlbergile on adresseeritud 1696. a Tartu Muusade poolt allkirjastatud tervitusluuletus (Jaanson 1082).⁶³ Sel perioodil tundub ennekõike, et nimetus 'muusad' viitab pigem kunstide viljelemisele Tartu Akadeemias üldse kui konkreetsetele luuletajatele,⁶⁴ ka Pärnu Muusade kahekordne mainimine 1699. aastal (Jaanson 1183 ja 1190) viitab akadeemia kui muusade asupaigale, mitte muusadele kui laulikute rühmale. Kumbki kasutus ei jää AGC lõpuaastatel püsima.

Muusade kõrval esineb kogumike allkirjades viide ka natsioonidele, omakandimeeste rühmitustele, mis Tartu ülikoolis küllap mitteametlikult kogu aeg eksisteerisid (vt Piirimäe 1982: 171). Vähemalt üks kogu (Jaanson 731) on pühendatud saksa natsiooni poolt 1652. aasta jaanuaris kreeka keele professori Ericus Holsteniuse ja Dorothea von Wickedeni pulmadele,⁶⁵ kuid kreekakeelseid luuletusi selles ei esine.

⁶¹ *Discipuli* 1693. a (Jaanson 948, 988) ja 1709. a (Jaanson 1352), *cultores* nt 1695. a M. Dau rektoriks saamise puhul (Jaanson 1049).

⁶² Esimest korda 1695. aasta novembris õnnitluskogumikus D. Sarcoviusesele, kes sai teoreetilise filosoofia professuuri (Jaanson 1033, sh kaks kreekakeelset gratulatsiooni). Mitme aasta järel ilmuvad kliendid taas välja 1698. aastal Gabriel Skraggele pühendatud kogus (Jaanson 1163, milles esineb samuti üks kreekakeelne luuletus) ja 1702. a õnnitlevad nad J. Folcherit rektoriks saamise puhul (Jaanson 1232).

⁶³ Nt 1693. a M. Bertleffiuse ood G. Skragge rektoriks saamise puhul (Jaanson 949), 1695. a A. Mollerus ja H. Kårs luuletuse *musis adplaudentibus* M. Dau rektoriks saamise puhul (Jaanson 1050), 1696. a senaator Erik Dahlbergile pühendatud luuletus, mis viitab Tartu Muusadele (Jaanson 1082), muusadele viitavad Upplandi ja Sudermanni natsioonid ka E. Dahlbergi külaskäigu puhul 1697. a (Jaanson 1123). Muusad (G. Hinnel, J. Hinnel ja M. Enberg) teevad katse naasta ka 1698. a õnnitluskogumikuga G. Sjöbergile, kes sai rektoriks L. Molini asemel (Jaanson 1139).

⁶⁴ Nt *Musarum Dorpatensium Academia...* G. Krooki dissertatsiooni pealkirjas 1696. a (Jaanson 1088), vrd ka Samuel Flodini *Helicons Fögnad* 1707. a (Jaanson 1309) ja juba E. Holsteniuse kutse pealkirja 1653. a (Jaanson 781).

⁶⁵ AGC perioodil, 1708. a pühendusluuletus N. Wiraeusele *natio Revalica*!t (Jaanson 1342).

Täpsemaid järeldusi ei ole enne kõigi luuletuste, aga ka kogumike saate-tekstide ja ajastu sündmuste põhjalikku analüüsi võimalik teha, kuid ka põgusal vaatlemisel torkab silma erinevus Muusade aja röömsameelsete allkirjade ning varasema ja eriti hilisema jäiga ametlikkuse vahel. Kui suur osa on pühendluuletuste kirjutamises eri paikkondadest pärit üliõpilaste ja professorite ametlikel või mitteametlikel sõpruskondadel, vajab veel uurimist, kreekakeelse luule puhul näib sama kodukoht luuletuste adressaate ja autoreid küll mitmel puhul siduvat, näiteks L. Melleruse ainsad gratulatsioonid on kirjutatud tema kodukohast pärit dissertantidele (märkus 68, vrd märkus 66 Nicolaus Laurentii kohta).

Ülejäänud autorid

Kõik Tartus kreeka keeles luuletanud isikud ei ole siiski seotud Muusade kogumikega. Neist seitsmest enamik tegutses enne kogumike ilmumisaega ja rohkem kui ühe kreekakeelse luuletuse on neist avaldanud vaid kolm meest. Siia kuuluvad ülalpool käsitletud esimene kreeka keele professor **Petrus Goetschenius** nelja ja **Nicolaus Laurentii Nycopensis** e Nicolaus Aritander kuue kreekakeelse oodiga. Mõlemad jäävad liiga varasteks, Muusad ehk nende vaimne juht L. Ludenius polnud veel Tartusse jõudnud. Rootsist pärit Nicolaus Laurentii Nycopensis immatrikuleerus ühena esimestest tudengeist 24. aprillil 1632⁶⁶ ja ta suhteliselt arvuka kreekakeelse luule puhul (kuus oodi aastail 1633–1636)⁶⁷ võib oletada varasemalt õpitu aktiivset ellurakendamist.

Laurentius Molleri (Melleruse), Nõo ja Rannu hilisema kirikuõpetaja puhul võib märgata vaimuliku kutsumust ja ehk ka vähest huvi ilmaliku luule vastu.⁶⁸ Ta oli Andreas Virginiuse abiliseks katekismuse ja lauluraamatu tõlkimisel lõunaeesti murdesse (Siirak 1965: 147). Tema kahe kreeka-

⁶⁶ Matrikli nr 10, eelnesid õpingud Uppsalas (immatrikuleeritud 17.12.1629) ja Dorpati gümnaasiumis, kuhu ta saabus 11.6.1631 (Tering 1984: 134). Kuigi N. Laurentii ei osalenud ülikooli elus aktiivselt pärast 1637. aastat, vaid naasis Rootsi (olles alates 1640. aastast professor Åbo ülikoolis, vt Tering: *loc. ult. cit.*), jätkusid ta seosed Tartuga sinna edasi õppima läinud õpilaste ja kaasmaalaste kaudu, kes talle oma töid pühendasid (nt Nyköpington pärit Christianus Jheringi *De Hebraea, Graeca et Latina lingua*, 1644, Jaanson 426).

⁶⁷ Jaanson 19, 20, 39, 41, 65, 101.

⁶⁸ Smålandist pärit L. Melleruse ainsad (säilinud) gratulatsioonid (Jaanson 489, 518 ja 561) on pühendatud tema kodukohaga seotud autoreile.

keelse luuletuse (Jaanson 489 ja 518) loomise innustajaks 1646. aastal võib pidada taas J. Gezeliust, kelle eesistumisel ta esitas 1644. aastal kreekakeelse disputatsiooni (Jaanson 423). J. Gezeliuselt sai ta oma ladinakeelse teoloogiadissertatsiooni puhul ka kreekakeelse gratulatsiooni (1646. aastal, Jaanson 523, dissertatsioon oli pühendatud samuti J. Gezeliusele). Erinevalt paljudest Rootsi päritolu tudengeist pole teada L. Molleri varasemaist ülikooliõpinguist Rootsis. Seda, kas varasema luuletamispraktika puudumine põhjendaks ka tema kõrvalejäämist muusade kogumikest, ei saa ütelda enne, kui pole selge Tartusse kaasatoodud kogemuste ja harjumuste osa nende sünnis.

Järgneva nelja üheoodimehe seotus kreeka keele ja *Academia Gustaviana*'ga on erinev. Astronoomia- ja hilisema teoloogiaprofessori **Petrus Schomerus**'e puhul (Jaanson 39, vt ka märkus 14) võib ehk eeldada vähest huvi kreeka keele vastu, ja luuletuse tõukejõuks üldist kreekakeelse luule buumi 1633. aastal, samuti võis olla ka 1638. aastal üliõpilase **Ericus Matthiae**⁶⁹ ainsa luuletuse (Jaanson 190) puhul. Mõlemad rakendasid siin arvatavasti ellu eelkõige mujal omandatud teadmisi ja oskusi. Sama võib oletada ka kahe järgmise õnnitleja, Henricus Vogelmannuse ja Johannes Stalenuuse puhul, kelle saavutusi kreeka keele alal aga tagasihoidlikeks lugeda ei saa. **Henricus Vogelmannus** kirjutas P. Goetscheniuse *Christogno-sia* puhul gratulatsiooniks kogu Euroopa kontekstis haruldase kreekakeelse Pindarose-oodi (Jaanson 23).⁷⁰ Liivimaa kindralsuperintendent ning ülikooli kantsler **Johannes Laurentii Stalenus**, kes õnnitles J. Gezeliust *Lexicon Graeco-Latinum*'i puhul (Jaanson 616), oli aga 1624. aastast alates kreeka keele professor Uppsalas (Piirimäe 1997: 115).

Kreekakeelse juhuluule puhud *Academia Gustaviana*'s

Õnnitluskogumike adressaatide uurimine osutab sellele, miks kasutatakse neis kreeka keelt suhteliselt rohkem. Kõigepealt on need pühendatud kreeka keele professoritele: J. Gezeliuse rektoriks saamise (Jaanson 480, 1645. aastal, sisaldades kreekakeelseid luuletusi N. Ahasverilt ja N. Psilan-

⁶⁹ E. Matthiael oli 1639. aastal probleeme ülikooli kohtu ja maksudega (Tering 1996: 102–103, 116–117, 164–165), järgmine mainimine AG-ga seoses on J. Gezeliuse dedikatsioon talle 1641. aastal.

⁷⁰ H. Vogelmannusest endast ja tema gratulatsioonist vt Päll 2001, Pindarose-oodist Euroopas vt Schmitz 1993.

derilt⁷¹) ja pulmade (Jaanson 408, 1643. aastal, sh kreekakeelsed luuletused Haquinus Platinuselt ja Ericus Harckmanilt⁷²) puhul, samuti E. Holsteniuse pulmade puhul (Jaanson 756, 1652. aastal, J. Sundius ja A. Mahlstedt). Täiesti loomulik on see ka kreekakeelsete oodide loomisega silma paistnud Johannes Luthi magistriks saamise puhul 1654. aasta detsembris (Jaanson 838). Oleviste kiriku õpetaja ja teoloogiaüliõpilase Martin Henscheliuse puhul, kes pole aktiivse luuletamisega silma paistnud, võib olla tegemist isiklikku laadi seostega: 1639. aastal kirjutas ta Heinrich Heini rektoriks saamise puhul oma ainsa luuletustepaari (sama epigrammi nii kreeka kui ladina keeles, Jaanson 217), 1643. aastal aga abiellus sellesama Heini tütre Elisabethiga (vt Jaanson 323 ja 409).⁷³ Georg Gezeliuse puhul, kes avaldas kreekakeelse oodi 1652. aastal Johannes Bröhmsi ja Sophia Dreffi pulmadeks (Jaanson 757), võib põhjuseid olla mitu. Kõigepealt on ta Johannes Gezeliuse vend (AA 620, Tering 1984: 230) ja suhteliselt aktiivne Emajõe Muusa,⁷⁴ teisalt võib kreekakeelse oodi kirjutamise tõukejõuks pidada ka seda, et on tegemist just pulmaluule kogumikuga: nii kasutatud keelte kui meetrumite osas on viimased sageli kirevamad kui muudele akadeemilistele sündmustele pühendatud luuletused ja eriti leinaluule kogumikud.⁷⁵ Eriti silmapaistev on selles suhtes **Arnold Mahlstedti** panus 1652. aastal E. Holsteniuse pulmade puhul ilmutatud Emajõe Muusade kogumik-

⁷¹ N. Psilander on ka muidu aktiivne luuletaja ja muusade kogumikes osaleja, lisaks Jaanson 327, 379 ja 425, kuid 25 ladinakeelse laulu kõrval on tal vaid üks kreekakeelne (ja üks rootsikeelne). Nicolaus Ahasveri aga pole meile rohkem midagi jättnud, niisiis võib teda lugeda juhuslikuks liitujaks.

⁷² Viimane on hiljem, 1645. a, kirjutanud veel ühe kreekakeelse gratulatsiooni, Jaanson 466.

⁷³ Põhjus võib olla ka rektori ameti üleandmise pidustuse kui rõhutatult akadeemilise sündmuse eripäras, muuseas on kõik sellel puhul kirjutatud (säilinud) õnnitluskogumikud allkirjastatud Emajõe Muusade poolt (vt Jaanson 184, 217, 480, 659, lisaks kaks luuletust üksikisikult, mis muusasid ei maini, Jaanson 303 ja 793), mis võib viidata sellelaadsete õnnitluskogumike institutsionaalsele tähtsusele tolleaegses Tartu akadeemilises elus.

⁷⁴ Lisaks antud kogumikule (Jaanson 757) esinenud ka Muusade kogumikes Jaanson 566, 659 ja 756.

⁷⁵ Meetrilise kirevuse põhjus võib olla žanri ajaloos: juba vanakreeka luules polnud välja kujunenud ühtset pulmalaulu tüüpi, neid kirjutati väga erinevates meetrumites. Arvatakse, et sellega on kooskõlas ka asjaolu, et Sappho Aleksandria väljaandes ei olnud vaid epitallaamionide raamat korrrastatud meetrumite kaupa (Page 1959: 123, 125–126). Tendentsi meetrilisele kirevusele toob välja ka Marju Lepajõe Tallinna pulmalaulude kogumike puhul (vt altpoolt).

ku (Jaanson 756), mille jaoks ta kirjutas luuletuse nii kreeka, ladina, saksa, rootsi, heebrea kui läti keeles, hõlmates kõik AG perioodil juhuluules kasutatud keeled peale eesti ja vene keele.

Kreekakeelse oodi kirjutamise tõukejõuks võis olla ka üldine kreeka-keelse luule buum, näiteks 1633. aastal Petrus A. Schomeruse (Jaanson 39) ja 1638. aastal Ericus Matthiae puhul (Jaanson 190). Soodustavaks asjaoluks oli ka akadeemilise elu korraldus. Nii näiteks pühendasid 1650. aastal Andreas Virginiuse eesistumisel Taaveti laulude kohta⁷⁶ teoloogiadisputatsiooni pidanud Georg Wittingius (Jaanson 687) ja Daniel Gruuf (Jaanson 685) teineteisele vastastikku õnnitlusoode, kusjuures D. Gruuf vastas G. Wittin-giuse oodile kahe, ladina- ja kreekakeelse õnnitlusega. Selliseid oodipaare (kreeka-ladina või ladina-saksa) või ka mitmikuid nagu juba mainitud Mahlstedti puhul, esines üsna tihti ning nad väärivad kindlasti omaette käsitlemist.

Kokkuvõtteks pisut vahekordi. Akadeemilise juhuluule puhul on endast-mõistetav, et ülekaalus on akadeemilise elu sündmused. Meieni on AG perioodist jõudnud 40 kreekakeelset gratulatsiooni dissertatsioonide ja kreeka keelega seotud trükiste juures ning 33 muud kreekakeelset luuletust erinevates kogumikes. Ka viimastest on 14 seotud vahetult akadeemilise elu sündmustega (kolm kreekakeelset propemptikoni ülikooliga seotud inime-tele, 4 gratulatsiooni rektoriameti ülevõtmise ja 7 magistrikaadi omistamise puhul), lisaks 10 pulma- ja 9 leinaluuletust.⁷⁷ Neile lisandub üks värssdissertatsioon, P. Goetscheniuse *Christognosia* (Jaanson 23). Kreeka-keelsete luuletuste osakaalu hindamisel on asendamatuks võrdlus K. Vii-

⁷⁶ Seeriasse kuuluvad Jaanson 684–688 (1650. a) ja Jaanson 723, 725 ja 726 (1651. a) ning Jaanson 762–768 (1652. a) ja 851 (1654. a). Sellised disputatsioonide või dissertatsioonide seeriad on AG praktikas tavalised, vrd näiteks J. Gezeliuse eesistumisel loodud kreeka-keelsed seeriad, A. Virginiuse seeriad Johannese ja Matteuse evangeeliumide kommenteerimiseks, Johannes Eri (Stregnensis) seeria Aristoteelse *Physica* 8. raamatu kohta jne.

⁷⁷ Kreekakeelset leinaluulet on kirjutanud neli autorit. Üks ood on N. Laurentii Nyco-pensiselt (Gustav Adolfi surma puhul, Jaanson 19) ja Erlandus Eri Hiärnelt (H. Stahli abikaasa surma puhul 1655. a, Jaanson 876). J. Gezelius on avaldanud neli oodi (Jaanson 380, 1643. a, Jaanson 491, 1646. a, Jaanson 561 ja 610 vastavalt 1647. ja 1648. aastal), kolm viimast perioodil, mil ta kirjutas vaid kreekakeelset luulet. Kolm leinaoodi 1653. ja 1654. aastast (Jaanson 797, 820 ja 822) on säilinud Johannes O. Luthilt. Kreekakeelseid pulmalaule on avaldanud 8 autorit kuues kogumikus: Jaanson 182, 183 (D. Cunitius), Jaanson 367 (J. Gezelius), Jaanson 408 (E. Harckmann ja H. Platinus), Jaanson 756 (A. Mahlsted ja J. Sundius) ja Jaanson 757 (E. Holstenius ja G. Gezelius), kusjuures kahes kogumikus on kaks kreekakeelset luuletust, ühes (Jaanson 756) koguni kolm.

dingu tabeliga ladinakeelse juhuluule kohta (Viiding 2002: 37–38). Erinevalt ladinakeelsetest moodustavad kreekakeelsed gratulatsioonid trükiste juures kõigist kreekakeelseist juhuluuletusist tervelt 54,1%, üksiksündmustele pühendatud luule aga 44,6%.⁷⁸ Akadeemilise elu mitmesugustele sündmustele (magistrikraadi saamised, rektori ameti ülevõtmised ja lahkumislauetused) pühendatud luule moodustab kokku 18,9%,⁷⁹ kreekakeelne pulmaluule 13,5% ja leinaluule 12,2% luuletuste üldarvust. Siin näeme erinevust ladinakeelse luulega võrreldes, mille puhul on leinaluuletuste osaks 18,5% ja pulmaluuletuste osaks 9,5% (Viiding 2002: 38). Kreekakeelse juhuluule puhul on mõlemad žanrid mitte vastavalt 2. ja 3. kohal, vaid hoopis 3. (pulmaluule) – 4. kohal. See näitab rangelt akadeemilise eluga seotud sündmuste suuremat soodustavat mõju kreeka keele kasutamisele. Samas on kreekakeelsete leinaluuletuste osa kreekakeelsete luuletuste koguarvust suhteliselt väiksem võrreldes leinaluule osakaaluga ladinakeelses juhuluules, samal ajal kui pulmalaulude hulgas on kreeka keel suhteliselt võimsamalt esindatud. See vastab pildile Tallinnas, kus pulmaluule kogumikes samuti kasutatakse rohkelt erinevaid keeli (Lepajõe 2000: 45–47).

Kreeka keeles luuletajad *Academia Gustavo-Carolina's*

Academia Gustavo-Carolina puhul võib väita, et enamik kirjutajaist rakendas oma varasemaid kogemusi ja kirjutas (vähemalt) ühe kreekakeelse oodi, kuid sellega asi ka piirdus, kas ebasoodsa keskkonna ja aja tõttu või huvi ja

⁷⁸ Küsimus on, kas lugeda P. Goetscheniuse *Christognosia*'t juhuluule hulka või mitte. Viiding (2002: 42) on seda küll üldpildi arvestuses teinud, kuid samas ei leia me juhuluule žanri (vt Viiding 2002: 37–38), mille alla seda paigutada. Kuna tegemist on iseiseisva värssdissertatsiooniga, mis oma funktsioonilt mingi sündmusega seotud pühendluulest kahtlemata erineb, jätan Goetscheniuse luuletuse siin statistikaist välja (iseasi, kas eristus juhuluule/mitte-juhuluule end avaramas perspektiivis õigustab). Erinevus statistikais ei ületa siinse korpuse puhul ühelgi juhul üht protsenti (nt propemptikonide osakaal oleks Goetscheniuse oodi arvestamata 4,11%, sellega koos 4,05%).

⁷⁹ Sh propemptikonid vaid 4%, mis vastab täiesti proportsioonidele ladinakeelse luule puhul (vt Viiding 2002: 38). Rektori ameti saamisele pühendatud ja propemptikone sisaldavad kreekakeelsete luuletustega kogumikud on kõik allkirjastatud muusade poolt (vastavalt Jaanson 184, 217 ja 480 ning Jaanson 156, 198 ja 657), magistrikraadi saamisele pühendatud kogumikud kannavad algselt samuti muusade (Jaanson 566, 720, 721, v-o ka 564, mille asukoht pole teada), hiljem aga akadeemiliste isade ja kodanike allkirja (Jaanon 841 ja 843 1654. aastal).

innustuse puudumisel. Ainus erand üheoodimeeste seas on **Ericus Castelius**, varem Åbos ja Uppsalas õppinud tudeng, kellelt on kolm oodi (Jaanson 1033, 1091 ja 1163). Enamik loomingust läheb Rootsi gümnaasiumides ja ülikoolides õpitu rakendamise arvele,⁸⁰ lisaks on kirjutajate hulgas kaks Tallinnast pärit tudengit, **Bernardus Rodde** (Jaanson 1127, AA 1429) ja **Bernardus Riesman** (Jaanson 1364, AA 1697) ning üks Narvas õppinud ingerimaalane, **Gabriel Hinnel** (Jaanson 1071, AA 1349), mis näitab ka Eesti ala gümnaasiumide kreeka keele õpetuse piisavat taset. G. Hinneliga seoses tasub ehk meenutada ka tema osalemist uues Muusade kogumikus 1698. aastal (vt märkus 63), mis viitab võimalusele, et kreeka keeles luuletamine ja muusiline tegevus võisid olla omavahel seoses.

Kokkuvõtteks

Kuigi kreeka keele õpetuses oli eesmärgiks eelkõige teoloogia- ja filosoofia-õpinguiks vajalike eel- ja abiteadmiste omandamine, oli keeleoskus heal tasemel, nagu näitab kreekakeelsete dissertatsioonide ja juhuluuletuste hulk. Johannes Gezelius välja arvatud, ei olnud akadeemia kreeka keele professorid aga kreekakeelse luule kirjutamisel eestvedajaiks. Mõnikord olid professorid isegi üsnagi väheaktiivsed, kas professuuri lühiajalisuse (P. Goetschenius ja D. Eberhard, neist esimene küllap ka tingituna halvast tervisest) või ühiskondliku (või kirikupraktilise) ja poliitilise tegevuse esiplaanile seadmise tõttu (S. Matthiae ja G. Skragge puhul), aga ehk ka suuremast huvist ladinakeelse luule (E. Holstenius) või teoloogia ja heebrea keele (E. Fahlenius) vastu.

Võib ka väita, et *Academia Gustaviana* algperioodil ja *Academia Gustavo-Carolina* perioodil luuletati kreeka keeles varasema harrastuse tõukel ning et neil perioodidel kreeka keeles luuletanuid ei saa panna mingi ühise nime-taja alla. Seevastu *Academia Gustaviana* juhuluule kõrgperioodil, Laurentius Ludenius ja Johannes Gezelius tegevusaajal, võib rääkida kreeka muusade tegevusest Tartu Akadeemias.

Kreeka keeles luuletamist tingisid mitmesugused sündmused, kuid enamasti kirjutati oode kreeka keelega või oluliste akadeemiliste isikutega seotud pidulike puhkude või nende teoste tervituseks. Suur osa luuletuste

⁸⁰ Lisaks mainitutele N. Wånöm (Jaanson 901), L. J. Lechander (Jaanson 906), J. Ramnelius (Jaanson 943), L. Hojer (Jaanson 995), J. Lundeen (Jaanson 1033), J. Örn (Jaanson 1048), H. Bartholin (Jaanson 1126).

adressaate oli seetõttu ülikooli professorid, tudengid pälvisid kreeka-keelseid tervitusi juhul, kui nad ise kreeka keele alal midagi saavutasid ja/või kui tervitajaks oli kreeka keele professor või innukas kreeka keeles luuletaja.

Kokkuvõttes võib kreekakeelse luule kirjutamise puhud siiski taandada üksikute inimeste huvidele: meil on üks suur (Johannes Gezelius) ja kolm väiksemat kreeka Muusat (David Cunitius, Ericus Holstenius ja Nicolaus Laurentii Nycopensis), üks teoloog, kes kreeka keele oma õpetuse väljendamiseks valis (Petrus Goetschenius), ning rohkelt väikesi muusasid, kes mõnikord ka kreeka keeles luuletasid. Kreeka keele valimist luuletuste või dissertatsioonide keeleks võib ühelt poolt põhjendada tõsiduse ja tähtsusega, mida sellele humanistlikus hariduses osutati, ning sooviga näidata õpetatust, teisalt tundub, et kreeka keeles luuletamine assotsieerus ka muusade röömsameelse tegevusega.

Edasiminekuks on siit võimalusi piisavalt. Mis puutub *personalia*'sse, siis oleks kreeka keelega tegelejate positsiooni paremaks mõistmiseks vajalik analüüsida nii seda, kes üldse tervituskogumikes osalesid, kui ka seda, millised isikud ja mis kontekstis astusid üles juhuluulega. Akadeemiliste isikute positsioonide ja omavaheliste suhete väljaselgitamisele aitaks kindlasti kaasa nii dissertatsioonide saatetekstide kui luuletuse allkirjade juures kasutatud tiitlite põhjalik uurimine. See avardaks kindlasti ka meie teadmisi omakandimeeste rühmade või natsioonide kujunemise kohta ülikoolis, aga ka ülikooli ajaloo kohta üldse, nagu näitab J. Gezeliuse rektoraadi senine kahe silma vahele jäämine. Ennekõike tuleks nüüd aga põhjalikumalt tegeleda teoste endiga. Uurimist vajavad hädasti nii kreekakeelsete dissertatsioonide seeriad ja P. Goetscheniuse värssdissertatsioon kui juhuluule, ennekõike J. Gezeliuse ja D. Cunitiuse luule ning tegevus.

Järeldmärkus

Minu artikli alguses avaldatud soovi täitumine on lähemal kui oskasin oodata. 2004. a. alguses peaks Soomes ilmuma Tua Korhoneni doktoritöö humanistide kreeka keele kasutuse ja kreekakeelsete väitekirjade kohta Soomes. Muuseas leiab seal paranduse ka allakirjutanu ekslik väide Gezeliuse väitekirjade kohta: tema 28-sest seeriast on säilinud vaid tiitellehed. Selle töö ilmumise järel saab ka Tartu humanistide kreeka keele uurimine kindlasti uue hoo.

Kirjandus

- Academia Gustaviana (1632–1656) ladinakeelse juhuluule tekstikorpus*. Koostajad Jana Orion, Kristi Viiding s.a. <http://www.ut.ee/klassik/neolatina/>.
- Brockmann, Reiner (2000) *Reiner Brockmanni teosed*. Koostanud ja toimetanud Endel Priidel. Tartu: Ilmamaa.
- Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana)*. Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) Põhikiri. Tõlkinud Kristi Sak, toimetanud Marju Lepajõe. Tartu 1997.
- Ekrem, Inger; Skaftø Jensen, Minna; Kraggerud, Emil, ed. (1996) *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo etc.: Scandinavian University Press.
- Harlfinger, Dieter; Barm, Reinhard, Hrsg. (1989) *Graecogermania: Griechischstudien deutscher Humanisten*. Weinheim etc.: VCH (Acta Humaniora, Ausstellungskataloge der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel; 59).
- Inno, Karl (1972) *Tartu University in Estonia during the Swedish Rule (1632–1710)*. Stockholm: Vaba Eesti (Estonian Science in Exile. New Edition; 2(4)).
- Jaanson, Ene-Lille (2000) *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia = Druckerei der Universität Dorpat 1632–1720. Geschichte und Bibliographie der Druckschriften*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.
- Jöcher, Christian Gottlieb (1750) *Allgemeines Gelehrten-Lexikon. 2. Theil D–L*. Leipzig: Johann Friedrich Gleditsches Buchhandlung.
- Kajanto, Iiro (2000) *Latina, Kreikka ja klassilinen humanismi Suomessa. Keskiajalta vuoteen 1828*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Krēsliņš, Janis (1996) 'A Safe Haven in a Turbulent World: The University of Rostock and Lutheran Northern Europe.' — Ekrem, Inger; Skaftø Jensen, Minna; Kraggerud, Emil, ed. *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo etc.: Scandinavian University Press, 30–41.
- Laasonen, Pentti (1977) *Johannes Gezelius Vanhempi ja suomalainen täysortodoksia = Johannes Gezelius der Ältere und die finnische Hochorthodoxie*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallisen Seura (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia; 103).
- Lepajõe, Marju (1992) 'Latin Poetry in seventeenth-century Estonia.' — *Mare Balticum — Mare nostrum. Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500–1800)*. Ed. by Outi Merisalo and Raija Sarasti-Wilenius. Acts of the Helsinki Colloquium, 18–21 Aug. 1992. Helsingfors: Annales Academiae Scientiarum Fennicae, ser. B – Tom. 274, 96–8.
- Lepajõe, Marju (2000) 'Reiner Brockmanni ladina-, kreeka- ja saksa keelsest luulest.' — *Reiner Brockmanni teosed*. Koostanud ja toimetanud Endel Priidel. Tartu: Ilmamaa, 41–48.
- Ludwig, Walther (1998) *Hellas in Deutschland. Darstellung der Gräzistik im deutschsprachigen Raum aus dem 16. und 17. Jahrhundert*. Hamburg: Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften (In Kommission beim Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen).

- Die Matrikel der Universität Rostock*. Bd. 2, Hrsg. Adolf Hofmeister, Rostock 1891 (= Nendeln/Liechtenstein: Kraus, 1976).
- Merisalo, Outi; Sarasti-Wilenius, Raija, ed. (1992) *Mare Balticum — Mare nostrum. Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500–1800)*. Acts of the Helsinki Colloquium, 18–21 Aug. 1992. Helsingfors: Annales Academiae Scientiarum Fennicae, ser. B – Tom. 274.
- Orion, Jana; Viiding, Kristi (2001) 'Se keick/kumb igganen magister Brocman teggi...' — *Keel ja Kirjandus* 11, 797–805.
- Page, Denys Lionel (1959) *Sappho and Alcaeus*. Oxford: Oxford University Press.
- Piirimäe, Helmut, koostaja (1982) *Tartu Ülikooli Ajalugu I. 1632–1798*. Tallinn: Valgus.
- Piirimäe, Helmut (1997) 'Rektor Rootsiaegses Tartu Ülikoolis.' — Tamul, Sirje. *Album Rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 114–118.
- Päll, Janika (2001) 'Pindarlektüre an der Academia Gustaviana: Henricus Vogelmannus' *Ode Prophonetike*.' — *Studia Humaniora Tartuensia* 2.A.2 (<http://www.ut.ee/klassik/sht/2001/paell1.pdf>).
- Rhein, Stefan (1996) "'De usu graecae linguae". Die Griechischsstudien an der Universität Rostock.' — Ekrem, Inger; Skaftø Jensen, Minna; Kraggerud, Emil, ed. *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo etc.: Scandinavian University Press, 42–55.
- Schiewe, Jürgen (1996) *Sprachenwechsel — Funktionswandel — Austausch der Denkstile. Die Universität Freiburg zwischen Latein und Deutsch*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Schmitz, Thomas (1993) *Pindar in der französischen Renaissance*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (*Hypomnemata*; 101).
- Siirak, Erna (1965) 'Eesti kirjasõna Rootsi koloniaalvõimu perioodil.' — *Eesti Kirjanduse Ajalugu I*, toimetanud A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, 125–160.
- Tamul, Sirje (1997) *Album Rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tering, Arvo, Hrsg. (1978) *Tartu Ülikooli (Academia Gustaviana) senati protokollid = Konsistoriumsprotokolle der Universität Dorpat (Academia Gustaviana) 1632–1656. I (1632–1634)*. Tartu: [Tartu Riiklik Ülikool] (*Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis*; 4).
- Tering, Arvo (1984) *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*. Tallinn: Valgus (*Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis*; 5).
- Tering, Arvo, Hrsg. (1994) *Tartu Ülikooli (Academia Gustaviana) senati protokollid = Konsistoriumsprotokolle der Universität Dorpat (Academia Gustaviana) 1632–1656. II (1937–1644)*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu (*Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis*; 7).
- Tering, Arvo (2002) 'Vaatenurki Eesti- ja Liivimaa haritlaskonna kujunemisest 17. sajandil.' — *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae* 8 (15). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 27–79.

- Vasar, Juhan (1932) *Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. I, Academia Gustaviana: a) ürikuid ja dokumente* = *Quellen zur Geschichte der Universität Tartu (Dorpat). I, Academia Gustaviana: a) Urkunden und Dokumente*. Tartu: [Tartu Ülikool].
- Viiding, Kristi (2002) *Die Dichtung neulateinischer Propemptika an der Academia Gustaviana (Dorpatensis) in den Jahren 1632–1656*. Tartu: Tartu University Press.
- Väänänen, Kyösti (1987) *Herdaminne för Ingermanland I*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland; 538).

Das Griechische and der Universität Tartu 1632–1710

Zusammenfassung

Janika Päll

Das Griechische an der *Academia Gustaviana* (AG) und *Gustavo-Carolina* (AGC) war einerseits aufs engste mit dem Sprachunterricht verbunden. Es sollte die nötigen Sprachkenntnisse für die Lektüre theologischer Texte und antiker Autoren liefern. Noch erhaltene publizierte Vorlesungsprogramme bezeugen das Lesen des Neuen Testaments, der Psalmparaphrasen von Buchanans Sammlung, von Plutarchs *De pueris educandis* und der Sammlung des Pseudo-Phokylides. Auch die Sammlung von antiker Weisheitsliteratur und J. A. Komenskýs *Ianua Linguarum* in der Ausgabe des Johannes Gezelius, sowie seine *Grammatica Graeca* und das *Lexicon Graeco-Latinum* dienten dem Sprachunterricht an der Universität.

Andererseits wurde die griechische Sprache auch aktiv in den Dissertationen und in der Gelegenheitspoesie verwendet, gemäß dem Ideal humanistischer Bildung, aber doch in weit geringerem Maße als das Lateinische oder die Vernaikulärsprachen und auch nicht immer auf sehr hohem Niveau. Heute kennen wir 36 Dissertationen und 74 Gelegenheitsgedichte in griechischer Sprache aus der AG.

An der AG gab es vier Professoren der griechischen Sprache, die meistens auch Theologie und/oder orientalische Sprachen unterrichteten. Der erste Professor (von 1632–1636) Petrus Goetschenius, deutscher Herkunft, unterrichtete auch Theologie, die wahrscheinlich auch sein Hauptinteresse war. Neben drei kleineren griechischen Gedichten stammt von ihm auch die längste griechische Dichtung aus der AG und der AGC, die 468-zeilige *Christognosia* in griechischen Hexametern. Sie wurde als Versdissertation für seine Promotion zum Theologielizentiaten publiziert. Sein Nachfolger, Salomon Matthiae (1636–1641), ebenfalls aus Norddeutschland, widmete sich noch mehr der Theologie und seiner Tätigkeit als Pastor. Von ihm gibt es keine griechischen Gedichte. Der dritte Griechischprofessor (1641–1649), der auch die hebräische Sprache unterrichtete, Johannes Gezelius, stammte aus Schweden

und ist heute mehr wegen seiner letzten Lebensperiode in Åbo bekannt, nämlich für seine Tätigkeit als Bischof und Organisator des Bildungswesens als Nachfolger J. A. Komenskýs. Auch in seiner Dorpater Zeit verfolgte er diese Ziele. Neben den Büchern, die er der griechischen Sprache und Literatur widmete, ist seine Methode, das Griechische durch aktive Anwendung zu lehren, bemerkenswert. Das beweisen die 35 griechischen Dissertationen unter seiner Leitung: die wurden wie *contio* vorgetragen und in zwei Reihen (mit mindestens 9 Dissertationen *Über den Heiligen Geist*, von denen 7 erhalten sind, und mit 28 Dissertationen über verschiedene theologische Themen) veröffentlicht. Die Dissertationen bezeugen die solide Griechischkenntnis ihrer 33 Autoren, Studenten der Theologie. Auch J. Gezelius' Tätigkeit als Dichter ist bemerkenswert. Aus seiner Dorpater Zeit sind 24 griechische Gedichte bekannt. Sie beweisen jedoch auch die Wichtigkeit des Lehrers und Akademikers J. Gezelius: meistens handelt es sich um Gratulationen für Studenten oder Kollegen, die mit der griechischen Sprache Erfolg gehabt hatten. Auch scheint es, dass seine Position als Griechischprofessor und 1645–1646 auch als Rektor der Universität sein Selbstbild als griechischer Dichter gefestigt hat. J. Gezelius' Nachfolger in der Professur (1649–1656), Ericus Holstenius aus Schweden, war zwar ein aktiver lateinischer Dichter, aber fürs Griechische hat er weniger getan: neben sechs Gedichten gibt es von ihm nur einen Versuch, die Tradition der griechischen Dissertation von Gezelius' Studenten weiterzuführen.

Neben den genannten Professoren blühte die griechische Dichtung in Dorpat auch unter der Ägide der Sammlungen der *Musae Embecciades* (an welchen wohl Gezelius und Holstenius aktiv teilgenommen haben, aber auch viele Studenten, von deren vor allem der spätere Poesieprofessor des Revalschen Gymnasiums und Arzt in Reval, David Cunitius und Johannes Luth aus Schweden, zu nennen sind). Eine freie Gesinnung und Sprachenvielfalt ist diesen Sammlungen (besonders bei Hochzeitsgedichten) eigen. Ein gutes Beispiel ist das Hat-trick von Arnoldus Mahlstedt, der 1652 in der Sammlung für die Hochzeit des Griechischprofessors E. Holstenius sechs Gedichte in verschiedenen Sprachen veröffentlichte, darunter ein griechisches, ein lateinisches, ein deutsches, ein schwedisches, ein hebräisches und ein lettisches Gedicht.

Neben den Teilnehmern der Musensammlungen ist noch ein Schwede, Nicolaus Laurentii, als aktiver griechischer Dichter zu nennen, sowie eine in 1633 in Dorpat veröffentlichte Gratulation, die griechische pindarische Ode von H. Vogelmannus, der aber nie an der Akademie von Tartu gearbeitet oder studiert hat. Auch der spätere Pastor und Übersetzer des Gesangbuchs ins Estnische, L. Moller ist als Dichter von manchem griechischen Gedicht und als Autor einer griechischen Dissertation bekannt.

Aus der Zeit der *Academia Gustavo-Carolina* haben wir noch 15 griechische Gratulationen, meistens von verschiedenen schwedischen Studenten (von welchen nur Ericus Castelius mehr als eine Ode geschrieben hat), aber auch von Revaler Bernardus Rodde und Bernardus Riesman sowie von Gabriel Hinnel aus Ingermanland, der am Narvaer Gymnasium studiert hatte und die Musen-

sammlungen neu ins Leben zu rufen versuchte. Von den Griechischprofessoren der AGC, Gabriel Skragge (1690–1698), Daniel Eberhard (1699–1701) und Ericus Fahlenius (1701–1710) haben wir keine griechischen Texte.

Obwohl das Griechische in Tartu neben dem Latein und den Vernakulärsprachen nicht sehr bedeutsam erscheint, hat es während der beiden Perioden der schwedischen Akademie eine wichtige Rolle als Zeichen humanistischer Bildung und musischer Fröhlichkeit gespielt.

CAROLUS MORGENSTERNIUS HUMANISSIME EDIDIT...¹

Kristi Viiding

19. sajandit, eelkõige selle alguspoolt on sageli peetud klassikalise filoloogia kuldajaks. Sajandialguse kompleksne *Altertumswissenschaft*'i ideaal, sajandi keskpaigas Johan Nicolai Madvigi, Friedrich Ritschli ja Karl Lachmanniga alanud tekstikriitika ja kodikoloogia uus tase ning klassikalise filoloogia allharude iseseisvumine (lingvistika, antiikarheoloogia, mütoloogia ja religiooni uurimine, antiikajalugu ja -filosoofia jne) ning Johannes Vahleni ja Franz Bücheleri esindatud konservatiivne tekstikriitika sajandi lõpus märgivad olulisemaid järke selles arengus. Tekstikriitika oli nimetatute seas kogu sajandi jooksul võtmedistsipliin, tekstikriitikuid peeti oma aja juhtivateks humanitaarteadlasteks. Tekstikriitika väljundeid oli peamiselt kaht liiki: antiikautorite tekstide kriitilised väljaanded ning käsitlused erialases (aja)kirjanduses tekstikriitika üksikprobleemide kohta, nn *adversaria critica* (Bolgar 1980: 94–99).

Seni ei ole süstemaatiliselt uuritud, kuidas kujunes tekstikriitilise uurimisuuna esimesena mainitud haru ehk kriitilised tekstiväljaanded Eestis 19. sajandil tegutsenud klassikaliste filoloogide, aga ka teiste haritlaste tegevuse eesmärgiks, milliste probleemidega puutusid kokku siinsed tekstikriitilised väljaannete koostajad ning millist vastukaja leidis nende tegevus Euroopa

¹ Olen tänulik Anne Lillele võimaluse eest kasutada tema veel publitseerimata artiklit Karl Morgensternist, mis peaks ilmuma *Eesti teaduse biograafilise leksikoni* teises köites, kolleegidele Marju Lepajõe, Jana Orionile, Janika Pällile ja Ivo Voldile märkuste eest ning Jürgen Beyerile saksakeelse kokkuvõtte korrektuuri eest. Kõikide artiklis esinevate vigade ja ebatäpsuste eest olen vastutav ainult mina.

klassikaliste filoloogide ringkonnas laiemalt. Teadusajaloo alastes üldkäsitlustes on visandatud arusaam, et tõsiselt võetaval tasemel tekstikriitilistest väljaannetest saab Tartu puhul rääkida alles 19. sajandi teisel poolel. Nii märgitakse Tartu Ülikooli ajaloo raames sajandi lõpuveerandi klassika-professori Ludwig Mendelssohni teaduslike huvide seotust tekstikriitikaga (*Tartu Ülikooli ajalugu* II 1982: 175) ning 19. sajandi teise poole Tartu klassikalise filoloogia õppejõudude põhjalikku "tutvust vanakreeka ja rooma vanimate käsikirjadega" (*ibid.*: 340). *Eesti Entsüklopeedia* ülevaateartiklis klassikalise filoloogiast Eestis on mainimist leidnud siinse klassikalise filoloogia muutumine retoorilisest distsipliinist lingvistiliseks ja tekstikriitiliseks 19. sajandi keskpaigast alates (Lepajõe, Tamm, Viiding 2002: 528). Ainuke selleteemaline laiemasse käibesse läinud märkus sajandi esimese poole kohta puudutab Christian Friedrich Neue tekstikriitika alaseid loenguid Tartus (*Tartu Ülikooli ajalugu* II 1982: 174). Süvitsi on temaatikaga mindud siinsete erialateadlaste pikemates biograafilistes käsitlustes (K. Morgensterni kohta vt Süss 1928: *passim*)² ja üksikute antiikautorite retseptsioonist rääkides (Q. Horatius Flaccuse oodide editeerimiskatse, vt Sak 1997: 35–37), kuid need tööd jälgivad valitud teemast lähtudes ühe editeerija *resp.* autori väljaandeid ega süvene editeerimisse kui tervikprotsessi 19. sajandi Eestis.³ Just siinsete editeerimiskatsete jada kui terviku jälgimine võimaldaks aga adekvaatsemalt hinnata ühelt poolt klassikalise filoloogia arengut Eestis 19. sajandil, teisalt üksikute editeerijate panust sellesse protsessi.⁴

² Nii nt ei puuduta lühemad entsüklopeediartiklid K. Morgensterni tegevust filoloogi ja tekstikriitikuna peaaegu üldse (vt nt Thraemer 1885, *Eesti Entsüklopeedia* 1935, Killy 1998).

³ Siinses editeerimise üldpildis on eksitav prof P. Järvelaiu korduvalt esitatud väide, nagu oleks Tartu Ülikooli rooma õiguse professor Karl Eduard Otto (1795–1869, professor Tartus 1831–1857) koostöös K. Fr. F. Sintenise ja B. Schillingiga andnud aastail 1831–1839 välja *Corpus Iuris Civilis (Romani)*, "sedavõrd klassikalise teose, et sellest avaldati veel kordustrükk aastail 1984–1985" (1992: 2414, 2002: 128). Tegemist oli korpuse (küll senini kasutatava) tõlkega saksa keelde, mitte aga tekstikriitilise editsiooniga (täpsustuse eest olen tänu võlgu kolleeg Merike Ristikivile).

⁴ Teadusajaloo uurimise killustatusele, korrelatsiooni vähesusele Eestis on hiljuti seoses eestikeelse Tartu ülikooli rektorite järjepidevusega tähelepanu juhtinud P. Olesk. Tema nending ("seda, mis tegelikkuses voolab, ei saa tilkhaaval uurida", Olesk 2002: 2692) kehtib tegelikult ka siinsete (filoloogia)professuuride ajaloolise järjepidevuse uurimise kohta. Teine äärmus, püüd iga hinna eest teadusajalugu kui tervikut rekonstrueerida (mida siinse usuteaduskonna ajaloo puhul on tauninud U. Petti 2002: 294–295), ei näi 19. sajandi Tartu klassikalise filoloogia uurimisele praeguse seisu juures ohtu kujutavat.

Karl Morgensterni rindportree. Viin, 1828.
Kunstnik: Josef Kriehuber. Tartu Ülikooli raamatukogu.

Käesoleva artikli põhihuviks on selgitada selle tervikprotsessi algust — olukorda antiikautorite tekstide väljaandmise osas 19. sajandi esimestel kümnenditel esimese Tartu klassikaprofessori K. Morgensterni näitel. Tege- mist on ajavahemikuga 1802–1836 (K. Morgensterni klassikaprofessuur Tartus), mis laiemas Euroopa kontekstis märgib üleminekuaja algust huma- nistlikelt editsioonidelt tekstikriitilistele.⁵ Seetõttu kerkib Tartu ja K. Mor- gensterni puhul küsimus: milline oli see üleminekuage Eesti klassikalises filoloogias? Millist editeerimisviisi eelistati kasutada oma väljaannetes, milliseid väljaandmisjuhiseid anti loengutes üliõpilastele? Lisaks K. Mor- gensterni editsioonidele olen aluseks võtnud Tartu Ülikooli loengukavad kogu 19. sajandist, loengukavades märgitud õpperaamatute tekstikriitika alased peatükid ning W. Engelmanni ja E. Preussi bibliograafia ajavahe- mikus 1700–1878 antiikautorite kohta ilmunud käsitlustest ja tekstivälja- annetest.

⁵ Ülevaade nt Timpanaro 1971.

K. Morgenstern tekstide editeerijana: senised hinnangud

Tänapäeva filoloogide Morgensterni-mõistmine on enamasti kantud L. Mercklini mälestuskõne (1853: 18, 21) ning eelkõige W. Süssi mahuka monograafia seisukohtadest, seda ka K. Morgensterni kui tekstikriitiku ja -editeerija osas (nt Lill 2004). W. Süss on monograafiažanrile omaselt analüüsinud muuhulgas ka muutusi K. Morgensterni suhtumises tekstikriitikasse ja -väljaannetesse ning tema eneseteadvustamise teisenemisi filoloogina. W. Süss on siinse artikli temaatika jaoks olulisena esile toonud K. Morgensterni kahe Halle-aegse õppejõu Chr. G. Schützi ning Fr. A. Wolfi potentsiaalse eeskuju tekstikriitiku ja -väljaandjana. Esimese puhul on nimetatud tema Cicero, Aristophanese ja Aischylose väljaandeid (Süss 1928: 24), teise puhul aga pikemalt peatunud nii loengutes-seminarides kui ka eravestlustes korduvalt käsitletud konjekturaalkriitikal ning vajadusel uute tekstiväljaannete ja uute käsikirjade kollatsioneerimiste järele (*ibid.*: 35). Pikemalt tsiteerib W. Süss K. Morgensterni ilmse õhinaga üles tähendatud päevikukatket Itaalia-reisi plaanist ja kavatsusest pühenduda seal Cicero ja Platoni käsikirjade kogumisele. Samas päevikukatkes avaldub lisaks tööõhinale noore Morgensterni metoodiline kahtlus käsikirjade suure hulga haaratavusest ning Fr. A. Wolfi soovitusel selle probleemi lahendamiseks (*ibid.*: 78–79). Põhjusena, miks noore klassikalise filoloogi metoodikaalased kahtlused ei viinud teda pea poolsajandi võrra enne kaasaegse editsiooni-tehnika rajamist J. N. Madvigi, Fr. Ritschli ja K. Lachmanni tulemusteni, näeb W. Süss kõigepealt Göttingeni filoloogiaprofessor Chr. G. Heyne kirjade mõju (*ibid.*: 83–84)⁶ ning kaasuva tegurina K. Morgensterni hilisemat pikaajalist professuuri ilma erialafiloloogide otsese kokkupuute ja konku-

⁶ Chr. G. Heyne kiri K. Morgensternile 28. oktoobrist 1794: “Kallis härra doktor, taevas on Teid hoidnud nende aegade tarvis, mil klassikuid ei loeta, käsitleta ega editeerita enam pelgalt kritiseerimise eesmärgil, nagu see veel minu nooruses oli. Sest ajast on hollandi õpetlased jõudnud käsitleda teatava hulga teisejärgulisi, tähtsusetuid kreeka autoreid või siis on ilmavalgust näinud mõned kriitilised Xenophoni, Plutarchose jt üksikväljaanded. Mõeldud pole aga sellele, et sõnakriitika, konjektuurid ja emendatsioonid on vaid ettevalmistus antiikautorite teaduslikuks uurimiseks, omades sellisena vaid väga piiratud väärtust, ja et kriitik jääb kogu oma teravapilgulisuse juures ikkagi madalamale astmele võrreldes sellega, kes tungib kirjaniku vaimumaailma ja suudab uurida Platonit kaunite kunstiteoste loojana.” (Tlk K. Viiding). Muuseas on huvitav, et oma monograafias Tartu Ülikooli rektor G. Ewersist kõrvutab L. Leppik K. Morgensterni ainult Chr. G. Heyne ja mitte kordagi Fr. A. Wolfiga (Leppik 2001: 26).

rentsita Danzigis ja Tartus (1798–1820, mil Tartusse jõudis teine klassika-professor Johann Valentin Francke, *ibid.*: 97). Järgmise olulise etapina toob W. Süss juba resigneerunud K. Morgensterni päevikutõdemused Tartu perioodist, milles too peab oma raamatukogualast tööd olulisemaks kui filoloogilist, kusjuures filoloogilise all mõtleb ta lisaks õppetööle just paari antiikautori tekstiväljaannet või siis kommentaari (*ibid.*: 177–178). Käesoleva teema jaoks on W. Süssi monograafiast oluline esile tuua ka K. Morgensterni hinnang tekstikriitikale: tekstikriitika on küll filoloogia ülim “õis”, kuid seda tuleb vaadelda hästiorganiseeritud mõtlemisviisi iseenesliku tulemi ja mitte mingi erilise anderikkusena (*ibid.*: 258).

W. Süssi peamist järeltust K. Morgensterni filoloogivõimetest on rohkelt tsiteeritud. Selles tõdeb W. Süss, et **K. Morgenstern ei eristanud üldtutvustavat populariseerivat artiklit**, mis käsitleb teksti sisu, vormi, üldist paleograafilist tähendust ning sisaldab teksti korruptsete kohtade emendatsioone, **teaduslikust väljaandest, mis põhineb filoloogiliste uurimismetodite süstemaatilisel rakendamisel** (*ibid.*: 246–247).

Klassikalise filoloogia, sh selle ajaloo kui iseseisva distsipliini uurimise seiskumine 1940.–1950. aastail Eestis on kaasa toonud selle, et pilt K. Morgensternist tekstiväljaandjana on siiani kitsendatud W. Süssi seisukohtadele. W. Süssile toetudes (1928: 245–247) loetakse K. Morgensterni nime all Tartu perioodil ilmunud viiest tekstiväljaandest enamasti käsitlemisvääreks ainult *Bellum Actiacum*⁷ (Lill 2004), pidades õppeotstarbeks välja antud Cicero⁸ ning Quintilianuse⁹ tekstide põhjalikumalt käsitlemist tõsiseltvõetavate editsioonide hulgas ilmselt kohatuks¹⁰ ning 18. sajandi filoloog David Ruhnkeni kirjade editsioone¹¹ — koos W. Süssiga (1928: 130–131) — lihtsalt osaks K. Morgensterni *programmataris*¹² tegevusest, mitte aga

⁷ Morgenstern 1811.

⁸ Morgenstern 1804.

⁹ Morgenstern 1803.

¹⁰ K. Morgensterni Cicero kõnede editsioone märgib A. Lill pikemas artiklis (1995). Eksitav on siiski selles artiklis esitatud seisukoht, nagu oleks K. Morgenstern andnud Tartu perioodil antiikautorite tekste välja koos kommentaaridega (vt allpool ptk *Sensus pulchri, boni et recti* K. Morgensterni tekstiväljaannete mõjutegurina).

¹¹ Morgenstern 1823, 1824, 1836.

¹² *Programmataris*¹² e ülesandeks oli pidada ülikoolis avalikke kõnesid nii ülikoolisestest kui riiklike tähtpäevade puhul ning avaldada iga-aastaste loengukavade juures käsitlusi teaduslikel teemadel.

olulise uusladina autori tekstiväljaanneteks.¹³ Lisaks K. Morgensterni editeerimistöö kvantitatiivsele kitsendamisele näib, et ikka veel valitseb W. Süssi aegne arusaam tekstikriitilisest kui ainuhinnatavast teaduslikust väljaandetüübist¹⁴ ning klassikalise aja autoreist kui editeerimiseks eelistatavast.¹⁵ Arvestamata on jäänud, et ajal, mil W. Süss oma Morgensterni-biograafiat kirjutas, ei räägitud humanistlikust *versus* tekstikriitilisest editsiooniviisist kui kahest võrdselt võimalikust alternatiivist ning kumagi erinevatest printsiipidest oma ajaloolise levikukõrgajaga.¹⁶ Teisalt ei olnud ka uusladina uurimissuund klassikaliste filoloogide seas W. Süssi monograafia ilmumise ajal veel eraldiseisva teadusharuna väärtustatud — alles 1929–1933 ilmusid kolm esimest köidet G. Ellingeri teedrajavast uusladina luule ajaloolisest ülevaatest (Ellinger 1929–1933). Madalmaid puudutav kolmas köide lõppes seejuures 17. sajandi algusega, ajaloo keerdkäikude tõttu ei järgnenud sellele enam täiendavaid köiteid ei hilisemast uusladina luulest ega proosast¹⁷ ning seni pole keegi G. Ellingeri alustatuga

¹³ Engelmann–Preussi bibliograafia registreerib K. Morgensternilt Cicero ja Quintilianuse väljaande (vastavalt lk 143 ja 544), aga ei maini tema reisikirjas ilmunud *Bellum Actiacum*'i ega D. Ruhnkeni kirjade editsioone. Samas võib see olla lihtsalt tingitud ka kättesaadavusest (ei *Bellum Actiacum* ega Ruhnkeni kirjad ei ilmunud eraldi raamatuna) või bibliograafia koostamispõhimõtetest.

¹⁴ Tollaseid tekstikriitilisi editeerimisarusamu kujundasid P. Maasi tollal äsjailmunud *Textkritik* (1927), varasemaist O. Stählini *Editionstechnik* (1914), A. Gercke *Methodik* (1910) ja Th. Birti peatükid "Textgrundlegung" ja "Die Emendatio des als grundlegend erkannten Textes" tema teoses *Kritik und Hermeneutik nebst Abriss des antiken Buchwesens* (1913).

¹⁵ Kuigi 20. sajandi algul olid iseseisvunud nii medievistika kui büsantinistika, kujunes nende tekstide editeerijaskond reeglina klassikalistest filoloogidest eraldiseisvaks.

¹⁶ Humanistlik editsioonitüüp levis Euroopas trükikunsti kasutuselevõttust alates, sellise editeerimisviisi pioneerideks peetakse Angelus Politianust ning Justus Lipsiust. Humanistlikel editsioonidel olid oma kindlad printsiibid, mida ei tohi alahinnata hilisemate tekstikriitiliste editsioonide taustal (vt IJsewijn, Sacré 1998: 460). Kahjuks on seni humanistlikke tekstieditsioone märgatavalt vähem uuritud kui tekstikriitilisi, pearõhk on seejuures olnud 16. sajandi humanistlikel tekstiväljaannetel (nt Beatus Rhenanuse Tacituse *Germania* väljaande käsitlus, Hirstein 1995). Nii puudub klassikalise filoloogia teatme- ja ülevaatesteos tekstikriitika ja editsioonitehnika peatükkides senini kompaktne süstemaatiline ülevaade humanistliku editeerimistehnika eripäradest sajandite lõikes, tavaliselt piirduakse märkusega 14.–15. sajandi Itaalia humanistide puudulikust arusaamast *Überlieferungsgeschichte* kohta, J. J. Scaligeri, N. Heinsiuse ja R. Bentley divinatsioonil põhinevatest tekstiparandustest ning trükikunsti murrangulisest tähtsusest humanistlike editsioonide tekkele (nt Delz 1997: 54–55).

¹⁷ G. Ellingeri traagilisest saatusest vt nt Ludwig 1997a: 7–9.

võrreldavat ajaloolist kompaktset ülevaadet jätkanud, kuigi käsitlusi üksikprobleemide kohta on lisandunud hulganisti.

K. Morgensterni huvi papüürorestest uusladina autoriteni

Loobudes K. Morgensterni käsitlemisel tekstiediteerija ja -kriitikuna ühelt poolt tekstikriitilisest väljaandest kui filoloogitöö ainuväärtuslikust resultaadist ning teisalt editeeritavate autorite piiramisest klassikalise antiigiga, võib leida hoopis uusi aspekte ning täpsustusi senisele pildile K. Morgensterni tegevusest. Esiteks, K. Morgensterni poolt Tartu-perioodil välja antud tekstide/autorite valik on 19. sajandi (alguse) filoloogi kohta laiahaardeline nii ajalises, geograafilises kui paleograafilises mõttes, ulatudes Cicerost 18. sajandisse, Roomast ja Herculaneumist Madalmaadesse, papüürorest paberkandjani. K. Morgensterni tekstiväljaanded võib jagada kolme gruppi: kahe klassikalise autori teksti — Quintilianuse *Institutsioonide* 10. raamatu katkendite ning Cicero Catilina kõnede väljaanded esimestel Tartu aastatel (vastavalt 1803 ja 1804); Herculaneumi papüüroasel säilinud eepilise luulekatkendi, nn *Bellum Actiacum*'i väljaandmine 1811 oma reisiraamatus (Morgenstern 1811) ning Madalmaade 18. sajandi uuslatinisti David Ruhnkeni kolme kirja esmaeditsioon vastavalt 1823. ja 1836. aastal. Kuigi K. Morgenstern avaldas — lõivuna oma laiahaardelisusele? — ainult katkendeid eri autoreilt, jääb tõsiasjaks, et **mitte ühegi hilisema Tartus 19. sajandil tegutsenud klassikalise filoloogi editeerimisampluaa ei olnud ajaliselt ega geograafiliselt nii hõlmav kui K. Morgensternil, ulatudes 1. sajandist e.Kr 18. sajandini p.Kr.**¹⁸ Lisaks K. Morgensternilt ilmunud tekstiväljaannetele on teada mõningaid tema editeerimisplaane, mis ühel või teisel põhjusel ei teostunud, kuid mis toetavad arusaama tema editeerimisideede laiahaardelisusest. Suurejoonelisimad ja tuntuimad neist olid ehk soov editeerida Platoni *Politeia*, Cicero filosoofilisi kirjutisi (Süss 1928: 24), antiikfilosoofia ajaloo alaste fragmentide kogumik, antiikautorite tekstides leiduvate kujutava kunsti alaste tekstikohtade kogumik (*ibid.*: 256) ning uus-

¹⁸ Antiigijärgsete autorite tekste on K. Morgensterni järglastest editeerinud L. Mercklin (Mercklin 1852) ja L. Preller vahetult oma Tartu perioodi järel (1846), kuid nende editsioonide puhul on tegemist 15. sajandi alguse tekstidega.

ladina autoreist Fr. Petrarca eepilise teose *Africa* kommenteeritud väljaanne (*ibid.*: 297).¹⁹

Sensus pulchri, boni et recti K. Morgensterni tekstiväljaannete mõjutegurina

K. Morgensterni esimesed Tartu perioodi editsioonid, Cicero ja Quintilianuse tekstiväljaanded, on esmapilgul vaadatuna kantud pelgast vajadusest õppetöös kesksete autorite tekstide järele Tartu Ülikooli taasavamis-aastail ega võimalda mingeid järeldusi koostaja tekstikäsitlusest. Mõlemad on lihtsalt transkriptsioonid, autor nimetab neid tiitellehel vastavalt *recognitio*'ks ja *enarratio*'ks, kuid ei maini, millised käsikirjad või tekstiväljaanded on tema tekstivariantide aluseks. Quintilianuse *Institutiones Oratoriae*'st on välja antud katkendeid 10. raamatust, kusjuures K. Morgenstern ei tähista tekstis ei väljajätteid ega peatükkide või lõikude numbreid.²⁰ Teksti juures puuduvad igasugused kooliväljaannetele nii iseloomulikud kommentaarid. Eriti silmatorkav on kontrast K. Morgensterni Halle-aegse (Morgenstern 1796) ning Tartu-perioodi (Morgenstern 1804) Cicero (kooli)väljaande vahel. Kui Halle väljaanne sisaldab lisaks Cicero tekstile ja tõlkele saksa keelde ka sissejuhatust, kommentaari, eraldi peatükki kõne retoorilistest ülesehituslikest osadest ning täiendavaid märkusi esimese Catilina vastu peetud kõne juurde 142 leheküljel, siis Tartu väljaandesse on alles jäänud ainult tekst kõigest neljast Cicero kõnest Catilina vastu 92 leheküljel (vt ka eespool märkus 10). Halle väljaande puhul on tegemist väga eeskujuliku kooliväljaandega ladina keele õppijale, Tartus välja antud teksti eesmärgiks võib pidada K. Morgensterni keskse eetilise ja esteetilise arusaama, **hea, ilusa ja õige idee illustreerimist rooma kirjandusloo, aga**

¹⁹ Mitmel tasemel poolelijäänud projekte leidis K. Morgensternil juba Tartu-eelsel perioodil. Nii sisaldab Tartu Ülikooli õppejõudude bibliograafiline kataloog Tartu Ülikooli raamatukogus sedelil kirjega kahest säilinud trükipoognast K. Morgensterni poolt ette valmistatud Platoni *Hippias maior*'i editsioonist, mis olevat trükitud Halles Grunerti kirjastuses ja mis väidetavalt ei jõudnud laiema avalikkuse ette. Kahjuks ei leidu sedelil mingit viidet nende poognate tegelikule asukohale Tartu Ülikooli raamatukogus.

²⁰ K. Morgenstern on valinud oma tekstiväljaandesse järgmised lõigud Quintilianuse teosest: 1.8.1, 1.15–22, 1.24–31, 2.1 (esimene lause).

ka kirjanduse studeerijale laiemalt.²¹ Võib oletada, et kui Quintilianuse väljaanne (Morgenstern 1803) on pealkirja²² kohaselt eelkõige iluideo demonstratsiooniks, siis Cicero tekstiväljaanne kannab *sensus recti et boni* propageerimise eesmärgi. Selles küsimuses võiks täiendavat kinnitust tuua K. Morgensterni päevikute ja kirjavahetuse põhjalikum uurimine.

Filoloogia ajaloo jaoks on nende tekstiväljaannete puhul oluline tendents, et ülikooli igasemestrites loengukavades, mis teatavasti olid just elokventsiprofessori toimetada (Süss 1928: 121), nimetas K. Morgenstern aastatel 1803–1810 oma Quintilianuse ja Cicero tekstiväljaandeid *editio*'ks, 1811. ja 1833. aastal on Cicero väljaannet nimetatud *recognitio*'ks ning 1830. aasta Quintilianuse loengu juures seisab saksa keeli "*von ihm besorgten Abdrucke*" ('tema poolt ettevalmistatud äratrüki järgi'). "*Äratrük, Abdruck*" on K. Morgensterni mõlema klassikalise autori Tartu-aegse tekstieditsiooni jaoks hilisemast tekstikriitilise editsiooni paradigmat lähtudes ehk kõige adekvaatsem sõna. Selline terminoloogiline kõikumus ja mittevastavus hilisemale tekstikriitiliste väljaannete ühtsele terminoloogiale näitab, et tähtsam kui ühe või teise filoloogilise termini kasutamine oma väljaandmis-tegevuse iseloomustamiseks oli K. Morgensternile väljaantava teksti kandva idee sobivus tema enda humanistlike vaadetega.

K. Morgenstern — Tartu esimene uuslatinist?

Olulisem ja siiani sisuliselt käsitlemata on saksa päritolu Madalmaade humanisti ja õpetlase David Ruhnkeni kolme kirja esmakordne väljaanne K. Morgensterni poolt.²³ Tänapäevaseks positsioonilt nimetaksime K. Morgensterni selle editsiooni alusel uuslatinistik, inimeseks, kes tegeleb alates 14. sajandist ladina keeles kirjutatud autorite tekstide väljaandmise ja uuri-

²¹ Viimastest töödest on seda K. Morgensterni keskse eetilise ja esteetilise arusaamana käsitletud nt Lepajõe 1989: 123–124.

²² *M. Fabii Quintiliani De classicis graecorum et Romanorum Scriptorum locus ex libro X de Institut. orat. descriptus, ad quem eorum Graeciae et Latii scriptorum, qui pulchri sensum maxime informant, opera horumque argumenta et virtutes in scholis suis enarrabit Carolus Morgenstern.*

²³ Kompaktseim ülevaade D. Ruhnkeni tegevusest leidub J. E. Sandyse käsitluses (1908 II: 456–460). Viimaste aastakümnete uusladina uuringute buumi ajal pole kõneks-tulevatel D. Ruhnkeni kirjadest uuseditsiooni valminud (J. IJsewijn ja D. Sacré kompaktse üldülevaates on D. Ruhnken leidnud mainimist ainult oma ekloogide alusel, 1998: 481).

misega (Ludwig 1997b: 325). Varasematel sajanditel oli väljend *auctores recentiores* (nt Noltenius 1744: 1911) või *neuere Lateiner* (Klose 1795) kasutusel märkimaks eelkõige alates 14. sajandist ladina keeles kirjutanud isikuid. Kuna K. Morgensterni programmid on ühtlasi suurepärase näited tema ladina keele valdamisest, siis võiks K. Morgensternist kui uuslatinistist rääkida selle sõna mõlemas tähenduses. Järgnevas keskendun siiski K. Morgensternile kui uuslatinistile tänapäevases tähenduses, sest Tartu esimeseks uuslatinistiksi võib teda pidada just sellest aspektist.

K. Morgensterni huvist uusladina uurimissuuna vastu annab lisaks tema oma programmidele ja D. Ruhnkeni kirjade editsioonile märku ka tema raamatukogu. Nii on tema isiklikus raamatukogus alates 1796. aastast E. Klose krestomaatia *Neulateinische Chrestomathie, enthaltend Anekdoten, Erzählungen, Briefe, Biographien und andere lateinische Aufsätze aus neueren Lateinern* (Leipzig 1795), Tartu Ülikooli raamatukogule on ta muretsenud Fr. Tr. Friedemanni ladina keele praktilise värsiõpetuse koos ühe esimese teadaoleva uusladina autorite soovitusnimistuga (Friedemann 1826–1828), viimati nimetatud autor on saatnud K. Morgensternile Tartusse oma pühendusega varustatud ladinakeelseid trükitud juhuluuletusi (nt Friedemann 1817) jne. Kas K. Morgenstern end ise oma päevikutes või kirjavahetuses kordagi uuslatinistina määratles, vajaks täiendavat uurimist.

Et K. Morgenstern andis oma panuse uusladina autorite uurijana just D. Ruhnkeni kirjade editeerimise näol, ei ole kindlasti juhuslik. Esiteks oli juba E. Klose 1795. aasta uuslatinistide krestomaatiasse haaranud D. Ruhnkeni sulest pärineva biograafilise käsitluse Tiberius Hemsterhuisi elust (Klose 1795: 245–250). Teiseks oli D. Ruhnkeni autoriteetsus K. Morgensternile tuttav Halle perioodist saadik, pidas ju K. Morgensterni õpetaja Fr. A. Wolf D. Ruhnkeni esimeseks (teksti)kriitikute hulgas (*princeps criticorum*, vrd Sandys 1908 II: 460), samuti puutus K. Morgenstern oma Platoni ja Velleius Paterculuse kommentaaride ettevalmistamisel kokku D. Ruhnkeni töödega samade autorite osas. Andmeid K. Morgensterni isiklikest kokkupuudetest D. Ruhnkeniga (Ruhnken suri 1798. aastal) pole seni õnnestunud leida. Jõudmine D. Ruhnkeni kirjade väljaandmiseni 1820.–30. aastatel polnud K. Morgensterni puhul aga siiski pelgalt tagasipöördumine Halle perioodil alguse saanu juurde, nagu paljud muud tema hilisemad ettevõtmised, vaid märk K. Morgensterni jätkuvast kursisolekust teiste Euroopa (klassikaliste) filoloogide tegevusega ja osalemine selles protsessis. Nimelt oli vähem kui kümme aastat pärast D. Ruhnkeni surma, aastal 1805, avaldanud D. Ruhnkeni õpilane David Wyttenbach üleskutse koguda

kokku ja anda välja oma õpetaja, silmapaistva antiikautorite editeerija ja kommenteerija kirjad:

Atque hac recordatione, scil. Epistolae Ruhnkenii /.../ nolumus defungi, quin homines doctos, si qui sunt, qui Latinos Ruhnkenii epistolas, sive ad se, sive ad alios scriptas, in manibus habeant, rogemus, ut eas nobiscum communicent, siquidem earum editionem molimur (tsiteeritud Mahne 1832: IV järgi).

Kui 1808. aastaks polnud D. Wyttenbachile läkitatud rohkem kui seitse kirja, kordas ta oma üleskutset, rõhutades, et D. Ruhnkeni kirjad on oma elegantsilt ja õpetatuselt võrreldavad Muretuse, Manutiuse ja Cicero enda kirjadega (Mahne 1832: V–VI). Kuid ka selle aktsiooniga saabus D. Wyttenbachile vaid kümme täiendavat kirja. Klassikaliste filoloogide suhtelist passiivsust on püütud põhjendada eelkõige raske sõjaajaga Euroopas ja õpetlaste kartusega, et saadetised võivad lihtsalt kaduma minna (*ibid.*: VII). 1811. aastal leiti aga üles suurem hulk D. Ruhnkeni kirju, 27 neist kirjavahetusest L. C. Valckenaeriga, 17 kirjavahetustest teiste filoloogidega. Sellele leiule järgnenud kahekümne viiel aastal ilmus ridamisi D. Ruhnkeni kirjade üksik- ja valikeditsoone (Tittmann 1812, Bergmann 1823, Friedemann 1828, Mahne 1832). Just sellesse protsessi liituski K. Morgenstern kahel korral: 1823/1824²⁴ ja 1836. Tema esimene tekstieditsioon 1823./1824. aastal leidis kohe teiste D. Ruhnkeni väljaandjate tähelepanu ning mõlemad K. Morgensterni poolt esmaediteeritud kirjad jõudsid juba 1828. aastal Friedemanni editsooni (Friedemann 1828: 705–709).²⁵ Tegemist ei olnud 1811. aastal taasleitud kirjade hulka kuuluvate töödega. K. Morgensterni välja antud kirjad olid adresseeritud hoopis filoloogidele B. L. Rapheliusele (1823. ja 1824. aasta väljaanded) ja J. Capperonneriusele (1836. aasta editsoon).

Toetavaks argumendiks K. Morgensternist kui humanistlikust tekstiediteerijast rääkides võiks pidada Fr. Tr. Friedemanni sissejuhatust K. Morgensterni poolt editeeritud Ruhnkeni kirjadele:

²⁴ Esmalt ilmusid need kaks kirja Tartu ülikooli loengukavale lisatud programmis (Morgenstern 1823) ning aasta hiljem Londonis väljaantud klassikaajakirjas (Morgenstern 1824).

²⁵ K. Morgensterni kursisolekut D. Ruhnkeni kirjade editeerimislooga näitab tema eessõna 1823. aasta väljaandele (Morgenstern 1823: III–V).

Has epistolas /.../ humanissime edidit C. Morgensternius /.../ omnis generis annotationibus ornatas (Friedemann 1828: 705).²⁶

Milliseks oli jõudnud kujuneda see K. Morgensterni humanistlik editeerimisviis tema uusladina väljaannetes aastateks 1823–1836, kahe *resp.* kolme aastakümne möödumisel tema Cicero ja Quintilianuse editsioonidest, näitab D. Ruhnkeni kirjade väljaande lähem vaatlus.

Nii 1823./24. kui 1836. aasta editsiooni üldiseks filoloogiliseks iseloomustamiseks võib öelda, et tegemist on ümberkirjutusega apograafist. K. Morgenstern kommenteerib oma tegevust ise: *epistolas accurate descriptas* (1823: IX). Ainuke transkriptsiooniprintsiip, mida ta peab oluliseks 1823. aastal väljaantule lisada, seisneb üksiktähtede originaalse kirjutusviisi säilitamises: *ut vel singularum litterarum usus, ut j, ss, quemadmodum in MS. exstat, sit retentus* (1823: IX). Transkriptsiooni lugedes on selge, et interpunktsioon ja lühendid on ilmselt säilitatud originaalsel kujul (lühenditest nt V.T.). Probleemid kerkivad aga ligatuuride ja algustähe ortograafiaga, sest kui 1823. aasta Tartu väljaandes on kõik ligatuurid lahti kirjutatud ning lausealguline suurtäht sõnas *ut* V-kujuline, siis 1824. aasta transkriptsioonis on millegipärast säilitatud *ae*-ligatuur ning sõna *ut* algab lausealgulises positsioonis *U*-tähega. Kuigi uuseditsiooni väljaandmisprintsiihid võivad olla osalt tingitud ajakirja *Classical Journal* nõudmistest, tekib küsimus, kumb transkriptsioon on siin *accurata* ja edasiseks tsiteerimiseks usaldatav.²⁷

Kummagi editsiooni (1823/1824 ning 1836) puhul ei saa me midagi teada autograafi säilimiskohast, -olukorrast ega paleograafilisest omapärast. 1836. aastal ei jäta K. Morgenstern küll mainimata originaalkirjast tehtud apograafi jõudmist temani Varssavi Ülikooli professori A. L. W. Jacobi kaudu ning tolle tutvust kirja originaali omanud Châteaugironiga (Morgenstern 1836: II).²⁸ Tekstidesse ei ole tehtud kriitilisi parandusi ega lisatud oma-poolseid lugemeid. Võrreldes K. Morgensterni 1836. aasta editsiooni Tartu

²⁶ Sõna *humanus*–*humanissimus* ei pruugi 19. sajandi alguse kontekstis viidata muidugi ainult kitsalt humanistlikule tekstiediteerimisviisile. Vrd sõna *humanus* tähenduse muutumisi nt *Thesaurus Linguae Latinae* (s.v. *humanus*) ja R. Hoveni renessansiaja proosa sõnaraamatu (Hoven 1994: 163, s.v. *humanista* ja *humanitas*) põhjal.

²⁷ Ka Fr. T. Friedemanni editsioonis on kõik ligatuurid avatud ning suurtähe kasutus V-kujuline.

²⁸ Apograafi A. L. W. Jacobi 15. juulil 1823. aastal saadetud kirjas K. Morgensternile vt Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, fond Mrg CCCXLII. Briefe an Morgenstern XIII, lk 388–389. Kirja eessõnas ütleb A. L. W. Jacobi, et K. Morgenstern võib seda kasutada mistahes eesmärgil (*zu beliebigem Gebrauch*).

Ülikooli raamatukogus säilitatava apograafiga, ilmneb, et teksti on kergelt muudetud: *beneficio me* asemel *me beneficio*, *exspectat* asemel *expectat*, ära on jäetud mõned apograafi taandread ja kommenteerimata apograafi külgedel esinevad A. L. W. Jacobi tähelepanekud väiketähelise *tuarum* vormi ning kreekakeelse väljendi puudulike rõhumärkide kohta. Tänapäevaselt hinnates puudub sel tekstil niisiis nii teksti-, allika- kui ka traditsioonikriitiline aparaat. Samas on esimese kahe kirja esmapublikatsiooni juures (editeeritava teksti pikkusega võrreldes) ulatuslik kirjandus- ja isikuloolist kommentaari sisaldav ees- ja järelsõna, mille alusel on korduspublikatsioonidesse (Morgenstern 1824, Friedemann 1828) lisatud mõningad joonealused märkused. Sama joon on täheldatav ka teiste varasemate humanistlike editeerijate puhul (Ludwig 1997b: 326), sh neilgi, kelle tööd olid K. Morgensternile Tartus kättesaadavad (nt Klose 1795).

Niisiis nagu Quintilianuse ja Cicero väljaannetes, on K. Morgensternile ka uusladina kirjade editsioonis peatähtis väljaantava teksti idee olulisus, antud juhul õpetatuse ülimuslikkus filoloogia ajaloo raames, mitte aga tekstivormistuslik külg. *Omnis generis annotationibus ornata* tähendas talle eklektilist esitust subjektiivselt tähtsana tunduvatest tekstireaalidest, mitte aga teksti käsitlemist hilisemas tekstikriitilises mõttes. Editeerimine seisis lahus tekstikriitikast, editeerimiseks polnud vaja muud, kui huvi mingi kindla filosoofilise, loodusteadusliku või teadusloolise teksti sisu ja ideede vastu. See tendents on aga täpselt vastupidine hilisematele tekstikriitilise väljaande põhimõtetele (vrd nt Delz 1997: 70–72).

Editeerimistehnika õpetamine Tartu Ülikoolis

Tartu Ülikooli 19. sajandi loengukavades ei olnud spetsiaalset loengutsükli ega seminarisarja editeerimistehnikast, küll aga toimusid alates 1806. aasta I semestrist filoloogia entsüklopeedia ja metodoloogia loengud. K. Morgenstern ise jõudis seda kursust lugeda kokku viiel korral – 1806., 1818., 1829., 1834. ja 1836. aastal, tema järel lugesid seda sajandi I poolel vaheldumisi Chr. Fr. Neue (1844, 1847, 1848 jne), L. Mercklin (1845), C. Mohr (1847) ja L. Stephani (1849). Kuna Vene impeeriumis tohtis professor loenguid pidada ainult mõne trükitud käsiraamatu järgi, mis tuli ka loengukavades fikseerida (Leppik 2001: 102), on meile tollal kasutatud õpperaamatud teada. Oma kolmel esimesel loengutsükli kasutas K. Morgenstern G. G.

Fülleborni (1805) ja Fr. A. Wolfi (1807)²⁹ vastavaid käsitlusi, alates 1834. aastast aga jõudis ta G. Bernhardy *Grundlinien zur Encyclopädie der Philologie* (1832) juurde. Vähemalt kuni Chr. Fr. Neue professuuri lõpuni 1861. aastal jäi see teos filoloogia entsüklopeedia ja metodoloogia õpetamise põhi-aluseks Tartu Ülikoolis, võib-olla ka edaspidiseks, sest alates L. Schwabest ei märgitud ülikooli loenguprogrammides enam õpetamise aluseks olevaid teoseid.³⁰

G. G. Fülleborni, Fr. A. Wolfi ning G. Bernhardy käsitlusi lugedes on näha, et tekstiediteerimine iseseisva õpetamist vajava alana tähelepanu ei väärinud. Nii ütleb Fr. A. Wolf, et tekstide kui kirjandusteostega pole võimalik tegelda enne, kui nad on editeeritud, lähtudes filoloogilisest, doktrinaalsest, retoorilisest ja esteetilisest kriitikast (1985: 38), ning läheb siis sujuvalt üle kriitika eri liikide iseloomustamisele. G. G. Fülleborn ning G. Bernhardy käsitlevad samuti kriitika eri liike, rääkimata sõnagagi tekstikriitika ja editeerimise omavahelistest suhetest ega editsioonitehnikast.

Seega võib väita, et editeerimistehnikat ei õpetatud Tartu Ülikoolis 19. sajandi I poolel märkimisväärselt ka filoloogia entsüklopeedia ja metodoloogia loengutes ja et sinsele tekstikriitika ja editeerimistehnika eraldatud käsitusviisile andis oma õpperaamatute valikuga sajandi esimeseks kuueks aastakümneks suuna K. Morgenstern.

Kokkuvõte

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et tekstiediteerimisalane olukord oli Tartu Ülikoolis K. Morgensterni professuuri ajal 19. sajandi esimestel aastakümnetel seotud vanema, humanistliku tekstiväljaande traditsiooniga. Tekste valiti väljaandmiseks lähtudes nende kandva idee sobivusest editeerija enda (uus)humanistlike vaadetega, K. Morgensterni puhul eelkõige *sensus pulchri, boni et recti* ideest mõjutatuna (Cicero ja Quintilianuse editsioonid). Tekstikriitikat Madvigi-Ritschli-Lachmanni vaimus ei rakendatud, edit-

²⁹ Siin ja edaspidi olen kasutanud 1985. aasta faksiimileeditsiooni sellest teosest.

³⁰ Seega vajab revideerimist *Tartu Ülikooli ajaloo* (1982 II: 174) esitatud käsitusviis, justkui oleks alles alates Chr. Fr. Neuest põhjust Tartus rääkida tekstikriitika alastest loengutest. Tõsi, teatavaid kahtlusi koolkondade võimalikest eriarvamustest võib peegeldada 1832. aasta I semestriks ülikooli loengukavades väljakuulutatud auhinna-tööde uurimisteema sõnastus, kus küllaliste autorite fragmentide uurimisel rõhutatakse tõsikriitilise (*echtkritisch*) lähenemise vajalikkust materjalile (*Verzeichniss ...* 1831: 16).

sioonid olid lihtsalt *omnis generis annotationibus ornatae* ("illustreeritud kõiksugu märkustega"). Ka kaasaegne vastuvõtjaskond mõistis neid väljaandeid kui *humanissime editae* ("humanistlikult editeeritud"). Selline humanistlik tekstiesitusviis ei tohiks tänapäeval siiski anda mingil juhul põhjust kõnelda K. Morgensternist kui viletsast filoloogist, kes ei eristanud üldpopulaarseerivat käsitlust süstemaatilistel filoloogilistel meetoditel põhinevast teaduslikust väljaandest. Eristada tuleks hoopis vanemat humanistlikku väljaannet uuemast, tekstikriitilisest editeerimisviisist.

Siin alustatud teemat tuleks jätkata K. Morgensterni päevikute uurimisega: täpsustamist vajaks kindlasti K. Morgensterni eneserefleksioon humanistliku tekstiediteerijana ning ka uuslatinistina. Teisalt tuleks sinne klassikalise filoloogia ajaloo huvides jälgida täpsemalt editeerimisalaste seisukohtade teisenemisi Tartu Ülikoolis 19. sajandi jooksul tervikuna.

Kirjandus

- Bergmann, Johannes Theodor, ed. (1823) *Davidis Ruhnkenii Opuscula, Varii Argumenti, Oratoria, Historica, Critica*. Lugduni Batavorum: Luchtmans.
- Bernhardy, Gottfried (1832) *Grundlinien zur Encyklopädie der Philologie*. Halle: E. Anton.
- Bolgar, Robert Ralph (1980) 'Latin Literature: A Century of Interpretation.' — *Les Etudes classiques aux XIXe et XXe siècles: Leur place dans l'histoire des idées. Préparés et présidés par Willem den Boer*. Vandouvres–Genève: Fondation Hardt, 91–125. (*Entretiens sur l'antiquité classique*. Publiés par Olivier Reverdin et Bernard Grange. Tome XXVI.)
- DBL = Lenz, Wilhelm et al. (1970) *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon*. Köln, Wien: Böhlau.
- Delz, Josef (1997) 'Textkritik und Editionstechnik.' — *Einleitung in die lateinische Philologie*. Hrsg. von Fritz Graf. Stuttgart, Leipzig: Teubner, 51–73.
- Eesti Entsüklopeedia* (1935) Peatoim. R. Kleis, toim. P. Treiberg ja J. V. Veski. Kd. 5. Tartu: Loodus, 1323.
- Ellinger, Georg (1929) *Italien und der deutsche Humanismus in der neulateinischen Lyrik. Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert*. Bd. 1. Berlin, Leipzig: de Gruyter.
- Ellinger, Georg (1929) *Die neulateinische Lyrik Deutschlands in der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts. Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert*. Bd. 2. Berlin, Leipzig: de Gruyter.
- Ellinger, Georg (1933) *Geschichte der neulateinischen Lyrik in den Niederlanden vom Ausgang des fünfzehnten bis zum Beginn des siebzehnten Jahrhunderts. Geschichte der*

- neulateinischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert. Bd. 3. Berlin, Leipzig: de Gruyter.
- Engelmann, Wilhelm; Preuss, Emil (1882) *Bibliotheca Scriptorum Classicorum I–II. I Scriptores Graeci. II Scriptores Latini. Literatur von 1700 bis 1878*. Leipzig: W. Engelmann.
- Friedemann, Friedrich Traugott (1817) *Cygneae valedicit Lyceum Vitebergense petiturus Ips. Cal. Febr. A.R.S. MDCCCXVIII. Zwiccaviae*: Hoefer.
- Friedemann, Friedrich Traugott (1828) *Praktische Anleitung zur Kenntniss und Verfertigung lateinischer Verse, nebst einer methodologisch-historischen Einleitung über Zweck, Umfang und Stufenfolge lateinischer Versübungen auf gelehrten Schulen und einem Verzeichnisse der vorzüglichsten neulateinischen Dichter. Abtheilung II, für obere Gymnasialklassen. Band I–II*. Braunschweig: L. Lucius.
- Friedemann, Friedrich Traugott, ed. (1826–1928) *Dav. Ruhnkenii Orationes, Dissertationes et Epistolae. Cum suis aliorumque annotationibus*. Bd. II. Brunswickae: L. Lucius.
- Fülleborn, Georg Gustav (1805) *Encyclopaedia philologica*. Ed. alt. /../ curavit D. I. S. Kaulfuss. Vratislaviae: E. G. Meyer.
- Hirstein, James S. (1995) *Tacitus' "Germania" and Beatus Rhenanus (1485–1547): a study of the editorial and exegetical contribution of a sixteenth century scholar*. Frankfurt am Main: Lang (*Studien zur klassischen Philologie*; 91).
- Hoven, René (1994) *Lexique de la prose latine de la renaissance*. Leiden etc.: Brill.
- Ijsewijn, Jozef; Sacré, Dirk (1998) *Companion to Neo-Latin Studies. Part II: Literary, linguistic, philological and editorial questions*. Second entirely rewritten edition. Leuven: University Press (*Supplementa Humanistica Lovaniensia*; 14).
- Järveld, Peeter (1992) 'Vaimude tund Eesti õigusteaduses jätkub.' — *Akadeemia* 11, 2431–2417.
- Järveld, Peeter (2002) 'Vaimude tund Eesti õigusteaduses jätkub.' — P. Järveld. *Õigus ja poliitika kultuuris. Artikleid ja esseid*. Tallinn: Akadeemia Nord, 126–132.
- Killy, Walther (1998) 'Morgenstern, Karl.' — *Deutsche Biographische Enzyklopädie*. Hrsg. von W. Killy und Rudolf Vierhaus. Bd. 7. München: Saur, 211.
- Klose, Ernst (1795) *Neulateinische Chrestomathie, enthaltend Anekdoten, Erzählungen, Briefe, Biographien und andere lateinische Aufsätze aus neueren Lateinern. Mit Anmerkungen und einer literarischen Einleitung*. Leipzig: im Schwickertschen Verlage.
- Lepajõe, Marju (1989) 'Karl Morgenstern über die humanistischen Wissenschaften.' — Ebert, J.; Zimmermann, H.-D., Hrsg. *Innere und Äußere Integration der Altertumswissenschaften. Konferenz zur 200. Wiederkehr der Gründung des Seminarium Philologicum Halense durch Fr. A. Wolf*. Halle: Martin-Luther Universität, 122–127. (*Wissenschaftliche Beiträge* 1989/36).
- Lepajõe, Marju; Tamm, Epp; Viiding, Kristi (2002) 'Klassikiline filoloogia.' — *Eesti Entsüklopeedia* kd 11. Eesti Üld. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 528–530.
- Leppik, Lea (2001) *Rektor Ewers. Monograafia*. Tartu: Eesti Ajaloohiiv.

- Lill, Anne (1995) 'Prof. Karl Morgenstern kui klassikalise filoloogia alusepanija Tartu Ülikoolis.' — Ettekandepäeva "Ammendamatu Morgenstern" (31. aug. 1995. a) materjalid (<http://www.utlib.ee/ee/konverentsid/1995/lill.htm>).
- Lill, Anne (2004) (ilmumas) 'Johann Karl Simon Morgenstern (1770–1852).' — *Eesti teaduse biograafiline leksikon*, kd 2. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Ludwig, Walther (1997a) 'Humanismus und Christentum im 16. Jahrhundert.' — *Pforzheimer Hefte* 6, 7–9.
- Ludwig, Walther (1997b) 'Die neuzeitliche lateinische Literatur seit der Renaissance.' — *Einleitung in die lateinische Philologie*. Hrsg. von Fritz Graf. Stuttgart, Leipzig: Teubner, 323–356.
- Mahne, Wilhelm Leonhard, ed. (1832) *Epistolae mutuae duumvirorum clarissimorum, Davidis Ruhnkenii et Lud. Casp. Valcknaerii, nunc primum ex autographis editae a Guilielmo Leonhardo Mahne*. Vlissingiae: M. A. Mahne.
- Mercklin, Ludwig, ed. (1852) 'Anonymus Magliabecchianus.' — *Solennia publica Universitatis Litterariae Caesariae Dorpatensis ante decem lustra conditae in dies XII et XIII M. Decembris a. MDCCCLII celebranda*. Dorpati: J. C. Schuenmann et C. Mattiesen, 3–25.
- Mercklin, Ludwig (1853) *Karl Morgenstern. Gedächtnisrede gehalten am Tage der Thronbesteigung /.../ Nikolai Pawlowitsch den 20. November 1852*. Dorpat: H. Laakmann.
- Morgenstern, Karl, ed. (1796) *M. Tullii Ciceronis in L. Catilinam oratio prima. Des M. Tullius Cicero erste Rede wider L. Catilina. Mit einem hin und wieder verbesserten Texte und einer neuen Übersetzung nebst kritischen Anmerkungen und einer erklärten Commentare*. Halle, Leipzig.
- Morgenstern, Karl, ed. (1803) *M. Fabii Quintiliani De classicis graecorum et Romanorum Scriptorum locus ex libro X de Institut. Orat. descriptus, ad quem eorum Graeciae et Latii scriptorum, qui pulchri sensum maxime informant, opera horumque argumenta et virtutes in scholis suis enarrabit Carolus Morgenstern*. Dorpati: M. G. Grenzius.
- Morgenstern, Karl, ed. (1804) *M. Tullii Ciceronis in Catilinam orationes quatuor scholarum suarum causa recognovit Carolus Morgenstern*. Dorpati: M. G. Grenzius.
- Morgenstern, Karl (1811) 'Die Herculanischen Schriftrollen. Versuch einiger Erläuterung eines lateinischen Fragments.' — *Auszüge aus den Tagebüchern und Papieren eines Reisenden. K. Morgenstern. Reise in Italien*. Bd. I, Hft 1. Neapel. Dorpat: Grenzius, 149–177.
- Morgenstern, Karl (1823) 'Duae Ruhnkenii epistolae ineditae.' — *Scholae semestres, in Caesarea Universitate Litteraria, quae Dorpati constituta est, A.D. XVI. Ian. usque ad IX. Iun. Anni MDCCCXXIII*. Dorpati: J. C. Schünmann, III–X.
- Morgenstern, Karl (1824) 'Duae Ruhnkenii Epistolae ineditae, a Cl. Carolo Morgensternio nunc in lucem prolatae.' — *The Classical Journal* 60, December 1824, 262–264.
- Morgenstern, Karl (1832) 'Narratio de nonnullis, qui antiquarum litterarum studium apud Dorpatenses adiuerint.' — *Carolus Kühlstaedt. Observationes criticae de tragicorum graecorum dialecto*. Revaliae: Lindfors, III–XXVIII.

- Morgenstern, Karl (1836) 'Ruhnkenii epistola inedita ad Capperonnerium data.' — *Scholae semestres, in Caesarea Universitate Litteraria, quae Dorpati constituta est, A.D. XII. Ian. usque ad X. Iun. Anni MDCCCXXXVI.* Dorpati: J. C. Schünmann, I–IV.
- Noltenius, Johannes Fridericus (1744) *Lexicon Latinae linguae antibarbarum quadripartitum.* Lipsiae: Weygand.
- Olesk, Peeter (2002) 'Ülalpool arvustust. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi I–XXXII. (T[R]Ü ajaloo muuseumi materjalid.). Tartu: Tartu [Riiklik] Ülikool, 1975–2001.' — *Akadeemia* 12, 2683–2693.
- Petti, Urmas (2002) 'Kakssada aastat Tartu Ülikooli usuteaduskonda.' — *Mille anni sicut dies hesternae... Studia in honorem Kalle Kasemaa.* Edd. M. Lepajõe, A. Gross. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 290–299.
- Preller, Ludwig (1846) *Die Regionen der Stadt Rom. Nach den besten Handschriften berichtet und mit einleitenden Abhandlungen und einem Commentare begleitet.* Jena: C. Hochhausen.
- Sak, Kristi (1997) *Rooma poeedi Quintus Horatius Flaccuse loomingu kajastusi Eesti haridus- ja teaduselus 19. sajandil.* Magistritöö germaani-romaani filoloogia erialal. Tartu (käsikiri Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia õppetooli raamatukogus).
- Sandys, John Edwin (1908) *A History of Classical Sholarship.* Vol II–III. Cambridge: Cambridge University Press.
- Süss, Wilhelm (1928) *Karl Morgenstern (1770–1852). Eloquentiae, ll. gr. et lat., antiquitatum, aesthetices et historiae litterarum atque artis p.p.o. simulque bibliothecae academiae prefectus.* Dorpat: J. G. Krüger (*Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)*, Bd. 16.1–2.)
- Tartu Ülikooli ajalugu (1982) = *Tartu Ülikooli ajalugu II: 1798–1918.* Koost. K. Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat.
- Thraemer, Eduard (1885) 'Morgenstern.' — *Allgemeine Deutsche Biographie.* Bd. 22. Leipzig: Duncker & Humblot, 231–233.
- Timpanaro, Sebastiano (1971) *Die Entstehung der Lachmannschen Methode.* Hamburg: Buske.
- Tittmann, Johann August Heinrich, ed. (1812) *Epistolae Ruhnkenii ad Io. Aug. Ernestum.* Lipsiae: Fleischer.
- Verzeichniss ...* (1831) = *Verzeichniss der vom 23. Julius bis zum 19. Decbr. 1831 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat.* Dorpat.
- Wolf, Friedrich August (1985) *Darstellung der Altertumswissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck und Wert.* (Faksiimile 1807. aasta väljaandest.) Berlin: Akademie-Verlag.

Carolus Morgensternius humanissime edidit...

Zusammenfassung

Kristi Viiding

Der Aufsatz zeigt anhand der Editionen des ersten Professors für Klassische Philologie, Beredsamkeit, Ästhetik, Literatur- und Kunstgeschichte an der Universität Dorpat, Karl Morgenstern, dass in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts (1802–1836) die Editionstechnik für klassische Texte an der Universität Dorpat (Tartu) mit der älteren humanistischen Tradition verbunden war. Die zu edierenden Texte wurden nach der in den Texten dominierenden Idee sowie der Ähnlichkeit dieser Idee mit der (neu)humanistischen Anschauung des Herausgebers gewählt. K. Morgenstern erstellte beispielsweise seine Cicero- und Quintilian-Editionen aufgrund seines Ideals — des Sinnes für das Schöne, das Gute und das Wahre (*sensus pulchri, boni et recti*).

Die Textkritik im Sinne von J. N. Madvig, F. Ritschl und K. Lachmann wurde in Dorpat nicht gepflegt, die hiesigen Ausgaben waren einfach *omnis generis annotationibus ornatae*. Auch von den zeitgenössischen Lesern wurden Morgensterns Ausgaben als *humanissime editae* verstanden. Diese humanistische Editionstechnik berechtigt uns heute jedoch nicht dazu, von K. Morgenstern als einem schlechten Philologen zu sprechen, der nicht „zwischen einem Aufsatz, der ein weiteres interessiertes Publikum und die Fachgenossen über die paläographische Bedeutung des Fundes, Inhalt und Form des poetischen Fragments und die Möglichkeiten einer Wiederherstellung zertrümmerter Stellen geschickt und verständig orientiert, und einer wissenschaftlichen Ausgabe, die herauszuholen sucht, was zu gewinnen ist durch methodisch konsequente Verfolgung der paläographischen Möglichkeiten und des sprachlichen Ausdrucks,“ zu unterscheiden wusste (Süss 1928: 246–247). Es gibt einfach zwei verschiedene Editionstechniken: eine ältere humanistische und eine neuere textkritische Editionsweise.

WILHELM SÜSSI PILT KARL MORGENSTERNIST KUI ÕPETAJAST JA ÕPETLASEST¹

Katre Kaju

Wilhelm Süssi pilt Karl Morgensternist on niisama mitmetahuline, nagu oli seda K. Morgenstern ise — uushumanist, valgustaja, seltskonnainimene, esteet, filantroop, õpetlane ja õpetaja, bibliofiil, mitmete tänuväärsete ettevõtmiste algataja ja eestvedaja jne. Käesolevas leiab käsitlemist Morgenstern kui õpetaja ja õpetlane Süssi vaatevinklist nähtuna.

Karl Morgensterni tegevusse õpetajana suhtub Süss suhteliselt positiivselt, Tartu tegevuse osas koguni positiivsemalt kui Morgenstern ise. Mõneti on see tingitud ajalisest distantist, teisalt sellest, et Morgensterni enese ootused oma tegevuse tulemuste suhtes olid suuremad kui tulemused ise. Mis puutub tema tegevusse õpetlasena, siis sellest osast käsitleb Süss vaid olulisemaid töid. Peatähelepanu on pööratud Morgensterni dissertatsioone, kuid sisulisele käsitlele lisandub kultuurilooliste ning isikutevaheliste suhete ja mõjude avamine (Gottfried Benedickt Funk, Christian Gottlob Heyne, Friedrich August Wolf, August Hermann Niemeyer, Immanuel Kant jpt).

¹ Järgnev tekst põhineb suuresti W. Süssi monograafial (Süss 1928). *Dr phil Wilhelm Süss* (9. III 1882 Friedberg, Hessen – 12. VII 1969 Mainz) oli nimekamaid professoreid Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis. Temast sai Tartu Ülikooli klassikalise, eriti ladina filoloogias õppetooli professor aastal 1923, mil lahkus Johan Bergman (Tartus 1. VIII 1923 kuni 1. VII 1934). Pärast Tartust lahkumist oli W. Süss korraliseks professoriks Gießenis, Breslaus ja Mainzis (viimases alates 1947, emeriteerus 1950. a.).

Karl Morgensterni rindportree. Tartu, 1838.
Kunstnik: Eduard Hau. Tartu Ülikooli raamatukogu.

W. Süss ei anna oma monograafias Morgensterni isikule, tema tegevusele ja kirjutistele mitte niivõrd hinnanguid, kuivõrd üritab avada tema isiksuse kujunemislugu ning teda ümbritsevaid olusid ja suhteid. Sellelt tasapinnalt on kujunenud mitmed Süssi hinnangud, ehkki mitte kõik.

Morgenstern kui õpetaja

Õpetamisel olid Morgensterni jaoks olulised kaks põhimõtet (Süss 1828: 152): 1) loengud ja harjutustunnid pidid tulevasele kooliõpetajale andma vajaliku ettevalmistuse ja eeldasid seega neilt teatud eelteadmisi; 2) igale õppijale tuli anda üldine antiigil baseeruv humanitaarharidus. N-ö kaunis-hingena (*Schöngeist*) tundis ta kohustust propageerida kaunima, parema ja õigema inimlikkuse ideed, seda ka — ja eelkõige — antiikkirjanduse ja -kunsti kaudu (välja öeldud pidukõnes Danzigisse saabumisel 1798. a).

Õpetamist alustas Morgenstern juba Halles ning jätkas seda tegevust Danzigis ja Tartus. Halles alustas Morgenstern eradotsendina ja tegi seda tänapäeva mõistes väga menukalt, tema loengud Cicero *De natura deorum*'i

kohta meelitasid kohale ligi 200 kuulajat (sama loengukursus kuulutati välja ka teist korda, Süss 1928: 68–69).² Morgensterni loengute populaarsusele aitas suure tõenäosusega kaasa tema särav isiksus ning hea retoorikatundmine ning nende teadmiste rakendamine praktikas, lisaks oskused, mis ta oli saanud oma õpetajalt Friedrich August Wolfilt. Süss osutab väga tunnus-
tavalalt Morgensterni suurele eeltööle loengute tarvis, ta olevat oma üles-
annet väga tõsiselt võtnud — seda näitab ka tema hilisem tegevus Tartus (*ibid.*: 69). Väga sageli luges ta filosoofia ajalugu antiigist kaasajani, lisaks moraalifilosoofiat, Rooma kirjanduse ajalugu, Quintilianuse *Institutio oratoria* 10. raamatut, Xenophoni *Memorabilia*'t, Cicero kõnesid ja traktaati *De finibus*, Horatiuse satiire ja kirju, Lukianost, Platonit, ühel korral ka kreeka tragöödia kursust (*ibid.*: 69–70). Hästitasuvad eraloengud rikastele härrasmeestele, millest tavaliselt isegi professorid ei keeldunud, lükkas Morgenstern Halle perioodil suure tõenäosusega tagasi (*ibid.*: 70).

1798. aastal suundus Morgenstern Danzigi *Athenaeum*'isse, mis kujutas endast vahevormi ülikooli ja gümnaasiumi vahel. Ametlikult kutsuti ta *professor eloquentiae* ametikohale, kuid sisuliselt piirdus tema õpetajategevus Danzigis ladina keele õpetamisega *prima's* ning Horatiuse ja Cicero tekstide lugemise ning tõlkimisega. Neile pakkusid vaheldust vaid akadeemilised ettekanded ning disputatsioonide juhatamine. Danzigi kooli-tingimused ja tase Morgensterni ei rahuldanud, ta kurdab õpilaste kehva ettevalmistuse, kõrkuse ning huvipuuduse üle.

1802. aastal kutsuti Gottlob Benjamin Jaesche, kellega Morgenstern Danzigis tuttavaks oli saanud, Tartusse filosoofia professoriks, kõnekunsti professoriks kutsuti Friedrich Rink, kes aga sellest kohast loobus ja soovitas enda asemel Morgensterni. Niisiis esitatigi kutse Morgensternile (Süss 1928: 106).

Tartus sai Morgensternist kõnekunsti, esteetika, ladina ja kreeka keele ning antikviteetide professor. Kuna õpetamine toimus esmalt Õpetajate Instituudi raames, siis pidi ta kui professor tutvustama oma eriala metoodikat. Olulisel kohal olid Morgensterni enese jaoks interpretatsioonikursused ja ladina keele praktika; ta uskus, et õpetab nende kaudu samaaegselt ka metoodikat. Halles ja Danzigis loetud autoritele, ladina keele stiiliharjutustele ja kirjandusloo kursustele lisandus Tartus Theokritose ja Pindarose lugemine. Ka oli kavas kreeka ja rooma mütoloogia, vanem üldajalugu ja Herodotos. Erilist sümpaatiat tundis Morgenstern jurispru-

² L. Mercklini järgi oli sama menukas ka tema loeng filosoofia ajaloost ning ta kuulsus ulatunud Berliinini (1853: 13).

dentsi vastu ning sellega seoses valmistas ta erilise hoolega ette anti-kviteetide loenguid, tuues välja ka olmekultuuri eri valdkondade juriidilised aspektid. Seejuures moodustasidki suure osa nende loengute kuulajaist õigusteaduskonna üliõpilased. Väga oluline roll oli Morgensterni õpetajategevuses kolleegiumeil, kus käsitleti antiikset ja kaasaegset kunsti, kunstiajalugu tervikuna, aga ka üksikuid valdkondi (gemmid, mündid). Lisaks püüdis Morgenstern oma kunstilloenguid alati võimalust mööda näidismaterjalidega illustreerida — Süss tunnustab seda ning toob illustreeriva näitena katke hilisemalt Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia professorilt Ludwig Mercklinilt, kes väidab, et tänu Morgensterni õpetamis-meetodile ja tema loengute kuulsusele tekkis ka kaugemates ringkondades huvi kaunite kunstide vastu (Süss 1928: 172–173; Mercklin 1853: 18). Selles kontekstis mainib Morgensterni tegevust ka tuntud klassikalise filoloogia ajaloo käsitleja John Edwin Sandys (1908: 390), kuid Süss leiab, et kaugelt põhjalikumat käsitlust vääriks Morgenstern filoloogilise õpetuse ja humanismi ajaloo seoses.³

Õpetajate Instituudi ja hilisema filoloogilise seminari professorina oli Morgenstern vastutav tudengite vastuvõtu eest ning kontrollis tulevaste filoloogiatudengite ladina keele oskust, dikteerides neile lõike Cicerolt või ladina keele stilistika osas oluliselt autorilt David Ruhnkenilt⁴ ladina keelde tagasi tõlkimiseks (Süss 1928: 167–168).

Morgensterni õpetajatööga haakub tihedalt ka tegevus ülikoolile alluvas koolikomisjonis. Inspektorina külastas ta mitmeid Venemaa Balti kubermangude koole, osales nende avamisel jne. Sarnaselt Fr. Parrotiga oli ka Morgensternile kui valgustajale ja humanistile eriti südamelähedane hariduse laiendamine kõigisse kooliliikidesse, alustades külakoolist ja lõpetades ülikooliga. Teatavat edu saavutati vaid gümnaasiumite, kreiskoolide ja erakoolide osas, sest need allutati ülikoolile.

1816. aastal pidas Morgenstern kõne, kus ta kurtis suutmatuse üle tuua filoloogilistesse loengutesse suurel hulgal tudengeid, ning analüüsis selle põhjuseid, tuues välja järgmised: teadmiste hulk oli kasvanud nii suureks, et see ületas vanadelt autoritelt ammutatavate teadmiste massi; hea ilukirjanduse hulk oli võrdsustunud antiikkirjanduse hulgaga ja selle ületanud; ladina keele tähtsus õpetatud maailma keelena kahanes. Süss peab Morgensterni püüdlusi selles osas märkimisväärsiks, seda eriti Eesti olusid silmas pidades, kus puudus pikaajaline ja väljakujunenud huma-

³ Vt Kristi Viidingu artiklit selles kogumikus.

⁴ D. Ruhnkenius, *Elogium Tiberii Hemsterhusii*. Lugduni Batavorum 1768¹.

nistlik traditsioon hariduselus. Ja kuigi Morgenstern pidas oma saavutusi kesisteks või pigem edutuiks, leiab Süss, et Eesti oludes saatis tema püüdlusi vastu ootusi suur edu. Tema loenguid külastas kaugelt rohkem mittefilolooge kui filolooge, see käib ka interpretatsioonikolleegiumite kohta (Süss 1928: 163–164).

Morgenstern kui õpetlane

Morgensterni kui õpetlase tegevus sai alguse samuti Hallest, kuid selle hindamine on märksa keerulisem ülesanne kui tema tegevuse hindamine õpetajana, eelkõige selle eritahulisuse tõttu. Kõige olulisemaks selles vallas on peetud tema doktoridissertatsiooni *De Platonis Republica commentationes tres* (1795), mis leidis soodsat vastukaja ka väljaspool erialaringkondi, eelkõige filosoofide seas. Eriti soodsalt oli selle suhtes meelestatud Immanuel Kant (Süss 1928: 63). Morgenstern käsitles *Politeia*'t mitte kui õpetust parimast riigist, vaid kui vooruseõpetust. L. Mercklin (1853: 12–13) väitis oma Morgensternile pühendatud pidukõnes, nagu oleks Morgenstern selle käsitlesega teinud suure filoloogilise avastuse, kuid Süss leiab, et see ei ole mitte päris nii — teised olid sellele samale mõttele varemgi tulnud, kuid Morgenstern oli esimene, kes seda täpselt nii ka käsitles.⁵ Kõrvaltöona valmis Morgensternil kirjutis Platoni dialoogist *Menon*⁶ ning sellega andis ta teada oma loengutest, mis loenguprogrammis kirjas ei olnud. Neis kahes kirjutises ühendas Morgenstern filoloogia ja filosoofia. Süss leiab, et neid Morgensterni töid iseloomustas range täpsus uuritavate materjalide osas, tulemusi hoolikalt vaagiv kriitika, selge kord asjade esitamisel, väljenduslaadi kindlus, selgus ja elegantsus — nende heade omaduste juured peituvat Wolfi seminari külastamises ja Wolfiga suhtlemises.

Lisaks neile kahele kirjutisele harrastas Morgenstern väga laiaulatuslikku kirjanduslikku tegevust mitmes valdkonnas — filoloogia, stiili-teooriad, filosoofia, kunst, humanism. Tema teaduslikke ja ka mitteteadus-

⁵ 1993. a *Akadeemia* 1. numbrist võib sel teemal lugeda Marju Lepajõe tõlkes katkendeid Morgensterni dissertatsioonist (*Platoni Politeia*'ks nimetatud raamatu eesmärgist ja teemast; lk 97–106) ning Ada Neschke-Hentschke artiklit *Carl Morgenstern, De Platonis Republica commentationes tres, Halae 1794: Platoni Riigi esimene nüüdisaegne kommentaar* (lk. 107–122).

⁶ *Quid Plato spectaverit in dialogo, qui Meno inscribitur, componendo commentatio*. Halis Saxonum: Hemmerde, 1794.

likke kirjutisi (nt retsensioonid, arvamused, reisikirjad) avaldati mitmes ajakirjas. Muuhulgas tõlkis ta saksa keelde anonüümselt ilmunud raamatu *Remarks on the life and writings of Plato* ning kirjutas sellele ka järelsõna.⁷

Danzigis avaldas Morgenstern loenguprogrammina käsitluse Velleius Paterculuse kohta (*De fide historica Velleii Paterculi, inprimis de adulatione ei obiecta*), mida Süss iseloomustab kui suurepärast. Sarnaselt Halles Platoni kohta kirjutatuga leidis ka see asjaomastes ringkondades soodsat vastukaja. Pärast seda 1798. aastal ilmunud kirjutist kirjutas ja avaldas Morgenstern klassikalise filoloogia kitsamast vallast väga vähe (Süss 1928: 97). 1801. aastast on pärit uurimus Horatiuse satiiride ja kirjade erinevuse kohta (*De satirae atque epistolae Horationae discrimine*), mis on kokku pandud kolmes erinevas programmis ilmunud kirjutistest. Sama kirjutise eessõnast ilmneb, et Morgenstern käsitles seda teemat *Athenaeum*'is aset leidnud avalikel loengutel v disputatsioonidel.

Tartus formuleeris Morgenstern 1803. aastal teemad, millest loengu-programmides kirjutada, ning alles kolmandal kohal oli nende hulgas teaduslike teemade, eelkõige antiigi stuudiumi ja kreeka-rooma klassikute käsitlemine (esimesed kaks on Tartu Ülikooli ajalugu ja stuudiumi eesmärk). Tegelikult tundub aga, et just teaduslikud teemad pälvisid Morgensterni kõige suuremat tähelepanu (Cicero, Quintilianus, Platon, Horatius, kunstimuuseumile hangitud mündikogud; lisaks nn *epistulae clarorum virorum*, mis Morgensternil hankida oli õnnestunud⁸). Neis programmides manitses Morgenstern tudengeid kogu kirjutist läbi lugema — seega võib oletada, et Morgenstern pidas neid kirjutisi tudengite jaoks olulisteks ning harivateks. 1805. aastal alustas Morgenstern tööd antiigi mnemoonika e meelepsidamiskunsti kohta⁹ — see on töö, mida Süss hindab

⁷ *Entwurf von Platons Leben: Nebst Bemerkungen über dessen schriftstellerischen und philosophischen Charakter*. Aus dem Englischen übersetzt, mit Anmerkungen und mit Zusätzen über Platon, Aristoteles und Bacon versehen von Karl Morgenstern. Leipzig: Dyk, 1797. Originaali autoriks oli tõenäoliselt Ebenezer Macfaite (vt ka Classen 2001: 44, märkus 53).

⁸ Kuigi Süss nimetab Morgensterni kirjade kogujaks (1928: 5), ei ole see ometi nõnda, nagu näitab Mare Rand 1995. a TÜ Raamatukogu ettekandepäeval "Ammendamatu Morgenstern" peetud ettekandes. Nagu nähtub M. Ranna ettekandest, on ka need kirjakogumikud, mille kollektioneerimine on Morgensternile omistatud, tegelikult kokku kogunud Riia ülempastor Justus Immanuel von Essen (1719–1780). Kuulsate meeste kirjade avaldamist loenguprogrammides peab Süss suurepäraseks ideeks.

⁹ *Commentatio de arte veterum mnemonica. Pars I qua disputatur de artis inventore et perfectore*. Dorpat 1805.

väga kõrgelt, pidades seda väärtuslikuks ning Morgensterni kõige positiivistlikumaks tööks; lisaks on tema jaoks väga soodne asjaolu, et sarnaselt Danzigis avaldatud Velleiuse-programmile baseerub see väga soliidisel hulgal allikmaterjalil. Järg sellele kirjutisele ilmus alles 1835, seega 30 aastat hiljem.¹⁰ Eriliselt kiiduväärseks peab Süss Morgensterni otsust käsitleda kriitiliselt lõike antiikse mnemoonika *Nachleben'*ist (1928: 128–129). Nii mõnedki Tartu programmides leiduvatest kirjutistest avaldati uuesti kaas-aegseis Euroopa perioodikaväljaandeis.¹¹ Muidugi jätkus Tartu perioodil ka tema laiaulatuslik belletristlik tegevus.

Eraldi peatüki pühendab Süss Morgensternile kui filoloogile selle sõna kitsamas tähenduses (1928: 244 jj). Oma reisil Itaaliasse külastas Morgenstern ka Herculaneumi, kus tal õnnestus hankida 4 lehekülje tekstid veel avaldamata kogumiku *Volumina Herculanensia* II köitest. Neil lehtedel on hiljem *Bellum Actiacum'*ina tuntud luuletus (pap. Herc. 817). Morgenstern kirjutas sellest väikese traktaadi Chr. G. Heyne jaoks, mis ilmus *Göttingische gelehrten Anzeigen'*is (apr. 1811) — see oli esimene teadaanne saksa lugejaskonnale *Volumina Herculanensia* II köite kohta. Oma reisikirjade esimeses vihikus esitas Morgenstern selle teksti põhjalikumalt koos märkustega (1813: 149 jj). Süss leiab, et mõnes kohas tegi Morgenstern väga häid tekstiparandusi ja täiendusi, kuid ülejäänud osas oli tal vähem õnne. Morgensterni ebaõnne ja nõrkuse üheks oluliseks põhjuseks peab Süss asjaolu, et ta ei teinud artiklis vahet laiema lugejaskonna ja kitsalt erialase lugejaskonna vahel. Balti aadli- ja reisimehe Otto Friedrich von Richteri pärandi andis 1822. aastal välja Johann Philipp Gustav Ewers (*Wallfahrten im Morgenlande*), Morgenstern käsitles selles Richteri kirjanduse- ja kunstkogugu ning editeeris Richteri poolt Kreeka saartelt ning Väike-Aasiast kogutud inskriptsioonid. 1830. aastal andis samad inskriptsioonid koos põhjaliku kommentaariumi ning teatava rivaalitsemisega välja Morgensterni kolleeg prof Johann Valentin Francke.¹²

¹⁰ *Commentatio de arte veterum mnemonica, Pars I secundis curis retractata. Pars II.III nunc primum accesserunt*. Dorpat: Schünmann, 1835.

¹¹ Nt 1819 II, *Symbolarum critic. ad Ciceronis disput. Tuscul. librum primum* (*Classical Journal* 51, 1822, 56–63); 1823 II, *Duae Ruhnkenii epistolae ineditae* (*Classical Journal* 60, 1824, 262–264). Lähemalt vt Mercklin 1853: 32.

¹² *Griechische und lateinische Inschriften*. Gesammelt von Otto Friedrich von Richter. Herausgegeben von Johann Valentin Francke. Berlin: Reimer, 1830.

Kokkuvõtteks

Süss hindab oma monograafias Morgensterni tegevust õpetajana kõrgelt, talle kui õpetlasele aga ühest hinnangut ei annagi. Viimase puhul näib Süss Morgensterni kirjutistele tähelepanu pöörvavat niivõrd, kui need teadusliku tööna käsitlemist väärised. Sestap on kõige mahukamalt käsitlemist leidnud Morgensterni dissertatsioon *De Platonis Republica commentationes tres*. Süss mainib Morgensterni kahtlusi selle osas, kas mitte tegutsemine avalikkuse, s.t raamatukogu nimel ei ole kasutoovam ning asjade seisu arvestades kohasem kui tegevus õppejõuna (1928: 177–178); samas rahustas Morgenstern end tööga raamatukogus teda pidevalt rahutuks tegeva piinlikkustunde puhul, et ta ei ole filoloogilise uurija ja kirjanikuna nii palju avaldanud kui temalt oodanuks. Morgensterni päevaraamatust võib lugeda: *Parrot ütles kord, et ta pidavat oma ametit koolikomisjoni liikmena tähtsamaks kui oma professuuri. Nii ütlen mina: mina pean oma ametit Tartu esimese bibliotekaarina tähtsamaks. Mida suudaksin ma siin saavutada filoloogiaprofessorina? Peale väheste, enamasti kasinalt ettevalmistatute õpetamise parimal juhul avaldada paar head vanade autorite väljaannet ja kommentaari. Aga ülikooli esimese bibliotekaarina lõin ma selle tarvis valikulise raamatukogu kõikidel erialadel, mõjutasin raamatute valiku abil osaliselt selle koha kultuuri, kus ma elasin ...* (DXXXVI, 97). Teistes kohtades lohutab Morgenstern end mitte kunagi teoks saanud noorusaegse lemmikplaani osas (luua Platoni *Riigi* suur väljaanne koos käsi-kirjade võrdluse ja üksikasjaliku kommentaariga) just tööga raamatukogu heaks. Lisaks mainitud Platoni *Riigi* tekstikriitilisele kommenteeritud väljaandele oli Morgensternil teisi suurejoonelisi kavasad, mis teostamata jäid, nt antiikfilosoofia ajaloo jaoks oluliste fragmentide ning kirjakohtade kommenteeritud kogumik ja antiikautorite tekstides leiduvate kujutavat kunsti puudutavate kirjakohtade kommenteeritud väljaanne (Süss 1928: 256).

Kirjandus

- Classen, Carl Joachim (2001) 'Briefe und andere Zeugnisse Göttinger Philologen in Dorpat (Tartu). Eine vorläufige Bestandsaufnahme.' — *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft* 4, 21–50 (<http://www.gfa.d-r.de/4-01/classen.pdf>).
- Mercklin, Ludwig (1853) *Karl Morgenstern. Gedächtnisrede gehalten am Tage der Thronbesteigung /.../ Nikolai Pawlowitsch den 20. November 1852*. Dorpat: H. Laakmann.

- Morgenstern, Karl (1813) *Reise in Italien im J. 1809*. Erster Band. Dorpat, Leipzig: M. G. Grenzius, P. G. Kummer.
- Rand, Mare (1995) 'Karl Morgenstern — kas ka autograafide koguja?' — Ettekandepäeva "Ammendamatu Morgenstern" (31. aug. 1995. a) materjalid (<http://www.utlib.ee/ee/Konverentsid/1995/rand.htm>).
- Sandys, John Edwin (1908) *A History of Classical Scholarship*. Vol. III. Cambridge: Cambridge University Press.
- Süss, Wilhelm (1928) *Karl Morgenstern (1770–1852). Eloquentiae, ll. gr. et lat., antiqutatum, aesthetices et historiae litterarum atque artis p.p.o. simulque bibliothecae academiae praefectus*. (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) Bd. 16.1–2.) Dorpat: J. G. Krüger.

Wilhelm Süss' portrayal of Karl Morgenstern as a teacher and a scholar

Summary

Katre Kaju

This article, which is mainly based on the monograph on Karl Morgenstern by Wilhelm Süss, demonstrates how Süss portrays Morgenstern as a teacher and a scholar. Karl Morgenstern (1770–1852) was a pupil of Friedrich August Wolf, and the founder of classical philology as a discipline at the University of Tartu back in 1802, when the university was reopened. He played an important role in the development of the university and its institutions (including university library and art museum). Wilhelm Süss was the professor of Latin philology at the university from 1923 until 1934, and his study on Morgenstern and the whole cultural history of his time was published in 1928.

According to Süss, Morgenstern had two important principles in teaching: 1) lectures and exercises had to give the teachers-to-be necessary training and therefore also presupposed certain previous knowledge; 2) every student had to be given a general education in the humanities, based on the antiquity. As a lecturer, Morgenstern was very popular — one of the reasons may have been his excellent knowledge of rhetoric. He started his teaching career in Halle, continued it in Danzig and finally in Tartu (Dorpat), where he ended up in 1802. Here, he became professor of rhetoric, aesthetics, Greek and Latin language and the antiquities. He held lectures on the interpretation of texts, history of literature, Greek and Roman mythology and history. Specific courses dealt with Theocritus, Pindar and

Herodotus. He showed an interest in legal aspects of various fields of private and public antiquities, thus his lectures on antiquities were especially popular with students of law. Particularly well-known, however, were his lectures on the history of art. It has often been said that thanks to Morgenstern and his method of teaching, an interest in fine arts was aroused in more wider circles of people in this town and in this land (Süss quotes, e.g., the opinions of Ludwig Mercklin and John Edwin Sandys).

The position of Morgenstern as a scholar is more controversial. His main work was his doctoral thesis *De Platonis Republica commentationes tres* (1795), which was well known not only among philologists but also among philosophers of the time (e.g. Immanuel Kant). Morgenstern treated Plato's *Republic* as teaching of virtue, and not as teaching on the best possible state. This work has been called the first modern commentary on Plato's *Republic*. Morgenstern also published some shorter studies, e.g. on Plato's *Menon*, on Velleius Paterculus, on the satires and epistles of Horace, on Cicero's *Paradoxa* and *Tusculan disputations*. Süss especially praises his work on ancient mnemonics and its *Nachleben*. As a philologist in the narrow sense of the word, Morgenstern published a small treatise on pap. Herc. 817, later to be known as the fragment of *Bellum Actiacum*; later he also published the original text with his own notes and conjectures. In addition, he edited some letters of the Neo-Latin author David Ruhnken. Süss also mentions some of Morgenstern's plans, which were not realised due to his time-consuming activities in building up the university library and teaching young people at the university: he dreamt of an edition of Plato's *Republic* based on a thorough inspection and collation of manuscripts and furnished with an extensive commentary. He also planned editions of fragments and passages that were important for ancient philosophy and ancient art.

PÄRTEL HALISTE (1890–1944): ESIMENE EESTLASEST KLASSIKALISE FILOLOOGIA ÕPPEJÕUD¹

Ivo Volt

Klassikalisel filoloogial kui eraldiseisval distsipliinil on Tartus olnud mitu algust: 19. sajandi alguses koos ülikooli taasavamisega (keskseks figuuriks Karl Morgenstern), 20. sajandi teise kümnendi lõpus, maailma esimeses eestikeelses ülikoolis (Pärtel Haliste) ning 20. sajandi lõpukümnendil (Anne Lill). 20. sajandi alguse eestikeelse Tartu Ülikooli ajalugu on suures osas põhjalikult läbi uurimata. Seni mahukaima, kolmeköitelise *Tartu Ülikooli ajaloo* III köites (TÜA 1982) toodud osa, mis käib ülikooli kohta aastail 1918–1940, annab küll üldise informatsiooni, ent jääb väga napiks. Oleks ammugi aeg, et selle perioodi Tartu Ülikooli ajalugu ilmuks omaette koguteosena ning täiesti uues kuues. Klassikalisele filoloogiale ning sellega seotule (antiikajaloole, Klassikalise Muinasteaduse Muuseumile ja Instituudile) on mainitud köites pühendatud kokku *ca* üks lehekülg. Ilmselt on klassikalistel filoloogidel viimane aeg järgida mitmete teiste distsipliinide eeskuju ning asuda aktiivsemalt oma ajaloo kirjanemise ning publitseerimise juurde.

¹ Olen tänulik dr Paavo Roosile (Lund) abi eest mõningate Pärtel Haliste ja tema kirjutistega seotud asjaolude täpsustamisel, samuti Katre Kajule, Kai Tafenaule ja Anne Lillele. Artiklis on kasutatud järgmisi lühendeid: EAA = Eesti Ajalooarhiiv, ERA = Eesti Riigiarhiiv, KMI = Klassikalise Muinasteaduse Instituut; lühendite EÜA ja TÜA kohta vt kirjandusnimestikust.

Käesolev kirjutis ei püüa anda ülevaadet klassikalise filoloogia kui terviku ajaloost ja arengust eestikeelses ülikoolis, sest see nõuab põhjalikumat eeltööd ning materjalide kogumist. Seetõttu vaadeldagu järgnevat pigem isikuloolise käsitlusena Pärtel Haliste, selle perioodi silmapaistvaima eestlasest klassikalise filoloogia õppejõu kohta, keda võiks nimetada teljeks, mille ümber tollane klassikalise filoloogia õpetus Tartus pöörles.² Ka siin on paljugi jäänud lähemalt puudutamata: näiteks see, kuidas täpselt toimus eriala ülesehitamine, kuidas arenesid Haliste kontaktid välismaa teadlastega jms.³ Käesolev artikkel annab kättesaadavate allikate põhjal ülevaate Pärtel Haliste eluloolistest faktidest, teaduslikust tegevusest (sh sellega seotud uurimisreisidest Euroopasse), populaarteaduslikest kirjutistest, lühidalt ka pedagoogilisest ja administratiivsest tööst. Pikem ekskursus kirjeldab Haliste kandideerimist kreeka filoloogia korralise professori kohale 1936. a, sest see näis olevat oluline eestikeelse ülikooli ajaloo kontekstis.

Artikkel põhineb peamiselt Eesti Ajalooarhiivis säilitatavatel materjalidel (eriti Pärtel Haliste isikutoimik) ning Haliste enese publikatsioonidel.

Isiklik elu ja haridustee

Pärtel Haliste eluloo kohta saame informatsiooni peamiselt tema enda koostatud elulookirjeldustest, mis on esitatatud erinevatel juhtumitel ülikooli õppejõu kohale kandideerimisel, aga ka muudest arhiividokumentidest. Esimene elukirjeldus pärineb aastast 1919, mil Pärtel Haliste (toonase nimega Baumann)⁴ saatis Tartu Ülikooli kuratooriumile kirja, milles avaldas soovi

² Seda arvestades on kummaline ning kahetsusväärne, et Pärtel Haliste isik ja tegevus on tänapäeval suures osas unustusse vajunud — näiteks puudub tema kohta artikkel nii *Eesti Nõukogude Entsüklopeedias* kui uues *Eesti Entsüklopeedias*; seevastu on artikkel olemas 1934. a *Eesti Entsüklopeedias*.

³ Materjali võiks siin pakkuda eelkõige Haliste kirjavahetus oma õpetajate ja kolleegidega (eelkõige Th. Zieliński, W. Süss). Kahjuks ei ole mulle hetkel teada, kas ja mil määral seda kirjavahetust on säilinud nende õpetlaste pärandis, ent kindlasti on see huvitav uurimisteema tuleviku tarvis.

⁴ Eestikeelse Tartu Ülikooli asutamisega seotud dokumentides kasutatakse nimekuju Baumann, seda kohtame ka omakäelistes sissekannetes raamatutesse; varasemates artiklites leiame nimekuju Bauman, alates 1928. aastast Haliste. Segaduse vältimiseks kasutatakse käesolevas artiklis kõikjal (v.a tsitaatides ja kirjandusviidetes) hilisemat nimekuju Haliste.

kandideerida ülikooli õppejõu kohale.⁵ Teise elulookirjelduse leiame 1936. aastast, mil Haliste kandideeris kreeka filoloogia korraliseks professoriks.⁶ Kokkuvõttes saame teada, et ta sündis 9. (uue kalendri järgi 21.) märtsil 1890 Hageri alevis, tema isa nimi oli Jakob. Keskhariduse sai ta Tallinna Aleksandri gümnaasiumis, kus õppis 1900–1909. Pärast keskkooli lõpetamist oli ta enda sõnul "*erateenistuses kaubanduse alal*". Aastal 1910 astus ta Peterburi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda, mille vanade keelte osakonna ta lõpetas 1916. aastal I järgu diplomiga. Oma õpetajaina Peterburi ülikoolis nimetab Haliste prof Th. Zieliński, prof M. Rostovtsevit⁷, prof S. Žebeljovi, prof G. Tseretelit (papiroloogia alal), akadeemik A. Nikitskit (kreeka epigraafika alal), eradotsent B. Farmakovskit (klassikalise arheoloogia alal) ja eradotsent I. Holodnjaki (ladina filoloogia alal).⁸ Eriti oluliseks peab Haliste prof Rostovtsevi ja prof Žebeljovi seminaridest osavõtmist, samuti prof Zieliński tugevat mõju tema "*üldkultuurilise ilmavaate*" kujunemisele. Pärast ülikooli lõpetamist jättis teaduskond ta kreeka ajaloo professori Sergei Žebeljovi soovitusel ülikooli juurde professorikutseks valmistuma, määrates ühtlasi vastava stipendiumi. 1918 siirdus ta kodumaale, kus oli kevadsemestril 1919 ladina keele ja ajaloo õpetaja Tallinna Westholmi ja Tallinna linna tütarlaste gümnaasiumis, samal ajal ka lektoriks Tallinna rahvaülikoolis.

8.9.1925 laulatati tollal 35-aastane Pärtel Baumann Tallinnas Kaarli koguduse õpetaja A. Sommeri poolt 20-aastase üliõpilase Emmi (Emma Rosalinda) Küün'iga. 1928. aastal muutis Pärtel Baumann koos abikaasaga oma senist perekonnanime, uueks nimeks sai Haliste. 10.4.1935 sündis neil tütar Agne-Kersti Haliste.⁹

Halva tervisliku seisundi tõttu oli P. Haliste sunnitud mitmel korral end kosutama Saaremaal sanatooriumis ning paluma end lühemateks perioodideks vabastada õppetööst ülikoolis. Halb tervis oli ka üks põhjendusi doktoritöö lõpetamatuse osas. 1943. aasta 15. detsembril sõitis Haliste abikaasa koos lapsega Rootsi. 9.3.44 rektorile saadetud kirjas palub Haliste end vabastada ametikohustuste täitmisest kolmeks kuuks ja ühtlasi lubada

⁵ 31.7.1919, EAA f 2100, n 2, s 171, l 2.

⁶ EAA f 2100, n 2, s 171, l 212–219.

⁷ Selle hiljem läände emigreerunud teadlase tuntuim nimekuju on Rostovtzeff, mida kasutab ka Haliste.

⁸ Klassikalise filoloogia ajaloo kohta Venemaal (k.a biograafiline materjal mitmete siin nimetatud isikute kohta) vt Эдуард Д. Фролов, *Русская наука об античности*. Центр антиковедения СПбГУ, 1999 (veebiversioon: <http://www.centant.pu.ru/centrum/publik/frolov/frol001f.htm>).

⁹ Hiljem matemaatik Rootsis.

tal sõita nimetatud ajavahemikuks Rootsi, põhjendades seda eelkõige sellega, et naisele on tervise parandamiseks vaja "*peale eriliste väliste elutingimuste ka veel rahalist ja hingelist rahu*."¹⁰ Haliste ei jäta aga ka siinkohal lisamata, et ta püüaks Rootsis viibimist kasutada ka teaduslikuks tööks oma käsiloleva uurimuse alal Platoni "*Seaduste*" allikate üle, "*millise töö jätkamist mulle ka sõjaolukorras vastavate instantside poolt on lubatud*."

Edasine informatsioon Pärtel Haliste kohta puudub. Ervin Roosi sissejuhatusest Eesti pagulasteadlaste poolt koostatud kogumikus *Apophoreta Tartuensia* ilmunud Pärtel Haliste artiklile (Haliste 1949: 21) selgub, et Haliste hukkus 1944. aasta suvel teel Soome "*väga draamatilistel asjaoludel*".¹¹ Haliste kohver, mis sisaldas muuhulgas tema käsikirju (sh mitu trükivalmis artiklit Platoni "*Seaduste*" teemadel), jõudis välismaale ning nii said käsikirjad Haliste abikaasa kaudu kättesaadavaks Ervin Roosile (vt ka märkus 17).

Teaduslik tegevus

Nagu mainitud, oli Haliste 1916. aastal lõpetanud Peterburi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna klassikalise filoloogina ning jäänud ülikooli juurde professorikutseks valmistuma. Alates 1914. aastast hakkas ta prof Žebeljovi innustusel tegelema teemaga, mis jäi Haliste põhiliseks uurimisvaldkonnaks elu lõpuni: Platoni "*Seadused*" kui Kreeka õigusteaduse ajaloolis-juriidiline allikas. Osa selle teema raames valminud tööst andis Haliste Žebeljovile ära juba üliõpilasena ning selle kohta on ilmunud prof Žebeljovi koostatud kirjalik aruanne.¹² Pärast ülikooli lõpetamist jätkas Haliste seda tööd, et kaitsta magistriväitekirja. Lisaks sellele oli ta 1916–1918 tegev prof Rostovtsevi ja prof Tsereteli juhendamisel töötanud seminaris, mille ülesandeks oli ette valmistada Peterburi papüüroste publitseerimist kavandatavas seerias *Papyri Graecae Petropolitanae*. Selle väljaande jaoks dešifreeris ja kommenteeris

¹⁰ EAA f 2100, n 2, s 171, l 290. Täpselt sama kuupäevaga on säilinud teinegi kiri, kus Haliste palub vabastust üheks kuuks: ilmselt oli tegemist varuvariantiga, kui kolmekuise vabastuse palvet ei peaks rahuldatama. Mõlemad taotlused on saanud rektor Kanti heakskiidu, kolmekuise vabastuse taotlus sai heakskiidu ka Haridusdirektuurimis.

¹¹ Mälestuste põhjal oli P. Haliste laevas koos teistega kitsas ruumis peidus ning keegi sulges ruumi õhutoru salakaubapakiga, mille tõttu osa peidusoliiaist suri õhupuudusel.

¹² Ilmunud väljaandes *Очень ... Петроградского Университета за 1915 г.* (Petrograd 1916), lk 209–212. Venekeelset ärakirja vt EAA f 2100, n 2, s 171, l 231–232.

Haliste mõned ajaloolised dokumendid prof Tsereteli papüüroste kogust.¹³ Haliste ise osutab: *“Mainitud tööde kõrval olin magistri eksamile ettevalmistuse asjus nii kaugele jõudnud, et detsembris 1918 neid alata oleks võinud, kui mitte poliitilised sündmused seda takistanud ei oleks.”*

Pärtel Haliste rindportree.
Tartu, 1920-ndad või 1930-ndad (pärast 1928).
Foto: V. Markus. Tartu Ülikooli raamatukogu

Poliitilised sündmused said ka põhjuseks, miks Haliste naases Eestisse, kus ta 12.9.1919 kinnitati haridusminister J. Kartau poolt ajaloo-filosoofiateadus-

¹³ Papüroloogia-alaste tööde kohta saame hiljem teada, et muist neist on Venemaal revolutsiooni päevil kaduma läinud, üks aga käsikirjas säilinud. H. Moora mainib (1936. a, EAA f 2100, n 2, s 171, l 235 pöördel), et *“kui P. Haliste meie ees olevat papüüruse teksti pole avaldanud, mis oleks talle lisanud tunduva teadusliku meriidi, siis tuleb hinnata siin peale muu tema tagasihoidlikkust, mis tal pole lubanud seda teha, kuna Vene olude tõttu on kaotanud ühenduse vastava professoriga, kelt ta avaldamiseks oleks vajanud nõustumist.”* Kahjuks ei ole teada, kas nimetatud käsikiri on säilinud.

konna kreeka ajaloo ja arheoloogia dotsendiks.¹⁴ Alates 1926. aastast oli ta *“klassilise (= praeguses kõnepruugis ‘klassikalise’), eriti kreeka filoloogia”* õppetooli professori kohusetäitjaks.

Filosoofiateaduskond toetas Halistet algusest peale, et ta saaks viia lõpule oma väitekirja. Toetus oli nii moraalne kui rahaline. Nii vabastati Haliste ülikooli varade Venemaalt tagasisaamisega tegelevast komisjonist omal soovil 1921. aastal just selle põhjendusega, et sõit Venemaale on takistuseks tema teaduslikule tööle. Mitmel korral vähendati tema kohustuslikku tundide arvu ülikoolis. Teaduslikul otstarbel käis Haliste mitmel korral ka välismaal (1922, 1923, 1924, 1928, 1929, 1937), saades selleks puhuti rahalist toetust ülikoolilt. 1922. aastal otsustas filosoofiateaduskond määrata Halistele väitekirja ettevalmistamiseks välisstipendiumi asemel 25 000 marka abiraha vajaliku kirjanduse (peamiselt papüüroste editsioonid) muretsemiseks, mis pidi hiljem jääma KMI raamatukokku.

Huvitavad on eelkõige 1924. ning 1929. aastal toimunud reisirid Kreekasse, mille kohta on säilinud Haliste aruanded. 1924. aasta mais otsustas teaduskond komandeerida Haliste Kreekasse, reisikulud kaeti ülikooli poolt (vt EAA f 2100, n 2, s 171, l 41–54). Sõidu vajalikkust põhjendas Haliste eelkõige oma kraaditöö lõpetamiseks vajaliku kirjanduse puudumisega Eestis. Sellega seoses saame ülevaate töö¹⁵ hetkeseisust: sellest *“on täitsa valmis esimene peatükk (umb. 50 trükilehekülge), mis käsitleb Platoni “Seadustes” sisalduvaid agraar- ja majandusküsimusi, eeskätt viimaste erinevuse või kokkulangemise seisukohalt kreeka reaalsuses olemasolevate olukordadega. Teine, umbes sama ulatuslik peatükk on määratud Platoni “Seaduste” riigi elanikkude elutingimuste ja riigiõigusselise asendi selgitamisele ja selle peatüki jaoks on vastav materjal juba kogutud ja suuremalt jaolt ka läbi mõeldud. Samuti on valminud kolmanda peatüki põhikava, mille järel läbi tuleb uurida Platoni “Seaduste” projekti riigiasutuste ja magistratuuride korraldus. Selle peatüki jaoks on allakirjutanul siitsaadik korda läinud ainult osa (umb. ¼) materjale koguda, kuna suurem osa alles kogu-*

¹⁴ 1. juulil 1919 kirjutas Tartu Ülikooli hoolekandja Peeter Pöld vastuses haridusminister J. Kartau kirjale (originaal ERA f 1108, n 5, s 4, l 83–88p, ärakiri EAA f 2100, n 4, s 447, l 7–12p; avaldatud ka EÜA I: 51–55) muuhulgas: *“Greeka keele, kirjanduse ja ajaloo jaoks on arvele võetud mag. C. Recha, endine rahvakoolide direktor Tallinnast, kelle asukoht aga praegu teadmata, või dotsent Lauri Tudeer Helsingist; noorema õppejõuna Pärtel Baumann Tallinnast /.../”* Kreeka keele, ajaloo ja kirjanduse vallas oli algselt ette nähtud üks professor, ent lõpuks piirduti dotsendikohaga (ilmselt Haliste puuduva kvalifikatsiooni tõttu). Teised mainitud mehed Tartusse teadaolevalt ei jõudnudki.

¹⁵ Esitatud ladinakeelse pealkirjaga *Quomodo Plato Graecorum in Legibus suis instituta respexerit*.

mata. Neljas lõpupeatükk, toetudes eelmiste resultaatele, käsitleb Platoni "Νόμοι" riigi vormiküsimust viimase vastavuse resp. mittevastavuse seisukohalt greeka reaalarvikes olemasolevatele. Muu seas leiab ses peatükis hindamist Aristotelese Platoni projekti suhtes ettevõetud kriitika (Aristot., Polit. II, 1264b24 sqq.). See lõpupeatükk on peaaegu valmis ning tarvisminev materjal kogutud."

Haliste kirjutab, et II peatüki materjalide kogumise sai ta lõpule viia 1922. aastal Leipzgis ning IV peatüki materjalid võis kokku saada Tartu raamatukogudest, ent kahjuks ei ole materjalide puudumisel võimalik tegeleda edasi III peatükiga. Eelkõige tunneb Haliste puudust kreeka teadusliku väljaande *Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς* vanematest aastakäikudest, mis viidi Tartust Venemaale ja on kätte saamata. Komandeeringu aruandest (17.11.1924, EAA f 2100, n 2, s 171, l 73) loeme: *Sõitsin välja 12. augustil ja jõudsin tagasi 18. oktoobril. Nimetatud aja kestel peatusin 7 päeva Konstantinoopolis, 1 päev Väike-Aasias (Smürnas), 1 päev Lesbose saarel (Mütilenes), umb. 7 nädalat Ateenas, 1 päev Olümpias ja 2 päeva Budapestis. Konstantinoopolis viibisin peaaegselt üldkultuurilisel otstarbel, tutvunedes Konstantinoopoli kui tähtsama antiikaja tsentrumi asukoha ja muinsustega. Ateenas tutvunesin samuti esimese 3 nädala kestel linna asukoha ja muinsustega. Järgnevad neli nädalat töötasin Saksa Arkeoloogilises Instituudis, Prantsuse koolis (École française d'Athènes) ja Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρία raamatukogus. Nimetatud instituutides töötamise eesmärgiks oli tutvuneda eeskätt selle minu töö jaoks Platoni "Seaduste" üle tarvismineva kirjandusega, mis Tartus puudub.*

Järgnevalt loetleb Haliste mitmeid publikatsioone (seeriaid), mida ta on läbi vaadanud ning millest olulisi materjale leidnud ja ekstspeerinud. Budapestis tutvus Haliste kunstmuuseumi arheoloogiaosakonnaga ning Aquincumi kaevamistöodega.

1929. aastal võttis Haliste taas ette Kreeka-reisi (EAA f 2100, n 2, s 171, l 99 jj). Filosoofiateaduskonnale saadetud kirjas annab ta uuesti lühiülevaate oma 1924. aasta reisist ning lisab, et toona Ateenas veedetud seitsmest nädalast ei jätkunud selleks, et *"küllaldasel määral edasi nihutada oma uurimistöid ja tutvuneda Ateena topograafia ja muinsustega."* Taas eraldab ülikool reisistipendiumi üsna suures summas (1100 krooni = toonase kursi järgi u 300 dollarit).

Haliste kirjeldab ka lühidalt plaanitud reisi kava (Varssavi-Budapesti-Belgradi-Saloniki kaudu Delfisse, seal 4–5 päeva; seejärel u viis nädalat Ateenas, töötades eelkõige teadusasutustes, nagu Deutsches Archäologisches Institut, Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρία, École française d'Athènes; tööst üle jääv aeg kuluks tutvumiseks Ateena ja selle ümbruskonnaga (Aigina,

Salamis); viimaks Korintose kanali kaudu — peatusega Olümpias ja v-o veel mõnes Peloponnesose paigas — Sitsiiliasse, kus kuluks u neli nädalat). Reisi peamiseks põhjenduseks on jällegi dissertatsiooni valmimiseks hädavajaliku kirjanduse hankimine (käsitlused väljaannetes *Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Εταιρίας*, *Δελτίον Ἀρχαιολογικόν*, *Papers of the American School at Athens* etc.). Samuti soovib Haliste kontrollida raidkirjade muuseumis mõnd raidkirjalist teksti, mille täienduste kohta tal “on tekkinud mõned iseseisvad arvamised.”

Reisi algus oli Kreeka palava suvekliima tõttu (“töötamine Kreekamaal on juunis, juulis ja osalt ka veel augustis täitsa võimatu”) plaanitud 10. augustiks, ent lükkus põetud gripi tõttu edasi 25. augustini. Tagasi Tartusse jõudis Haliste 13. oktoobril. 10.11.1929 filosoofiateaduskonnale esitatud reisiaruandest selgub, et esialgseid plaane ei õnnestunud Halistet Ateenas tabanud haiguse tõttu täies ulatuses täide viia. Juba pärast kolmenädalast Ateenas töötamist jäi ta lühemaks ajaks haigeks, pärast ajutist paranemist haigestus uuesti tõsisemalt ning alustas 9. oktoobril arsti soovitusel sõitu kodumaale. Seetõttu ei saanud ta ka sõita Ateenast Peloponnesose kaudu Sitsiiliasse, nagu algselt kavas, vaid pidi hoopis jääma kauemaks Ateenasse, et kõige vajalikumate töödega valmis saada; samuti jäi kodumaalt eemalviibimise aeg kavatsetust u kahe nädala võrra lühemaks. Ometi kulus reisistipendium täielikult ära, “sest Ateenas valitseva elukalliduse ja erakordsete olude tõttu, millesse ma sattusin haigestumise tagajärjel, osutusid ülespidamise ja sõidukulud palju suuremaks kui ma seda võisin ette näha kevadel.” Mis puutub Ateenas veedetud aega, siis kulus see Haliste sõnul suuremalt osalt “kabineti-töö” peale; umbes nädala töötas ta ka Akropolisel, süvendades teadmisi selle muinsuste ja topograafia kohta; samuti külastas ta Akropolise ümbrust ja Dipyloni, Peiraieust, Phaleroni, ning võttis ette kolm sõitu Ateena ümbrusse, külastades Salamist, Eleusist ja Marathoni.

Haliste välisreisidest tuleb veel nimetada osalemist Varssavis ja Krakovis peetud VII rahvusvahelisel ajalooliste teaduste kongressil 21.–29.8.1933.¹⁶

Pärtel Haliste teadusliku produktsiooni (sh käsikirjalise) seni põhjalikem analüüs pärineb prof Ernst Kieckersi sulest ning on kirja pandud Haliste kandideerimise puhul kreeka filoloogia korralise professori kohale 1936.

¹⁶ Selle kohta avaldas Haliste koostöös Peeter Treibergiga (= Tarvel) ülevaate *Ajaloolises Ajakirjas* (Treiberg, Haliste 1933).

aastal (vt allpool). Doktoritöö käsikirjast oli Kieckersi käsutuses viis valmis peatükki.¹⁷ Järgnevas toetun Kieckersi refereeringule ning hinnanguile.

Esimene peatükk (vt Haliste 1949) käsitles seadusvastase ἐπεργασία (kellelegi teisele, nt naabrile kuuluva maa-ala harimine või selle ehitamine) mõistet ning selle eest ette nähtud karistust. Haliste selgitab juriidilisi suhteid Ateenas ja teistes regioonides, seletab tehniliste terminite ἐπεργασία ja ἐπεργάζεσθαι tähendust grammatiliselt ja leksikograafiliselt ning täpsustab prepositsiooni ἐπί tähendust sellises nominaalses ja verbaalses kompositsioonis. Kieckers peab seda osa oluliseks nii reaalide uurimise kui kreeka leksikograafia ja süntaksi osas.

Teises peatükis (vt Haliste 1950a) lahendab Haliste κληρος'ε (kodanikule loosiga antud maaosa) suuruse küsimuse, mille ajendas üks Ulrich von Wilamowitz-Moellendorffi märkus.¹⁸ Haliste jõuab selles tollal ebaselges küsimuses kirjanduslike ja epigraafiliste allikate uurimise järel tulemuseni, et Atikas oli Platoni aegadel κληρος'ε väikseim väärtus u 500, keskmine u 750 drahmi, sellal kui Väike-Aasias Halikarnassoses oli keskmine väärtus 950 drahmi.

Kolmandas peatükis käsitleb Haliste Platoni poolt "Seadustes" kirjelatud kohta, mis puudutab puude istutamist naabri maavalduse suhtes õige vahemaaga. Ta esitab küsimused, milliseid allikaid Platon võib olla kasutanud ja kas mujal leidub sellele Platoni poolt esitatud seadusele paralleele. Esimese küsimuse osas viitab ta Solonile, kelle selleteemalised määrused on säilinud Plutarchosel (nendele viitab ka Gaius); teise küsimuse osas on näiteks toodud hellenistliku Egiptuse δικαιώματα. Seda, et Platon toetub sellistes küsimustes vanematele seadustele, järeldeb Haliste Platoni sõnadest καθάπερ εἴρηται καὶ πολλοῖς νομοθέταις ('nagu ütlevad ka paljud seadusandjad', *Nomoi* 843e).

Järgnevas peatükis (vt Haliste 1950b) käsitleb Haliste Platoni poolt "Seadustes" mainitud seadusi veevärgi (veejuhtmete) kohta, näidates, et ka siin oli Platon ilmselt kooskõlas vanemate seadustega. Esimesel juhul (*Nomoi* 844a) saab autor tänu inskripsioonide tundmisele tuua vähemasti teataval määral analoogse seadusejuhtumi Kesk-Kreeta linnast Gortynist,

¹⁷ Kolm neist üksikkäsitlustest on hiljem postuumselt avaldatud Ervin Roosi toimetamisel Rootsis: üks Eesti pagulasteadlaste kogumikus *Apophoreta Tartuensia* (Haliste 1949) ning kaks Rootsi klassika-ajakirjas *Eranos* (Haliste 1950a, 1950b).

¹⁸ "Was uns wichtiger wäre, die Grösse des Landloses, erfahren wir nicht" (Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, *Platon*, 1948, lk 533; vt Haliste 1950a: 98). Arvestades, et viide on antud teose 4. trükile (esmatrükk 1919), mis ilmus pärast Haliste surma, on viite lisajaks (või tõenäolisemalt siiski uuendajaks) väljaandja Ervin Roos.

mida ta hiljem interpreteerib. Üksikasjades, nii näiteks selle kindlaksmääramiseks, et pühamud ei olnud allutatud veevärgi servituudile, viitab Haliste tuntud Magnesia kohtuotsusele Ida-Kreeta linnade Itanose ja Hieropytna asjus, kus on juttu sellest, et veejuhtmeid ei tohi viia läbi Zeus Diktaiose pühamu. Selle taustal interpreteeritakse Platoni ütlust, et hauamonumendid ja majad on samuti veevärgi servituudist välja arvatud.

Teise Platonil esineva ning samuti veevarustust (eriti veepuuduse korral) puudutava seaduse osas (*Nomoi* 844b) toob Haliste paralleeli Plutarchosel säilinud Soloni seadustest (Plut. *Sol.* 23.6) ning viitab sisulisele seosele kahe koha vahel. Lisaks leiab Haliste aga paralleeli ka ühest Kreeta inskripsioonist 5. sajandist e.Kr (*IC* IV [Gortyna] 73A1). Kahjuks on see inskripsioon säilinud väga rikutud kujul, ent Haliste tõlgendas verbi διαρύει selles – vastandina varasematele vigastele interpretatsioonidele (vähemasti Kieckersi arvates) – õigesti kui “ta kannab (vett) üle piiri ära” ning löi seeläbi seose Platoni vastava kohaga.

Kolmandana lisab Haliste Platonil toodud seaduse, mis käsitleb juhtumit, kui vett on liiga palju, nii et see tuleb ära juhtida (*Nomoi* 844c). Kõrgemal asuva maavalduse omanik võib Platoni järgi juhtida vee madalamal asuvale maavaldusele, ent ainult sel viisil, et allpool asuva maavalduse omanik sellest võimalikult vähe kahju saab. Siiani oli vaidlusküsimuseks see, kas madalamal asuva maavalduse omanik võib kõrgemalt suuremal hulgal tulevat vett tammiga takistada. Sellele küsimusele vastati seni kord jaatavalt, kord eitavalt. Haliste märgib, et mõlemad variandid ei tohiks õiged olla ning et veevoolu tammiga blokeerimine on pigem lubatud ainult sel viisil, et ülalpool asuva maavalduse omanik sellest võimalikult vähe kahju saab, aga ka allpool asuva maavalduse omanik ei ole kohustatud ülalpool asuvalt maavalduselt tulevat üskõik kui suurt veekogust vastu võtma. Kõige tähtsam on Kieckersi meelest see, et Haliste järgi ei ole viimasel juhul tegemist mitte seadusega määratud, vaid konventsionaalse servituudiga.

1936. aastal kreeka filoloogia korralise professori kohale kandideerimisel esitatud *curriculum vitae*’s (EAA f 2100, n 2, s 171, l 212–219) leidub ka Haliste enese ülevaade oma “erialalistest uurimisüritustest”, eelkõige tööst Platoni “Seaduste” allikate kohta. Töö viibimise põhjustena nimetab Haliste pedagoogilisi kohustusi, administratiivset koormatist (ligi kuus aastat dekaani ametit) ning osalt ka tervislikku olukorda. Haliste on teadlik mujal tehtavast uurimistööst, tuues välja, et “[k]uigi analoogsele teemale on vahepeal

ilmunud kaks tööd,¹⁹ mis minu töö avaldamise osaliselt teevad üleliigseks, on osa minu töö resultaadest siiski püsima jäänud ja ma arvan, et ma mõndagi küsimust olen käsitlenud, millele näit. Bisinger oma muide heas töös pole üldse tähelepanu juhtinud.”²⁰

Lisaks doktoritöö materjalidele hindas E. Kieckers ka teisi Haliste publikatsioone. Nii mainib ta Haliste papüroloogia-alast käsitlust: Peterburis kõrvutas ta ühe seni avaldamata papüürose editeerimise eesmärgil avaldatud papüürosetekste. Kahjuks ei saanud Haliste papüürost ning selle kommentaari avaldada, kuna tal ei olnud võimalik selleks hankida vastava vene professori selleks vajalikku nõusolekut (vt ka märkus 13). Kieckers meenutab, kuidas ta ise olevat 1923. aastal teadusseltsi koosolekul kuulanud Haliste väga huvitavat ning õpetlikku ettekannet selle papüürose kohta, nagu ka 1925. aastal ettekannet Platoni “Seaduste” kohta. Trükis avaldas Haliste eestikeelse ülevaate “Papüroloogia antiik-ajaloo abiteadusena” (Bauman 1923).

Samuti mainib Kieckers Haliste poolt kirjutatud prantsuse ajaloolase ja antiigiurija Gustave Glotzi (surnud 1935) nekroloogi, milles Haliste annab põhjaliku ülevaate lahkunu publikatsioonidest (Haliste 1936).²¹

Peale Haliste publikatsioonide refereerimist ning hindamist meenutab Kieckers ka seda, et Haliste on koostanud mitmeid ladinakeelseid tervitustekste välismaa ülikoolidele (nt Firenze, Varssavi) ning pidanud ladinakeelseid tervituskõnesid professoritele, kes on tulnud Tartusse loenguid pidama. Haliste ladina keele iseloomustuseks ütleb Kieckers, et see oli *“nicht nur grammatisch korrekt und einwandfrei, sondern auch gut stilisiert und zutreffend in der Wortwahl.”*

¹⁹ J. Bisinger, *Der Agrarstaat in Platons Gesetzen*. 121 lk., Leipzig 1925 (alustatud, nagu eessõnast nähtub, veel enne maailmasõda). — W. G. Becker, *Platons Gesetze und das griechische Familienrecht*. XVI 363 lk., München 1932 [P. Haliste märkus.]

²⁰ Haliste lisab, et kui tal ei peaks tulevikus avanema võimalusi kõne all oleva töö *“osalt viimistlemiseks, osalt jätkamiseks ja lõpuleviimiseks sel kujul, et see võiks ilmuda suurema tervikuna,”* kavatseb ta avaldada mõned olulisemad tulemused eraldi väiksemate artiklitena. Nimetatud materjalid ilmusid siiski alles postuumselt Rootsis (vt märkus 17), ehkki Ervin Roosi eessõnast esimesele neist (Haliste 1949: 21) selgub, et Haliste esitas selle 1940. a kevadel saksakeelsena avaldamiseks ülikooli toimetistes (*Acta et commentationes*), võttis seejärel pärast vene okupatsiooni tagasi, et kogu tekst tõlkida ladina keelde (saksa keeles avaldamine poleks enam olnud mõistlik), uue saksa okupatsiooni ajal aga asus jälle viimistlema saksakeelset versiooni.

²¹ Varem oli Haliste avaldanud teise tuntud ajaloolase Eduard Meyeri nekroloogi, mis samuti sisaldab üksikasjalist ülevaadet tema publikatsioonidest (Haliste 1930).

Teadustegevuse all tuleks mainida ka Pärtel Haliste kavatsust eestindada rida Platoni dialooge (koos sissejuhatuste ja kommentaaridega); sage on viide "Phaidonile", mis ilmuvat "juba lähedamal ajal". Teadaolevalt sellist tõlget siiski ei ilmunud ning tõlke käsikirja kohta andmed puuduvad.

Pigem populaarteadusliku iseloomuga artikleid eestikeelsetes väljaannetes ilmus Halistelt mitmeid, enamasti *Ajaloolises Ajakirjas*. Teemadering on üsna lai, olles siiski seotud eelkõige Kreeka ajalooaga. Teadaolevalt esimene kirjutis käsitles kreeka kultuuri universalismi temaatikat (Bauman 1922a), samal aastal ilmus põhjalik ülevaade kirjandusest vana ajaloo alal aastail 1914–1922 (Bauman 1922b). Lisaks ülalpool mainitud ülevaatele papüroloogiast antiikajaloo abiteadusena ning Eduard Meyeri ning Gustave Glotzi nekroloogidele on ilmunud veel käsitlused riigi ja isiku suhetest Ptolemaioste aegse Egiptuse majanduselus (Bauman 1924), Põhja-Aafrika linna Küreene raidkirjadest (eriti rooma ajajärgu raidkirjast, mis sisaldab keiser Augustuse edikte; Bauman 1928) ning vana ajaloo uurimise meetodist (Haliste 1928). Lisaks on P. Haliste koostanud ja toimetanud üldajaloo lugemiku esimese, antiiki puudutava vihu (1933; tõlked on teinud Ervin Roos). 1936. aastal mainib Haliste ka teose *Sissejuhatus kreeka ajalukku* koostamist, mille ettevalmistamine käivat juba pikka aega.

Pärtel Haliste ei olnud kitsalt kreeka filoloog ega ajaloolane. 1936. aasta elulookirjelduses rõhutab ta oma õpetajaid hinnates seda, et kõigile erinevustele vaatamata ühendas neid "ühine vaade antiikkultuuri kui terviku kohta ja sellest järgneva vajaduse kohta seda tervikut ka teadusliku uurimise objektina vastavalt käsitada. Selle käsituse kohustuslik[k]usest enda suhtes olen minagi püüdnud alati teadlik olla ja ma julgeksin arvata, et see mulle kui õppejõule, kes on tegutsenud ülikoolis, kus kreeka keele ja kultuuri jaoks on olemas vaid üks õppekoht — välismaa ülikooles ühes Vana ajaloo ja Klassilise arheoloogiaga tavaliselt kaks kuni kolm, kuid paiguti ka rohkem kohti²² —, pole olnud kasuta." Lisaks muule tähendas see ka tegelemist ladina filoloogiaga, olgugi tunduvalt väiksemal määral. Ilmunud käsitlustest puudutab Rooma temaatikat Horatiuse 2000. sünniaastapäeva puhul kirjutatud ülevaade (Haliste 1935). Huvi-
tav on viimane Haliste eluajal publitseeritud pikem kirjutis "Etruskide kultuurist nüüdisaja teaduse valgustusel" (Haliste 1939). Lisaks mainib Haliste 1936. aastal plaanitavat uurimust Tacituse kirjanduslikust stiilist, milles ta, lähtudes antiikpoeetika nõudeist, loodab "näidata võivat, kuidas

²² Vt ka P. Haliste, "Ülikool teaduse arendajana" (*Üliõpilasleht*, 17. mai 1934, nr 6, lk 183; Lõhmus 1974: 41).

Tacitus, eriti oma Annaalide üksikutes osades (näit. XI, 26–38) on silmas pidanud antiiktragöödia kompositsiooni ja stiili nõudeid."

Pärtel Haliste laiema kultuuri- ning haridusteoreetilise tegevuse juurde kuulub tema vahest kuulsaim kirjutis "Klassiline haridus ja Eesti kultuuri arendamise probleeme" (Haliste 1934).²³ Selle esimeses osas räägib Haliste kõigepealt kultuuri mõiste tähendusest, toetudes peamiselt Werner Jaegeri käsitlesele,²⁴ juhib tähelepanu erinevustele Lääne-Euroopa ja Idamaade kultuuride vahel ning kirjeldab pikemalt kreeka pärandi ülevõtmist roomlaste poolt. Kirjutise teises osas küsib autor, "kas antiikaja ja seega ka lääne-euroopa kultuurilist pärandit on võimalik viia lähedasse vahekorda ka Eestiga" (Haliste 1934: 11). Haliste nendib, et Eesti kuulub oma kultuuriliselt asendilt lääne-euroopa kultuuripiirkonda. Lääne-Euroopa "juhtivate kultuurrahvaste" arengus toob Haliste välja kolm tegurit: antiikkultuuri, kristluse ja rahvusluse. Vaadeldes neid kolme tegurit eesti kultuuri seisukohalt, leiab Haliste, et rahvuslik omapära on meil olemas, kristluse mõju on olnud suhteliselt nõrk, antiikkultuurile tuleb meil aga alles lähenema hakata. Seejuures tuleb saada tuttavaks lääne-euroopa kultuuri saavutustega (Haliste ise pooldab lähenemist prantsuse kultuurile), ent minna ka *ad fontes*, pühenduda antiikaja tutvustamisele. See viib Haliste klassikalise hariduse küsimuse juurde, millel peaks olema haridussüsteemis väärikas koht: tähelepanu ei peaks pöörama mitte ainult ladina keelele, vaid nii Tallinnas kui Tartus peaks olema üks erilise klassikalise haruga keskkool (*ibid.*: 18).

²³ Ilmunud Eesti Kultuuri Sõprade Koondise toimetiste esimese numbrina. Käsitlusel on ka ladinakeelne paralleelpealkiri ning kokkuvõtte ladina keeles. Tänu sellele refereeriti seda ainukesena Haliste kirjutistest välisajakirjas (Charles Vellay, *L'Acropole: revue du monde hellénique*, 1934, 9, lk 161–162, kokku küll ainult pool lehekülge; muuhulgas nimetatakse P. Halistet siin "*un de ceux qui croient à la vertu profonde de l'humanisme classique ... aussi pour la constitution et le développement d'une civilisation nationale*"); ka Eestis ilmus vähemalt kaks retsensiooni, autoriteks A. Koort (*Looming* 1934, 5, lk 605–606) ning E. Roos (*Eesti Kirjandus* 1934, 4, lk 188–189). Viimase kohta, mille autoriks on ta enda õpilane ning alates 1935. aastast ka kolleeg, kirjutab Haliste 1936. a koos *curriculum vitae'*ga esitatud tööde loetelus, et ei saa seda "*autori puuduliku orienteerimisvõime tõttu kultuurajaloolistes küsimustes tõsiselt võtta*" (tegelikult võib põhjuseks olla muidugi ka retsensiooni teravavõitu toon).

²⁴ Haliste märkusest selgub, et aluseks on olnud W. Jaegeri artikkel 'Platos Stellung im Aufbau der griechischen Bildung' (*Die Antike* 4, 1928, lk 1–13, 85–98, 161–176).

Pärtel Haliste on avaldanud ka ohtralt retsensioone ja raamatututvustusi²⁵ ning kirjutanud eessõnad mitmele antiigiga seotud väljaandele (nt Gustav Schwabi raamatust *Die schönsten Sagen des klassischen Altertums* tõlgitud väljaanded *Homeros'e Ilias* ning *Homeros'e Odysseus*, 1923; Th. Zielinski, *Wana-Greeka usk: üldkäsitlus*, 1924; J. W. Mackail, *Vergilius ja tema tähendus nüüdismaailmale*, 1930, jt).

Pedagoogiline tegevus. Korralise professuuri juhtum

1925. aasta lõpus kinnitati Haliste kreeka filoloogia õppetooli professori kohusetäitjaks kolmeks aastaks (alates 1.1.1926; selleks ei moodustatud eraldi komisjoni, kuna professori kohusetäitjaks valimine ei tähendanud mitte teadusliku kvalifikatsiooni kõrgemat hinnangut, vaid ainult dotsendi õiguste laiendamist). 7.11.1928 valis teaduskonna nõukogu ta uuesti kolmeks aastaks professori kohusetäitjaks (alates 1.1.1929). 7.9.1931 esitas Wilhelm Süss filosoofiateaduskonnale ametliku ettepaneku valida Haliste uuesti “klassilise, eriti kreeka filoloogia õppetoolile,” seekord viieks aastaks, samale kohale — professori kohusetäitjaks (kuna tema ametiaeg oli lõppemas 1.1.1932). Uueks tähtjaks sai 1.1.1937.

1. septembril 1936 esitas Pärtel Haliste avalduse, milles palus arvestada oma kandidatuuri kreeka filoloogia õppetooli täitmisel.²⁶ Avaldusele on lisatud *curriculum vitae* koos tööde loeteluga (EAA f 2100, n 2, s 171, l 212–219), mis sisaldab 16 nimetust. Avalduse tagamaaks on filosoofiateaduskonna otsus asuda professuuri lõplikule täitmisele. Kuna ei tehtud ettepanekut täita professor kutsumise teel, kuulutas dekaan professuuri vabaks. Senise professori kohusetäitja Pärtel Haliste avaldus oli ainuke. Kandidaadi teadusliku tegevuse kohta arvamuse avaldamiseks valiti komisjon koosseisus Peeter Tarvel, Ernst Kieckers ja Konstantin Ramul. Komisjon tõi esile seda, et P. Haliste on kreeka filoloogia õppetooliga seotud

²⁵ Peamiselt *Ajaloolises Ajakirjas* (nt 1.4, 1922, lk 156; 2.2, 1923, lk 80; 2.4, 1923, lk 158–159; 3.4, 1924, lk 158–159; 4.1, 1925, lk 36–37; 4.2, 1925, lk 77–78; 5.1, 1926, lk 36–38; 6.3, 1927, lk 183; 7.3, 1928, lk 175–176; 17.4, 1938, lk 176–178), ent vt ka *Looming* 1938, 4, lk 479–481 (vrd samuti *Looming* 1938, 6, lk 720).

²⁶ Ehkki järgnev ekskurss puudutab otseselt Pärtel Haliste kandideerimist kreeka filoloogia korraliseks professoriks, ei ole see niivõrd oluline Haliste isiku käsitlemisel: kandideerimisega seotud küsimusi on pikemalt kirjeldatud pigem seetõttu, et tegemist on olulise ilminguga tolleaegse ülikooli arengus.

ülesandeid tegelikult täitnud Tartu Eesti ülikooli asutamisest alates. Tuuakse välja, et juba Haliste Peterburi ülikoolile esitatud auhinnatöö otsuses (lisatud on venekeelne ära kiri, vt märkus 12) rõhutatakse, et ta on *“hästi ettevalmistatud eriteadlane, kes tunneb ja armastab oma ala ja oskab kainelt ning kriitiliselt mõelda, kes on hoolega lugenud vana-aja kirjanikke ja tunneb põhjalikult kreeka keelt ning on hästi kodus ürikuliste allikate alal.”* Arvamuse kokkuvõtteks kirjutab komisjon, et *“P. Haliste on näidanud oma teaduslikke võimisi avaldatud ja käsikirjas esitatud teoste läbi, eriti aga saavutanud oma õppe-tegevusega Tartu ülikooli juures silmapaistvat edu, kuigi ta ei ole seni veel omandanud doktorikraadi.”*

Komisjoni ühisarvamusele on lisatud kaks saksakeelset arvamust: üks komisjoni liikmelt prof E. Kieckersilt (EAA f 2100, n 2, s 171, l 224–226), teine tolleks ajaks Tartust lahkunud prof W. Süssilt (*ibid.*, l 228–230). Kieckers analüüsib põhjalikult talle esitatud Haliste kirjalikke töid, sh käsikirjalisi (vt ülalpool teadusliku tegevuse all). W. Süss kirjeldab P. Halistet kui oma eriala esindajat, kes on *“tõeliselt hingega asja juures”*. Tsiteerin kohta, mis on ära toodud ka ülalpool mainitud komisjoni arvamuses: *“Er füllt nicht den Stundenplan in einem ihm durch Zufall oder berechnete Wahl gegebenen Beruf aus, sondern ist tief durchdrungen von der Bedeutung der durch die Antike vermittelten Bildungselemente. Ohne einen solchen humanistischen Einschlag gibt es keinen wirklich philologischen Lehrer.”* Teiseks tõstab Süss esile Haliste laiaulatuslikke teadmisi mitte ainult tema kitsamates uurimisvaldkondades (kreeka inskripsioonid, õigus, ajalugu, Platon), vaid ka laiemalt, samuti head kursisolekut rahvusvahelise erialase kirjandusega. Kolmandas punktis puudutab Süss Haliste ning professorivalimiste kõige õrnamat teemat: teaduslike publikatsioonide vähesust ning eelkõige puuduvat doktori-kraadi. Ta möönab, et selles küsimuses tuleb kindlasti arvestada seda, et Haliste oli suhteliselt noorest east alates intensiivselt kaasatud noore ülikooli administreerimisprotsessi, et teda takistas mitmel juhul halb tervis. Tõelise ebaõnnena toob Süss välja selle, et Haliste ei valinud oma Peterburi uurimistegevuse tagajärjel mitte mõnd piiratud mahuga teemat, vaid ülimalt ulatusliku, ehkki väga huvitava probleemi. Haliste valitud teemat peab Süss pigem filoloogilis-ajaloolise suunitlusega teadlase eluülesandeks; lisaks on talle jäänud mulje, et Haliste on aastatega muutunud iseenese suhtes üha kriitilisemaks ning nõudlikumaks. Süss kirjutab otsesõnu, et ta ei saa aru, miks Haliste ei ole Platoni *“Seaduste”* kohta käivaid märkmeid, mida ta talle aeg-ajalt olevat näidanud ning mis olevat olnud täiesti avaldamisküpsed, eraldi publitseerinud — see olnuks doktorikraadi

taotlemiseks täiesti piisav. Ta meenutab, et on selles küsimuses Halistega mitmel puhul tõsiselt rääkinud ja teda tagant õhutanud, ehkki võib-olla mitte piisavalt (vrd ka märkus 20).

Teaduskonnasisesel kinnisel hääletamisel valiti Pärtel Haliste 11 poolt- ja ühe vastuhäälega klassikalise filoloogia korraliseks professoriks. Kuna komisjoni ettepanek oli saanud vajaliku häälteenamuse, nimelt üle poole teaduskonnakogu liikmete arvust (viimane oli sel hetkel 18), siis ei tulnud hääletamisele prof Julius Marki poolt tehtud ettepanek valida Haliste nimetatud kohale erakorraliseks professoriks. J. Mark esitas 26.11.1936 kirjaliku eriarvamuse, milles ta pidas õigeks, et Halistet ei valitaks mitte korraliseks, vaid erakorraliseks professoriks. Põhjenduseks on toodud see, et ehkki Haliste on juba ülikooli algusest alates tegev õppejõuna ning saanud mitmel puhul teaduslikuks tööks osaliselt ja täielikult vabastust õppekohustustest, on ta seni trükkis avaldanud võrdlemisi vähe lühemaid kirjutisi ja seejuures mitte ühtki puht-teaduslikku — kõik need kirjutised olevat *“niisuguse iseloomuga, nagu neid iga teadlane oma alal avaldab muu töö kõrval ja mida harilikult ainult muu seas nimetatakse teadusliku töö hinnangul.”* Mark rõhutab, et kui professor ise ei ole suutnud suuremat teaduslikku tööd, nt väitekirja, trükkis avaldada, siis ei ole tal ka häid eeldusi noorema teadlaste põlve täiel määral juhtimiseks loovas töös, kuna tal endal selles tarvilik kogemus puudub, rääkimata sellest, et ta ise oma tööga oleks ergutavaks eeskujuks. Tsiteerin: *“Kui meie ülikooli algaastail valiti korralisteks professoriteks erandlikult inimesi ka ilma nimetamisväärsse teadusliku toodanguta, siis oli see arusaadav, sest muidu ei saanud ülikooli käima panna. Nüüd peaks see ajajärk juba mööda olema.”*

Kui Haliste valimistulemused esitati ülikooli nõukogule heakskiitmiseks, tuli eriarvamusi veelgi. 9.12.1936 on oma eriarvamused kirjutanud ülikooli nõukogu liikmed Karl Schlossmann ning Teodor Lippmaa. Schlossmann rõhutab, et ülikool peaks oma 18. tegevusaasta algul nõudma korralise professori kohale valitavalt kandidaadilt kõrgemat teaduslikku taset (s.o doktorikraadi) ja loobuma erandite tegemisest selles suhtes. Mõlemad panevad ette valida Haliste erakorraliseks professoriks. 10.12.1936 kirjutas oma pooldava pöördumise rektori poole ülikooli nõukogu liige J. Mägist, kes vastuseks eriarvamustes nimetatule, et P. Halistel pole ilmunud ühtki teaduslikku tööd, meenutab, et *“teadusliku ja populaarteadusliku töö mõistevähe on veniv.”* Nii ei tahetud Haliste puhul teadusliku tööna arvestada kreeka autorite teaduslikult kommenteeritud tõlkeid, millest Platoni “Phaidon” oli õige pea ilmumas: *“kuid kes vähegi on tegemist teinud klassiliste*

keelte ja autoritega, teab küll, et autorite teaduslik kommenteerimine klassiliste keelte alal kuulub väga vaevarikka, aeganõudva teadusliku töö valdkonda.”

P. Haliste õpilastest mainitakse noore teadlasena mag Ervin Roosi.

Kokkuvõttes mõtteavaldusest ülikooli nõukogu 8. detsembri koosolekul lisab Harri Moora, et “P. Haliste ise on, kui kerkis päevakorrale kõnesoleva koha täitmise küsimus, korduvalt teaduskonnakogu kaasliikmeile rõhutanud, et tema isiklikult oleks täiesti rahuldatud, kui teaduskond pikendaks tema ametiaega professori kohustetäitjana.” Seega oli korralise professori valimine puhtalt teaduskonna initsiatiiv. H. Moora peab hindamatuks Haliste tööd dekaa-nina, ehkki möönab, et ilma selleta oleks mõnigi pooleliolev teaduslik töö olnud valmis. Mis puudutab K. Schlossmanni küsimust, millal lõpeb üli-kooli korralistele professuuridele kandidaatide valimine, kel pole vastavat kraadi, siis vastab Moora: “Selliselt on valitud isikuid, kes varemaist aegadest on olnud ülikoolitöö rakmeis. Nooremate jõudude kohta, kes võrsunud meie enda ülikoolist ja kes on võinud kasutada oma arenguks kõiki ülikooli poolt antavaid soodustusi, selliselt enam ei valita [sic!]. P. Haliste kuulub aga nende õppejõudude ritta, kes ülikooli algusest peale on pidanud seda teenima.”

12.12.1936 esitas rektor ülikooli nõukogu otsusel Haliste Riigivanemale kinnitamiseks kreeka filoloogia korraliseks professoriks. Riigivanem Konstantin Pätsi otsuse kohaselt kinnitati Haliste alates 1. jaanuarist 1937 siiski õpetooli erakorraliseks, mitte korraliseks professoriks.

Oma tegevuse ajal Tartu Ülikoolis pidas Haliste loenguid ja harjutustunde väga erinevatel teemadel.²⁷ 1936. aastal esitatud *curriculum vitae* põhjal saab välja tuua järgmised kursused:

- A) Interpretatsiooniloengud: 1) Kreeka lüürikud; 2) Aischylos (*Agamemnon*); 3) Sophokles (*Oidipus Tyrannos*, *Philoktetes*); 4) Euripides (*Bakchai*); 5) Aristophanes (*Acharnēs*); 6) Platon (*Phaidon*); 7) Tacitus (*Annales*); 8) Horatius (*Oodid* ja *epoodid*).
- B) Tekstikriitilised harjutused keskastmele, peamiselt Thukydides (I, II, VI, VII raamat, valitud peatükid) ja Aristophanese (*Hippēs*) alal.
- C) Ülemastme seminar, peamiselt kreeka epigraafika ja papüroloogia alal.
- D) Harjutused kreeka stilistika alal.

²⁷ V. Lõhmuse järgi (1974: 41) olid Haliste loengud “äärmiselt viimistletud ja stiliseeritud” (P. Aristelt suuliselt saadud andmed), tema loengud Kreeka ajaloost olevat olnud “lüürilise iseloomuga, oma loenguis kritiseeris ta arheoloog H. Schliemanni” (J. Konksult suuliselt saadud andmed).

- E) Arheoloogilised harjutused kreeka muinsuste alal (seoses Pausaniase lektüüriga).
- F) Kursooriline lektüür (koos kergemate harjutustega) kogu kreeka kirjanduse ulatuses (Homeroselt kuni 3. saj p.Kr).
- G) Üldloengud kreeka ajaloost (ühes ülevaadetega allikaist ja uuemaist käsitusist), kreeka kirjandusest ja klassikalisest arheoloogiast.

Pärast W. Süssi lahkumist 1934. aastal jäi ladina filoloogia professori vakantseks. Ladina filoloogia õppeülesandeid vormistati järgnevatel aastatel vastava tasu eest korduvalt Pärtel Halistele ning tema nooremale kolleegile Konstantin Vilhelmsonile.

Administratiivne tegevus

Alates 1.11.1922 kuni 2.1.1925 oli Pärtel Haliste filosoofiateaduskonna sekretär; 20.12.1922 otsustas ülikooli valitsus määrata ta Johan Bergmani asemele KMI ajutiseks juhataja kohusetäitjaks (hiljem asus muuseumi juhataja kohale Wilhelm Süss, keda Haliste tema äraolekul asendas; pärast Süssi lahkumist 1934. aastal sai KMI juhatajaks taas Haliste). 5.6.1924 nimetati Haliste veel kunstiajaloo instituudi juhataja asetäitjaks.

20.10–10.12.1924 täitis Haliste filosoofiateaduskonna dekaani kohuseid; 3.7.1925 kinnitati ta dekaani ajutiseks asetäitjaks (tänapäevases tähenduses kohusetäitjaks); 10.12.1930 valis filosoofiateaduskonna nõukogu Haliste kolmeks aastaks dekaaniks (alates 1.3.1931), vahepeelseks ajaks (1.1–1.3.1931) sai ta dekaani kohusetäitjaks. 13.12.1933 valiti Haliste taas kolmeks aastaks dekaaniks (1.3.1934). 1936. aastal vabastati Haliste omal soovil filosoofiateaduskonna dekaani kohuste täitmisest alates 1. septembrist 1936. Lisaks sellele sai ta vabastuse õppetegevusest üheks kuuks alates 15.9.1936 (põhjenduseks on toodud, et ta on kauemat aega administratiivselt tegev olnud ja peale selle pole tal tervislikel põhjustel mitu aastat võimalik olnud kasutada suviseid vaheaegu intensiivsemaks teaduslikuks tööks; Haliste sõnul püüaks ta selle ajavahemiku kestel *“täita jõudu mööda neid lünki, mis viimastel aastatel tekkinud minu erialalises tegevuses”*).

28.1.1927 vabastas ülikooli valitsus arheoloogiakabineti ajutise juhataja kohustest Karl Duhmbergi viimase soovil ning kinnitas uueks ajutiseks juhatajaks Haliste — kuni 25.1.1929, mil ta vabastati omal soovil sellest ametist (*“töödega koormatuse tõttu”*) ning uueks ajutiseks juhatajaks kinnitati

Peeter Treiberg (alates 1935 Tarvel). 7.11.1928 valis teaduskonna nõukogu Haliste Tartust lahkunud prof Arno Rafael Cederbergi asemel ülikooli raamatukogu komisjoni liikmeks. Pärtel Haliste pidas mitmel aastal tunde ka didaktilis-metoodilises seminaris (vanade keelte metoodika).²⁸

Mais 1930 komandeeris ülikooli valitsus Haliste Varssavisse prof Thad-daeus Zieliński 50. doktorijuubeli auks korraldatud pidustustele. 1.8.1930 esitatud aruandes on ära toodud ka ladinakeelne tervitus, mille Haliste esitas Varssavi ülikooli aulas korraldatud pidulikul aktusel 25. mail (tema enda sissejuhatavad sõnad, prof Wilhelm Süssi koostatud aadress ning Haliste isiklik pöördumine). Reisi tulemuseks oli veel suhete loomine Poola "*filoloogiliste ringidega*", muuseas saavutas Haliste vahetuse Tartu Ülikooli väljaande *Acta et commentationes* ning Poola filoloogilise ajakirja *Eos* vahel.

Pärtel Haliste määrati mitmel korral ka ülikooli esindajaks hariduse ja humanitaarteadustega seotud üritustele (nt 1934. aastal Eesti Haridusliidu poolt korraldatavale Eesti 3. hariduskongressile).

Lisaks oli Haliste *Eesti Entsüklopeedia* vana aja osakonna toimetaja (kirjutades sinna ka rea artikleid, nt *Ateena*, *Kreeka ajalugu*, *Kreeka kirjandus*, *Rooma linna ajalugu*, *Rooma riigi ajalugu (antiikajal)* jt); 1925–1928 Kultuurkapitali nõukogu liige, 1925–1931 Kultuurkapitali kujutavate kunstide sihtkapitali liige, 1934. aastal Eesti vaimse kultuuri päevade Tartu komitee liige (ühtlasi selle esimees), 1925–1932 Haridusministeeriumi esindaja kunstikool "*Pallase*" kuratooriumis, aastast 1936 Haridusministeeriumi esindaja sihtasutise "*Hugo Treffneri gümnaasium*" nõukogus. Pärtel Haliste algatusel asutati 1935. aastal Akadeemiline Klassilise Kultuuri Ühing, kus ta oli ka esimeheks.²⁹

Haliste oli ka pidevalt organisatoorselt tegev KMI ja klassikalise filoloogia õppetoolide kogude väljakujundamisel. 1936. aasta *curriculum vitae*'s kirjutab ta: "*Vastavate kogude evakueerimise tõttu sõja ajal Venemaale oli seisund ses suhtes a. 1919, kui ma tegevust ülikoolis alustasin, äärmiselt raske. Puudusid paljude autorite tekstid (kõnelemata kom[m]enteeritud väljaannetest), rida hädavaja-*

²⁸ Seejuures muutus seminari töö ladina keele õpetamise osas eriti aktiivseks 1939. a, mil seoses sakslaste ümberasumisega Saksamaale oli vabanenud suurem arv ladina keele õpetajate kohti gümnaasiumides (vt EAA f 2100, n 2, s 171, l 257, seminari juhataja Gerhard Rägo palve ülikooli valitsusele).

²⁹ Ühingu üheks eesmärgiks oli antiikautorite, eeskätt Platoni teoste tõlkimine eesti keelde (EAA f 2100, n 4, s 99, l 418–421), plaanis oli asutada oma ajakiri. Liikmete arv kõikus 29–36 vahel (*ibid.*, l 101, 104; vt ka Lõhmus 1974: 62–63). Ühingu tegevus jäi siiski tagasihoidlikuks ning selle peamine tegevusvorm oli referaatide pidamine (TÜA 1982: 83).

lisemaid ajakirju (näit. The Journal of Hellenic Studies, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Classical Philology jt.), suurem osa papüüroste publikatsioone ja isegi rida hädavajalisi käsiraamatuid. Nüüd on piiratud ainelistest võimalustest hoolimata viimastel aastatel siiski nii kaugele saadud, et töötamine klassilise filoloogia alal on enam-vähem kindlustatud — eeldusel muidugi, et ka edaspidi on võimalik laenata üksikteoseid välismaa kogudest. See organiseerimistöö on kogu aeg olnud pea täielikult minu kanda, kusjuures abijõukoha puudumise tõttu instituudis kuni a. 1930 minu teha oli ka kantseleitöö.” Klassikalise filoloogia raamatukogu taasülesehitamises ning süstemaatilises komplekteerimises peitub Haliste olulisemaid panuseid eriala arengusse Tartus — praegu võime öelda, et tolleaegne olulisem kirjandus (k.a teadusajakirjad) on selles kogus väga hästi esindatud ning suures osas kasutatav tänapäevaseski uurimistöö.

Kokkuvõte

Pärtel Haliste roll klassikalise filoloogia kui distsipliini ülesehitajana Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis, sealhulgas esimese eestikeelse klassikaliste filoloogide põlvkonna ettevalmistamisel, oli väga suur. Ainukesena klassikalise filoloogia õppejõududest oli ta tegev eestikeelse ülikooli algusest kuni 1944. aastani, olles otsekui telg ning erinevate traditsioonide ühendaja (ühelt poolt eestikeelse ülikooli algusperioodi õppejõud, kes õppetöös eesti keelt ei kasutanud: rootslane Johan Bergman 1919–1922 ja sakslane Wilhelm Süss 1923–1934, teiselt poolt eestlased: Konstantin Vilhelmson alates 1926. aastast ning Ervin Roos alates 1935. aastast).

1925. aasta lõpuni töötas Haliste kreeka filoloogia dotsendina, aastail 1926–1936 kreeka filoloogia professori kohusetäitjana, alates 1937. aastast kreeka filoloogia erakorralise professorina. Korralise professori kohani — nagu ka doktorikraadini — ei jõudnud ta kunagi. Ehkki tema käsitlused Platoni “Seaduste” kohta sisaldavad arvestataval tasemel filoloogilist ning ajaloolist uurimistööd, ei jõudnud ta neid avaldada erialastes ajakirjades. Põhjuseid võib olla mitu: ühena on nimetatud suurt enesekriitilisust ja nõudlikkust (W. Süss). Doktoritöö lõpetamatuse osas tuuakse mitmel korral välja Haliste suur administratiivne koormatus ning halb tervis. Lisaks tundub, et Haliste jaoks oli erialasest teaduslikust produktsioonist olulisemgi üldisem kultuuri- ja haridusteoreetiline tegevus ning antiikkultuuri tutvustamine ja levitamine Eestis. Klassikalise filoloogia arengu seisukohalt

Tartus tuleb väga oluliseks pidada kaasaja tingimustes korraliku eriala-raamatukogu komplekteerimist.³⁰

Kirjandus³¹

- Bauman, Pärtel (1922a) 'Kreeka kultuuri universalism.' — *Ajalooline Ajakiri* 1.1, 6–13.
- Bauman, Pärtel (1922b) 'Kirjandus vana ajaloo alal aastail 1914–1922.' — *Ajalooline Ajakiri* 1.3, 109–117.
- Bauman, Pärtel (1923) 'Papüroloogia antiik-ajaloo abiteadusena.' — *Ajalooline Ajakiri* 2.3, 92–98.
- Bauman, Pärtel (1924) 'Riik ja isik Ptolemaioste-aegse Egiptuse majanduselus.' — *Ajalooline Ajakiri* 3.2, 55–69.
- Bauman, Pärtel (1928) 'Cyrenaica.' — *Ajalooline Ajakiri* 7.1, 20–25.
- EÜA 1994 = *Eesti Ülikooli algus. Tartu Ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919. I. Koostanud Helmut Piirimäe, Tartu: Tartu Ülikool, 1994.*
- Haliste, Pärtel (1928) 'Vana ajaloo uurimise meetod.' — *Ajalooline Ajakiri* 7.4, 210–228.
- Haliste, Pärtel (1930) 'Eduard Meyer.' — *Ajalooline Ajakiri* 9.4, 215–226.
- Haliste, Pärtel (1934) *Klassiline haridus ja eesti kultuuri arendamise probleeme. Institutio classica quid in Estonorum cultu atque humanitate promovendis valeat (adiecta est periocha Latina)*. Tartu: Postimees (äratrükk *Eesti Kultuuri Sõprade Koondise Toimetistest* nr 1, 1934).
- Haliste, Pärtel (1935) 'Horatiuse 2000-aastase sünnipäeva puhul.' — *Looming* 10, 1127–1130.
- Haliste, Pärtel (1936) 'Gustave Glotz.' — *Ajalooline Ajakiri* 15.1, 25–35.
- Haliste, Pärtel (1939) 'Etruskide kultuur nüüdisaja teaduse valgustusel.' — *Ajalooline Ajakiri* 17.3, 121–136.
- Haliste, Pärtel (1949) 'Zur ΕΠΕΡΓΑΣΙΑ.' — *Apophoreta Tartuensia: acta Universitatis Tartuensi (Dorpatensi) ad diem restitutionis Kal. Dec. MCMXIX nunc tricesimum celebrandum a professoribus discipulisque eorum in exilio dedicata = Pühendusteos Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolile tema avamise /1. detsember 1919/ kolmekümnendaks mälestuspäevaks paguluses viibivate õppejõudude ja kasvandikkude poolt*. Stockholm: Societas Litterarum Estonica in Suecia (Eesti Teaduslik Selts Rootsis), 21–29.
- Haliste, Pärtel (1950a) 'Zwei Fragen zum Katasterwesen in Platons "Gesetzen". — *Eranos* 48, 93–106.

³⁰ Lõpetuseks olgu mainitud, et artikli autoril on ettevalmistamisel Pärtel Haliste kirjutiste kogumik, mis sisaldab kõikide viidatud käsitluste tekste. Kui kellelgi on informatsiooni Haliste tekstide kohta, mida siin nimetatud ei ole, oleksin viite eest väga tänulik.

³¹ Kirjandusloetelu ei sisalda Pärtel Haliste kirjutatud retsensioone ega tema töödele kirjutatud retsensioone (nende kohta vt viiteid märkustest 12, 23 ja 25).

- Haliste, Pärtel (1950b) 'Das Servitut der Wasserleitung in Platons "Gesetzen". – *Eranos* 48, 142–149.
- Lõhmus, Viktor (1974) *Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskond (1919–1940)*. Diplomitöö. Tartu: TRÜ NSV Liidu ajaloo kateeder. (Käsikiri TÜ ajaloo osakonnas.)
- Treiberg, Peeter; Haliste, Pärtel (1933) 'Ajaloaliste teaduste VII rahvusvaheline kongress.' – *Ajalooline Ajakiri* 12.4, 219–234.
- TÜA 1982 = *Tartu Ülikooli ajalugu III: 1918–1982*. Koostanud Karl Siilivask ja Hillar Palamets. Tallinn: Eesti Raamat.

Pärtel Haliste (1890–1944): first Estonian professor of classics

Summary

Ivo Volt

This paper gives an overview of the life and professional activities of Pärtel Haliste (1890–1944), the first Estonian professor of classical philology at the University of Tartu in the period of Estonia's first independence. He could be called an axis on which classical studies at the university pivoted, for he was the only one who stayed in the service of the university from its very beginning (1919) until 1944. He stands in the middle between the foreign professors of classics at the university (Johan Bergman, Wilhelm Süss) on the one hand, and the new generation of Estonian classical scholars (Konstantin Vilhelmson, Ervin Roos) on the other.

Pärtel Haliste studied classics in St Petersburg, Russia (under S. Zhebelev, M. Rostovtzeff, T. Zieliński and G. Cereteli, among others) and stayed there after graduating in 1916, to write his thesis and prepare for professorship. Due to political changes, however, he came back to Estonia in 1918. First, he taught Latin and history in some gymnasiums; in 1919 he became assistant professor of Greek at the University of Tartu, in 1926 acting professor, and in 1937 extraordinary professor.

Haliste's own professional career was devoted mainly to the establishment of classical studies in Tartu and formation of a library needed for this purpose. His scholarly contribution remained scarce, and he never finished his doctoral thesis on the *Laws* of Plato (three chapters of it were published after his death by his pupil Ervin Roos in Sweden, see Haliste 1949, 1950a, 1950b). However, we should not underestimate his administrative and organizational achievements (including the establishment of an outstanding library for classical studies), and his great influence on the popularization and reception of classical antiquity in Estonia.

VABANEMISKATSE SILBILIS-RÕHULISEST SÜSTEEMIST: JAAN BERGMANNI HEKSAMEETER¹

Maria-Kristiina Lotman

0. Sissejuhatuseks

Kuigi mitmete eesti luule suurkujude loomingulised tipphetked jäävad 19. sajandisse, paistab selle ajastu värss silma monotoonia ja üheülbalisuse poolest, mis iseloomustab nii luule temaatilist spektrit kui meetrilist ja rütmilist repertuaari. Harald Peebu andmetel (1969: 433–434) domineerivad veel aastail 1883–1901 ülekaalukalt silbilis-rõhulised värsid, eriti neljajalalised trohheused ja jambid, samas kui muudel värsiehituslikel printsiipidel põhinevad värsid moodustavad tolleaegsest luulest vaid u 20% (vt ka Põldmäe 1978: 116), hõivates seega eesti luulemaastikul küllaltki marginaalse positsiooni. Sellele lisaks on ka stroofiline ülesehitus üsna üksluine: suures ülekaalus on ristriimilised neliksalmid.

19. sajandi lõpul aga hakkavad eesti luulekeelt ilmestama uued suunad. Järjest enam hakatakse katsetama vormiga: tõuseb rõhulise põhimõtte osatähtsus luules, kasutusele tulevad rõhkurid, paisurid jm vormid, mida erinevalt silbilis-rõhulistest jambidest ja trohheustest võiks nimetada rõhulis-silbilisteks. Meetriline repertuaar muutub mitmekesisemaks, populaarseks muutub sonett jne. Literaadist usuteadlane Jaan Bergmann esineb 1878. aastal “Sakalas” (nr 3) lausa programmilise seisukohaga: “/.../ ühe rahva vaimu suuruse ja rikkuse ja osavuse suuremaist ja tähtsamaist ja nähta-

¹ Käesolev töö sai võimalikuks tänu ETF grandile nr 5243.

vamaist märkidest [on] luule üks ustavam ja selgem ja avalikum tunnistaja. /.../ Mida rikkam on ühe rahva luule, seda rikkam ja suurem tema vaim" (Taev, Verev 1984: 24–26; Põldmäe 1985: 199–200).

Bergmanni jaoks ei jää need pelgalt sõnadeks: kogu tema loomingut läbib püüd rikastada eesti luulekultuuri. Ühelt poolt saavutab ta seda oma originaalluulega: kasutust leiavad haruldased värsimõõdud (vt ka Visnapuu 1923: XXX–XXXI), eksperimenteeritud on nii süllaabikaga kui ka stroofivormidega (vrd nt Alkaiose stroofi luuletuses "Keisri Aleksandri II 25-aastaseks juubeliks").

Eesti kultuuri jaoks ehk olulisemadki on Jaan Bergmanni tõlked. Ta tõlgib Goethet, Schillerit, Chamisso'd, Krõlovi ja paljusid teisi, kuid on ka esimene, kes hakkab süstemaatiliselt tõlkima vanakreeka eepikat. Alustanud küll paroodilise *Batrachomyomachiaga* ("Hiirte ja konnade sõda"), jätkab ta tööd "Odüsseiaga", tõlkides esimese, teise, kolmanda, üheksanda ning kaheteistkümnenda laulu.

Muuhulgas pöörab ta erilist tähelepanu värsitehnikale ja töötab välja rõhulis-silbilise heksameetri põhimõtted eesti keeles. Käesolevas töös antakse ülevaade Jaan Bergmanni heksameetri prosoodilisest, meetrilisest ja rütmilisest struktuurist.²

1. Prosoodia

Jaan Bergmanni heksameetris on märgata terve rida 19. sajandi luulele tüüpilisi prosoodilisi jooni. Olgu siinkohal käsitletud mõned silmatorkavamad.

Värsi süllaabilise struktuuri seisukohalt mängib tähtsat rolli täishäälikuühendite omadus vabalt monoftongiseeruda, mille tagajärjel võivad silbi-
piirid ähmastuda. Sellised diftongid on Jaan Bergmannil nt *ea*, *oa*, *ao*, *äo*, vrd heksameetri viimase, meetriliste vastavusreeglite järgi kohustuslikult kahe-silbilise värsijala täitmist Bergmannil:³

² Materjaliks on Jaan Bergmanni tõlgitud "Odüsseia" laulud, rütmianalüüsi aluseks on "Odüsseia" 1. laul (s.t 444 värssi).

³ Nimetatud võte on ka teiste 19. sajandi autorite luules laialt levinud. Vrd nt Anna Haava trohheilisi värse: *Käökene kuldalindu, / lõökene lahke lindu*, samuti Lydia Koidula luuletuse "Lained" viimast salmi: *Kas ka jõudsid näha, / kuhu jõevées / igaiüks neist jäänud? / Suure hulga sees / kaob lugemata / üksik laineke, / ei ta iial pööra / enam tagasi*, või Jakob Liivi amfibrahhilist värssi *Teil kaugel on pidada verised peod ja pallid* ("Sõduritele"). 20. sajandi luules esineb diftongide monoftongiseerumist küll vähem, kuid seda tuleb siiski ette ka

Et tema nimi saaks tutvaks ja ausaks kuulsate reas (1.95),
 Pihku ta parema käe ja võttis ta vaskise oa (1.121),
 Ning et ta küsida võiks, kas isast ei midagi teaks (1.135),
 Koledas koopas ja teinud tast omale viimase roa (2.20),
 Sulle nüüd olgu see teada ja kõigile greeklaste seast (2.111),
 Aga sa, vanamees, ise meil' ära kõik tasuma pead (2.192),
 Kuna teid endid on hulk, et jätaksid jöledad teod (2.241),
 Kes ka su osavat isa nii austas greeklaste seas (3.379),
 Need olid lossi ees maas tema kõrgete uste ees reas (3.407),
 See on siis sündinud nõnda. Nüüd aga kuule ja pea (12.37),
 Sest pole surelik tema, vaid suremata see reo (12.118),
 Kõiki mu kaaslasi hirm siis kohutas kahvatuks näost (12.243).

Samas aga esinevad vokaaliühendid ka diftongidena, täites ühe meetrilise positsiooni, vrd nt 1.216:

Seda ei tea. Sest ükski ju ise ei tea, kust ta pärit.

Sõna 'tea' tuleb antud värsis ette kaks korda. Esimesel juhul on selle prosodia võimalik tõlgendada kahel moel: ta kas täidab diftongina teise värsijala tugeva positsiooni või monofongiseerub ning täidab tugeva positsiooni ning nõrga positsiooni esimese elemendi. Teisel juhul on aga selgelt tegemist diftongiga, mis langeb viienda värsijala tugevale positsioonile, samas kui sõnadega 'kust ta' on realiseeritud daktüli ülejäänud elemendid. Vrd ka

Võttis ihutud laua ja seadis ta võõrale ette (1.138),
 Aga nüüd kuulutan sulle, kuis jumalad mulle on teada (1.200),
 Ning oma tugeva käega siin nurjatuid kosijaid nuhtleks (1.254),

milles nimetatud vokaaliühendid esinevad diftongidena tugevatel positsioonidel.

Diftongi *ea* asendab Bergmann vahel ühemõttelisema häälikuga *ää*, vrd nt

Esiti Pülosse mine ja nõu sää Nestorilt küsi (1.285),
 Temale kostis seepäele siis mõistlik Teelemah nõnda (1.306).

juhtivatel luuletajatel, vrd nt värsse Henrik Visnapuu varasesse loominguperioodi kuulunud luuletusest "Noorile tütarlastele": Sütta poeb, verre toeb kire karjuv kilk, Juhan Sütiste luuletusest "Arm": Kui kaob arm, siis ainult tühjus mustav, või Ivar Grünthali värssromaanist "Peetri kiriku kellad": Siidpadjul, pihus toeks viinatari.

Sõnade värsimõõtu kohandamisel on üheks sagedasemaks võtteks sünkkoop või vokaalikadu sõna lõpus.⁴ Vrd nt

Ilusajuukslisel' näkil', et jumalad otsuseks teinud (1.86),
 Kokku Ahaja rahva, kel lokkavajuuksised pääd on (1.90),
 Käsini ka kosijaid keelda, kel ülbuse on kasvamas aina (1.91),
 Et nad ei tapa ta lambaid ja kõverasarvylisi härgi (1.92),
 Et tema nimi saaks tutvaks ja ausaks kuulsate reas (1.95),
 Et nii kaua ju võõras on ukse ees ootnud, ja võttis (1.120),
 Ammugi, nagu sa võid seda elatand kanglaselt kuulda (1.188).

Nii on esimeses näites alaleütlevast käändelõpust vokaal ära jäetud ning sõnas 'juukseline' on sünkopeerunud vokaal *e*. Teises näites on sünkooopi näha samuti sõnas 'juukseline', kuid neeldunud on ka konsonant *l*. Ülejäänud näidetes on tegemist sõnasiseste vokaalikadudega.

Teisalt pole aga haruldane ka selline võte, kus tekitatakse sõnasse lisasilp, et luua daktüülsilise rütmiga sõna:

Kullased tallad neil all ning taga ambroosia paelad (1.97),
 Kuldane jääb, miks täna sa lähed nii viimati koopast (9.446),
 Pihku ta parema käe ja võttis ta vaskise oa (1.121),⁵
 Olgu et vihm tema luid või meri uhutab valgeks (1.162)

Küllalt tavaline on mitmuse 3. isiku pöördelõpp *-ivad* lihtmineviku puhul, vrd nt 1.147–149

Tüdrukud kandsivad korve, mis kuhjani täis olid leiba,
 Poisid täitsivad peekrid kõik viinaga ääreni valmis:
 Siis nad võtsivad kätte ja hakkasid sööma ja jooma.⁶

⁴ Ka see võte on sama perioodi luuletajatel väga levinud. Kuid Bergmannil näib see olevat teadlik Homeroose sünkkoopide ja elisioonide jäljendamine. Vrd tema kriitikat Matthias Johann Eiseni aadressil (Taev, Verev 1984: 13), milles ta väidab, et tänu taolistele lühendustele "lauliku "luul" ses tükis üsna hõõveldamata ehk koguni tahutamata on" ning ironiseerib luuletaja katse üle Homeroose keelevõtteid eesti keelele üle kanda.

⁵ Samas nt 1.261: Surmavat rohtu tooma, et vaskseid noolepääd võita.

⁶ Samas vrd 2.150–154: Siis aga vägeva hooga nad vehkisid nõukogu kohal, / ajasid suled püsti ja peksivid tiibuga tiivu, / vahtisid meestele pähe ja hukatust ähvardas pilk neil, / Kiskusid küüntega pääd ja kaelad veriseks endil, / Pöörasid paremat kätt ja lendasid linnast siis üle. S.t lõppu *-ivad* eelistab Bergmann juhul, kui tulemuseks on daktüülsilise rütmiga sõna.

2. Meetrilised põhimõtted

Kuna teadmised eesti keele fonoloogilisest struktuurist olid tollal veel küllaltki piiratud, ei ole Jaan Bergmanni heksameetris vältustel meetrilist tähendust. Värsistruktuuri eeskujuks on tal selgelt saksa traditsioon, milles meetrum realiseeritakse sõnarõhkude konfiguratsiooni abil.

Nõnda on kaks peamist meetrilist reeglit Jaan Bergmanni heksameetris järgmised:

- a) Tugev positsioon realiseeritakse tavaliselt pearõhulise silbiga. Vahel tuleb tugevates positsioonides ette ka kaasarõhulisi silpe, vrd nt

Ennemalt oleksin küll ühe õnnelikuma poeg ma (1.217)

Nüüd aga õnnetum just kõigi surelikude seast (1.219)

Kosilaste juure siis läks kohe jumalik noormees (1.324).

- b) Nõrk positsioon realiseeritakse kas ühe või kahe rõhutu silbiga, vrd nt 1.51–53:

Metsaga kaetud see saar, sääl elab üks jumalik naine,

Tohutu Atlase tütar, kes merede sügavust tunneb,

Ilmasambaid ise ka kannab, mis suured ja pikad,

milles nt sõnad ‘metsaga’, ‘jumalik’, ‘tohutu’, ‘Atlase’ jne täidavad daktüülilise värsijala, kusjuures nõrgale positsioonile langeb kaks rõhutut silpi, samas kui sõna ‘ilmasambaid’ puhul on esimeses ja teises värsijalas nõrk positsioon realiseeritud ühe rõhutu silbiga.

Ühe- ja kahesilbilised sõnad on rõhulises mõttes *anceps*’id ning võivad täita nii rõhulisi kui ka rõhutuid silpe eeldavaid positsioone, vrd nt

Ei mitte üksinda, vaid tema järele tulivad neitsid (1.331),

Aga nüüd mine sa tuppa ja ja toimetä enese töösid (1.356).

3. Rütm

Kaks peamist tegurit, millest sõltub rütmiline vaheldusrikkus Bergmanni heksameetris, on daktüüliliste värsijalgade asendamine “spondeustega”⁷ ning tsesuuri asukoha varieerimine.

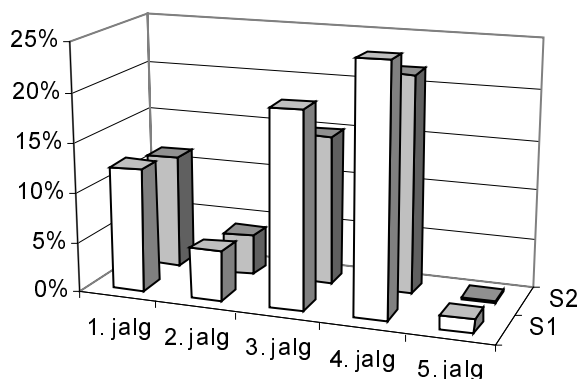
⁷ Bergmannil on nimetatud asenduste struktuur üldjuhul trohheiline.

Värsijalgade varieerimisel lähtub ta peamistest vanakreeka heksameetri rütmilistest reeglitest: viiendas värsijalas esineb kontraktsioone väga harva, samas kui neljandas värsijalas on kontrastina asenduste osakaal kõrge. Oluline erinevus võrreldes kreeka eeskujuga on aga teise ja kolmanda värsijala rütmikas: kui “Odüsseia” originaalis on kolmanda värsijala spondeilised realisatsioonid tunduvalt haruldasemad kui esimeses, teises ja neljandas jalas (vrd ka Gasparov 1975: 365), siis Bergmanni kolmandas värsijalas on kontraheerunud vormide osakaal küllaltki suur. Samas aga paistab teine värsijalg silma väga madalate näitajate poolest (Homeroseel on see levinuim spondeiliste variatsioonide asupaik).

Kuna vokaaliühendite monoftongiseerumise tõttu ei ole eesti luules alati võimalik silbipiire üheselt määratleda, siis käesolevas töös on teostatud kaks eraldi arvestust: esimene neist võtab arvesse maksimaalse kontraktsioonide osakaalu, kus kõik vokaaliühendid on loetud diftongideks, teine aga minimaalse kontraktsioonide osakaalu, kus vokaaliühendeid on käsitletud monoftongidena. Neid näitajaid demonstreerivad tabel 1 ja joonis 1.

Tabel 1. Kontraheerunud värsijalgade osakaal Jaan Bergmanni heksameetris

	1. jalg	2. jalg	3. jalg	4. jalg	5. jalg
maksimaalne kontraktsioonide osakaal	12,4%	5,0%	19,6%	24,8%	1,4%
minimaalne kontraktsioonide osakaal	11,5%	4,1%	15,1%	21,8%	0,2%

S1: maksimaalne kontraktsioonide osakaal; S2: minimaalne kontraktsioonide osakaal.

Joonis 1. Kontraheerunud värsijalad Jaan Bergmanni heksameetris

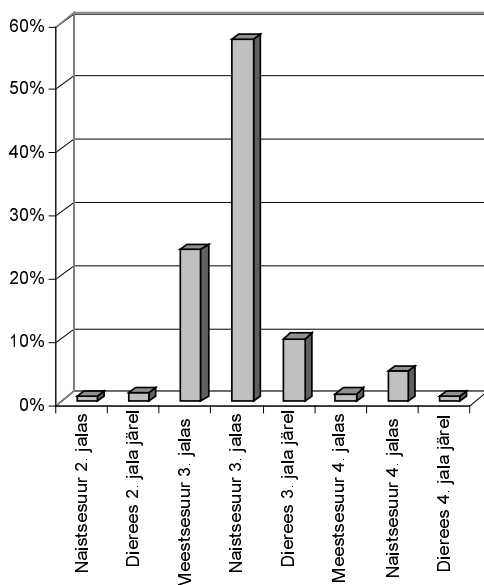
Spondeilistel värsijalgadel on välja kujunenud küllaltki kindel sõnapiiride muster. Kõige enam on reguleeritud kolmas värsijalg, milles ligi 95% juhtudest langeb sõnapiir värsijala sisse, kusjuures peaaegu alati on värsijalg realiseeritud kahe ühesilbilise sõnaga (v.a sellised juhud, kus on tegemist isikunime sisaldava konstruktsiooniga, nt 'tark O[düsseus', 'näkk Ka[lüpso' jms). Ka neljandale värsijalale on omased kindlad seaduspärasused: 90% juhtudest on värsijalg täidetud kahe- või enamasilbilise sõnaga (domineerivad nt sellised sõnad nagu 'isa', 'mõistlik', 'O[düsseus').

Tsesuuri all mõistetakse käesolevas töös tugevaimat värsisisest süntagmaatilist sõnapiiri, mis jaotab värsirea rütmiliselt kaheks poolvärsiks. Vanakreeka heksameetri puhul oli kõige tüüpilisem nais- või meestsesuur kolmandas värsijalas. Juhul kui kolmas värsijalg oli täidetud pika sõnaga, võis tsesuur ette tulla ka neljandas värsijalas tugeva positsiooni järel. Meestsesuuri kolmandas värsijalas (milles sõnapiir langeb tugeva positsiooni järele: —:~) nimetatakse pentemimeeriliseks (nt Μῆνιν ἄειδε, θεά, : Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος), naistsesuuri kolmandas värsijalas nimetatakse τομή κατὰ τρίτον τροχῆον (lõhe pärast kolmandat trohheust: —~:~; nt Ἄνδρά μοι ἔννεπε, Μοῦσα, : πολύτροπον, ὃς μάλα πολλά), neljanda värsijala meestsesuuri —:~ aga heptemimeeriliseks (nt διογενὲς Λαερτιάδη, : πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ.) Värsse, milles tsesuur kolmandas värsijalas puudub, esineb suhteliselt harva, keskmiselt 14 korda iga tuhande rea kohta *Iliases*, 9 *Odüsseias*, 22 Hesiodosel. Kolmandas värsijalas tuleb vanakreeka heksameetris sagedamini ette naistsesuuri, milles sõnapiir langeb lühikeste silpide vahele: ~:~ (vt ka West 1982: 36).

Kuigi Henrik Visnapuu on Bergmannile ette heitnud, et ta "käsuuri ei pea" (Visnapuu 1923: XXVIII), on Bergmanni heksameetris siiski vanakreeka eeskju küllaltki hästi jäljendatud (vt tabel 2 ja joonis 2).

Tabel 2. Tsesuurid Jaan Bergmanni heksameetris⁸

—⚡—∪:—⚡—⚡—⚡—x	0,7%
—⚡—∪:—⚡—⚡—⚡—x	0,7%
—⚡—∪:—⚡—⚡—⚡—x	0,7%
—⚡—⚡—∪:—⚡—⚡—x	15,8%
—⚡—⚡—∪:—⚡—⚡—x	8,3%
—⚡—⚡—∪:—⚡—⚡—x	57,4%
—⚡—⚡—∪:—⚡—⚡—x	5,9%
—⚡—⚡—∪:—⚡—⚡—x	0,2%
tse suur vokaaliühendi järel 3. jalas	3,8%
—⚡—⚡—⚡—∪:—⚡—x	0,5%
—⚡—⚡—⚡—∪:—⚡—x	0,7%
—⚡—⚡—⚡—∪:—⚡—x	4,7%
—⚡—⚡—⚡—∪:—⚡—x	0,5%
tse suur vokaaliühendi järel 4. jalas	0,2%
Kokku	100,0%

Joonis 2. Tsesuurid Jaan Bergmanni heksameetris

⁸ Ehkki määrke ∪ ja — kasutatakse tavaliselt kvantiteetide tähistamiseks, on ka siin selguse huvides jäädud nende sümbolite juurde, hoolimata sellest, et tegemist on rõhkude konfiguratsioonil põhineva värsiga.

Ka Bergmannil on peamiseks tsesuuriks kolmanda värsijala naistsesuur, millele järgneb statistiliselt kolmanda värsijala pentemimeeriline tsesuur. Ligi 4% juhtudest ei ole kolmandas värsijalas võimalik tsesuuritüüpi täpsustada silbipiiride määratlematuse tõttu. Neljandas värsijalas domineerib samuti naistsesuur, heptemimeerilist tsesuuri esineb vaid üksikutel juhtudel. On ka grupp värse, mis jagunevad kolmanda värsijala järgse tsesuuriga kaheks võrdseks poolvärseks. Analüüsitud materjalis leidis mõningaid teisigi tsesuuritüüpe (nt tsesuurid teises värsijalas), kuid need on üksnes juhuslikud, omamata erilist statistilist tähtsust.

Mis puudutab ülejäänud sõnapiire, siis põhiliseks faktoriks nende paigutamisel on asjaolu, et eesti keeles on sõnarõhk fikseeritud esisilbile. Sellest tuleneb probleem, millega on võidelnud ka hilisemad heksametristid: kuna esimesed positsioonid värsijalgades eeldavad rõhulist silpi, on raske vältida sõnapiiride ja meetriliste piiride kokkulangemist. Bergmannil õnnestub see mõnikord siiski isiku- ja kohanimedel abil, mille rõhk on teisel silbil (sellised on nt Kalüpsos, Kroniion, Orestes, Odüsseus, Poseidon, Aigistos, Mückeene, Olümpos jpt),⁹ kuid samuti võõrsõnade (nt ambroosia, erünnide, sireenide) ja liitsõnade (kuldkannuga, kõverasarvli, umbkeelsete, öökorterit jne) abil.

4. Heksameeter 19. sajandi lõpus – 20. sajandi alguses

Jaan Bergmann ei jäänud ainsaks autoriks, kelle meetrilises repertuaaris leidub juba nimetatud perioodil heksameetrit. Sellelaadseid katsetusi on ka näiteks Jakob Liivi, Juhan Liivi, Matthias Johann Eiseni ja Georg Eduard Luiga originaalluules.

Jakob Liivi kogumikus “Lüürilised laulud” ei leidu küll näidet stihhilisest heksameetrist, kuid viiejalaliste daktülide sekka, mis on tal küllalt tavalised,¹⁰ eksib vahel ka kuuejalalisi katalektilisi daktüleid. Nii näiteks on

⁹ Mõnedel juhtudel on Bergmann eelistanud siiski daktüüli nimekujusid, nt Ahaja (samas 12.184 kujul ‘Ahaia’), Teelemah, Euböa.

¹⁰ Muuhulgas kuulub Jakob Liivi loomingusse viiejalalistest daktülitest komponeeritud sonett, mis tolleaegses luules mõjub üsna uuenduslikuna. Ka 20. sajandil esineb daktüülist sonetti eesti luules üksnes väga harva – eranditeks on nt Juhan Sinimäe heksametriline sonett (Kangro 1938: 38, 64, 95–96) ning mõningad väliseesti luuletaja August Pihlaku sonetid.

luuletuses “Muljed”, mille värsimõõduks on kuuekaupa salmidesse jaotatud viiejalaline katalektiline daktül, teine värsirida järgmine:

Ära mu isamaal, langemas vaevaga ehitud kojad.

Luuletuses “Oma juhile” on neljarealistes salmid üles ehitatud nii, et esimesele, kuuejalalisele katalektilisele daktülilisele värsile järgneb kolm viiejalalist katalektilist daktülit, samuti on kolmanda salmi kolmas värs realiseeritud kuuejalalisena, vrd:

Usu, mu rinnas on varjatud tuli ja Veesuv ja äike.

Jakob Liivi värsside puhul on siiski üldiselt tegemist silbilis-rõhuliste daktülitega, mille silbiarv ei kõigu; vaid üksikutel juhtudel võib daktül asendada trohheusega, vrd nt viiejalalises katalektilises daktülis luuletuses “Muljed”:

Võita või surra, — teist teed ju enam ei ole.¹¹

Juhan Liivil võib kuuejalalisi daktüleid leida mitmest luuletusest. Üks selliseid on silbilis-rõhuline “Suine tuul”, milles kaks esimest rida ning neljas värs on kuuejalalistes katalektilistes daktülites, kolmas ja viies rida on viiejalalistes katalektilistes daktülites ning kuues rida on hüperkatalektiline viiejalaline daktül. Luuletus “Küsimine” sisaldab alates viiendast salmist ka kuuejalalisi katalektilisi daktüleid. Erinevalt eelmisest luuletusest pole siin enam tegemist silbilis-rõhulise värsiga, vaid esineb ka trohheilisi asendusi, vrd:

Soome sugud peaks surema Venemaa tugevus’ pärast.

“Luuletaja” algab samuti heksameetriliste värssidega. Esimesed kolm rida on puht-daktülilised, neljandas värsis aga on näha ka kaht kontraheerunud värsijalga:

Kas veel varjugi jäänud ta sünnitustest ja nimest.

¹¹ Kas siin võib kolmandat jalga kaheti tõlgendada: kui lugeda sõna ‘teed’ kahesilbilisena, on tulemuseks siiski daktüliline värsijalg.

Juhan Liiv ei omistanud kunagi vormile erilist tähtsust (vt ka Tuglas 1958: 384, 403) ja nii sisaldavad ka tema heksameetrid arvukaid rikkumisi nii süllaabika kui aktsendilise konfiguratsiooni vastu. On raske öelda, kas heksameetrid Juhan Liivi enda jaoks üldse konnoteeruvad antiigiga (vrd eriti luuletust “Küsimine”, mis algab neljajalalise daktüliga ja kasvab teema arenedes seitsmejaliseks), kuid on tähelepanuväärne, et Liiv juba sel perioodil oma originaalluules rõhulis-silbilises daktülis kirjutab.

Samal ajal aga on Matthias Johann Eiseni etioloogilises luuletuses “Kuidas Ilmatar vikerkaari kudus” heksameetril selged seosed nii žanri kui teemaga. Tegemist on fantaasiaga soome-ugri mütoloogia ainetel, milles antiikse värsivormiga põimuvad rahvaluule elemendid. Kuigi vältus ei ole veel siin teadlikult värsiehituse konstituendiks, on rütmiline struktuur siiski tuntavalt kvantiteeriv, vrd 7–8:

Kuldsele kirstule kõpsis, säält seitsmeta võitmata värvi,
Kullased lõimed kõik võttis ja terasest telgile kandis.

On ka autoreid, kes on viljelenud eleegilisi distihhone. Nende hulka kuulub nt Georg Eduard Luiga, vrd katkendit tema luuletusest “Ülestõusmine” (1–8):

Kivise kaane all hauas on hingamas tapetud Tõde.
Sulutud jäädvalt ta suu, igavest' kinni ta keel.
Haua pääl ametlik pitsat, see kaljukaant kerkimast keelab,
Otsijaid peletab siit eemale vahtide salk.
Päälinna kõrgetes kodades peetakse röömsasti pidu:
Rahurikkujast maa jällegi vaba on nüüd!
Enam ta alamal rahval ei meelesid mässule aja,
Rääkides õigusest neil', sõideldes õelate tööd.

Luigal leidub kontraktsioone nii heksameetrites kui pentameetrites (viimastes korrektselt vaid esimeses poolvärsis): ka Luiga kontraheerunud värsijalad on trohheilise struktuuriga. Tsesuur on peaaegu alati naistsesuur kolmandas jalas (v.a dierees 5. värsis).

20. sajandil hakatakse lisaks silbiarvule ja sõnarõhkudele arvesse võtma ka vältusi ning alates 1950. aastatest on juhtivad heksametrised (teiste seas August Annist, Ain Kaalep, Ants Oras) eelistanud kvantiteeriv-süllaabilist värsisüsteemi, milles tänu eesti keele fonoloogilise struktuuri spetsiifikale on paratamatult oluline osa ka sõnarõhul.

Kirjandus

Allikad

- Bergmann, Jaan (1923) *Laulud*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Koolikirjanduse toimkonna kirjastus.
- Kaarna, Auguste, koost. (1913) *Eesti luuleilm: täielikum kogu eesti luuletusi*. Tartu: Postimehe trükk.
- Liiv, Jakob (1929) *Lüürilised laulud*. Tartu: G. Roht.
- Liiv, Juhan (1989) *Sinuga ja sinuta*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Sööt, Karl Eduard (1910) *Eesti luule: kogu eesti luuletusi*. Koost. Gustav Suits. Tartu: K. Sööt.

Viidatud kirjandus

- Gasparov 1975 = Гаспаров, Михаил Леонович (1975) 'Продром, Цец и национальные формы гексаметра.' — *Античность и Византия*. Москва: Наука, 362–385.
- Kangro, Bernard (1938) *Eesti soneti ajalugu*. Tartu: Akadeemilise Kirjandusühingu toimetised.
- Peep, Harald (1969) *Eesti lüürika kujunemislugu aastail 1917–1929*. Tartu. [Dissertatsioon, käsikiri TÜ Raamatukogus].
- Põldmäe, Jaak (1978) *Eesti värsiõpetus*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Põldmäe, Rudolf (1985) *C. R. Jakobsoni teedest ja töödest*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Taev, Karl; Verev, Velli, koost. (1984) *Eesti kirjanduskriitika 1875–1900: kommenteeritud tekstivalimik*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tuglas, Friedebert (1958) *Juhan Liiv: elu ja looming*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Visnapuu, Hendrik (1923) 'Jaan Bergmann luuletajana.' — *Jaan Bergmann: Laulud*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Koolikirjanduse toimkonna kirjastus, XVI–XXXV.
- West, Martin Litchfield (1982) *Greek metre*. Oxford: Clarendon Press.

The attempt of liberation from the syllabic-accentual system: Jaan Bergmann's hexameter

Summary

Maria-Kristiina Lotman

Although the creative highlights of several geniuses of Estonian poetry belong to the 19th century, the verse of this period in general is monotonous and unvaried, both in its thematical range as well as in the metrical and rhythmical repertoire. At the end of the 19th century, however, new developments evolve in the Estonian poetical language: there are ever more experiments with form — versification systems, verse metres, stanzaic structures, etc. Among the most important innovations are Jaan Bergmann's translations of ancient epics, in which he pays special attention to versification technique and develops the principles of accentual-syllabic hexameter in Estonian. The aim of the present paper is to give a survey of the prosodical, metrical and rhythmical structure of Jaan Bergmann's hexameter, to formulate its basic metrical rules and to describe the main rhythmical tendencies.

POMPEJANUM TARTU ÜLIKOOLI KUNSTIMUUSEUMIS: ÜKS HARULDANE INTERJÖÖRINÄIDIS

Inge Kukk

2003. aastal täitus 200 aastat Eesti vanima muuseumi — *Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi* rajamisest, mis loodi kaunite kunstide õpetamiseks ja üldise kunstihariduse edendamiseks. Valgustusaja igakülgsest haritud inimese kasvatamisel oli kunstil täita eriline roll, mis aitas kujundada head maitset ja õpetas mõistma ilu. Esimene direktor ja ülikooli raamatukogu rajaja, professor Karl Morgenstern (töötas direktorina 1803–1837) pani aluse muuseumile, mille kogud olid valgustusajastu vaimus komplekteeritud võimalikult laiahaardeliselt, esindades peaaegu kõiki kunstiliike, erinevate maade ja rahvaste kunsti. 19. sajandi keskel, kui universaalmuuseumi idee oli asendunud kitsamalt spetsialiseeritud muuseumiga, muudeti ülikooli kunstimuuseum antiikkunsti muuseumiks, andes mitteprofiilsed varad üle ülikooli joonistuskoolile. Muutus ka nimetus — ülikooli kunstimuuseumist sai *Klassikalise Muinasteaduse Muuseum*, mis kõrvuti kreeka ja rooma kunsti originaalidega asus komplekteerima antiikskulptuuride kipsvalandeid ning gemmide ja müntide koopiaid.

Esialgu Morgensterni korteris paiknenud muuseum kolis 1809. aastal ülikooli peahoone Jaani kiriku poolsesse toakesse aula kõrval. Algusaastatel vaid akadeemilisele publikule avatud muuseum jäi peagi kitsaks kasvavatele kogudele. Probleem muutus teravaks eriti 19. sajandi keskpaigas, kui uuele profiilile vastavalt asuti muretsema kreeka skulptuuride originaal-

suuruses kipsäljendeid. Lisaks saadi annetusena K. Morgensterni kunsti-kogu, mis oli üks tähelepanuväärsemaid ja mahukamaid kollektsioone siinses regioonis.

Murrang kunstimuuseumi arengus saabus 1868. aastal tänu energilisele ning ettevõtlikule direktorile, prof Ludwig Schwabele (direktor 1864–1872), kellest hiljem sai Tübingeni ülikooli professor, tunnustatud antiikarheoloog Saksamaal. 1852 oli valminud peahoonele juurdeehitatud lõunatiib ning direktor Schwabe nõutas muuseumile seni ülikooli administratsiooni käsutuses olnud tiibhoone alumise korruse. Schwabe kirjutab: *...võimatu on keelduda juba olemasolevatele kipskujudele ja juurdemuretsetavatele kujudele hädavajalikust ruumist, mis lubab tulevikus sisse seada ka auditooriumi.*¹ Tema näpunäidete järgi asuti ümber tegema ka ruumide sisekujundust, mis seni oli kroonuasutusele sobivas tumehallis koloriidis. Schwabe ettepanek ülikooli nõukogule kujundada seinad Pompeji seinamaalide stiilis ei leidnud esialgu poolehoidu liigse toreduse ja kulukuse tõttu. Pealegi ei olnud veel keegi sarnaselt kujundatud ruume siinkandis näinud ning kohalikel arhitektidel puudus ettekujutus Pompeji stiilist. Nii andiski ülikooli arhitekt K. Rathaus Schwabele küll loa muuseumi dekoreerimiseks Pompeji seinamaalingutega, kuid seadis samas tingimuseks maksimaalselt kahe värvitooni kasutamise.²

Antiik-rooma seinamaalide fantaasiaküllane ornamentika ning värviküllus avastati taas Pompeji, Herculaneumi ja Stabiae arheoloogiliste väljakaevamiste käigus 18. sajandi II poolel. Esialgu viidi väljakaevamisi läbi süsteemitult, kusjuures paljud maalingud võeti koos seintega maha ning jaotati laiali Euroopa erinevate muuseumide vahel või nad jäid avatuna loodusjõudude meelevalda ja said tugevalt kannatada. Seetõttu tunneme me tänasel päeval paljusid antiikaja seinamaalinguid klassitsismiaja arheoloogide, arhitektide ja kunstnike joonistuste, värviliste graafiliste lehtede või tärgranud antiigivaimustuses loodud seinamaalide täpsete koopiade kaudu.

Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi Pompeji stiilis näituseruumid on vaid üheks näiteks 19. sajandil loodud interjööride reas, olles säilinud oma endises värvikirkuses ning pääsenud sõjapurustustest või moodsates stiilides ümberehitustest. Seetõttu on tänapäeval ülikooli kunstimuuseum oma hästi säilinud algupärase interjööri tõttu haruldane näide omaaegsest Pompeji stiilis ruumikujunduse trendist. Tänu Tartu Ülikooli tihedatele kultuurikontaktidele Lääne-Euroopa ning eriti Saksamaaga loodi siin 19. sajandi I poolel eriti Saksamaal populaarne Pompeji stiilis ruumi-

¹ EAA, f 402, n 5, s 746.

² EAA, f 402, n 5, s 746.

kujundus, et luua sobiv atmosfäär kreeka skulptuuri kipsvalanditele. Juba valgustusajal ilmnes haridusideaalide realiseerimisel eriline museaalide armastus, mis väljendus hoonete kujundamises, kus kunstiteosed seoti ruumiga üheks tervikuks. Seda rakendati praktikas nii vürstide luksuslikes residentsides kui reaalsetes muuseumides, kus klassitsismiajal kunsti ideaaliks tõstetud antiikkunst, eelkõige kreeka skulptuur, oli presenteeritud mitte ainult kui teaduslik objekt, vaid oli paigutatud antiikajastu vaimu esiletoovasse raamistusse.³ Neid eesmärke on silmas pidanud ka Ludwig Schwabe, kes antiikkunsti hea tundjana valis ajastu trende tunnetades välja näidised, mille alusel asuti ülikooli kunstimuuseumi ümber kujundama antiikkunstist terviklikku muljet loovaks muuseumiks. Selleks tuli aga rakendada kogu energia, et vastuseisule vaatamata läbi suruda uuenduslik ruumikujunduse projekt. Schwabe edukuse tunnistuseks on kunstimuuseumi interjäär ja tema rikkalik kirjavahetus ülikooli ametnikega.

1800. aasta paiku, kui kogutud teadmiste alusel oli antiik-rooma seinamaal klassifitseeritud neljaks stiiliks ja asutud seda propageerima, muutus Pompeji paljude arhitektide, arheoloogide ja kunstnike kunstirännakute sihtpunktiks. Siin täiendasid oma teadmisi nimekad saksa arhitektid, nagu Karl Friedrich Schinkel, Gottfried Semper, Leo von Klenze, Friedrich von Gärtner, kelle looming oli eeskujuandev Pompeji interjööride taaselustamisel Saksamaal. J. J. Winckelmanni sõnad "Der einzige Weg für uns, gross, ja, wenn es möglich ist, unnachahmlich zu werden, ist eine Nachahmung der Alten" said antiikkunstile orienteerumise juhtmotiiviks.⁴ Antiikkunsti tähendus klassitsismiaja ruumikujundusele kasvas käsikäes arheoloogide poolt väljakaevatud hoonete ja seinamaalide hulgaga, nende ülesjoonistamise ja trüki publitseerimisega, mis väljendus alates 18. sajandi lõpust alanud arabeskide moes kuni 19. sajandi I poolel levinud antiikaja hoonet terviklikult jäljendada püüdva ruumikontseptsioonini. Viimane realiseerus ideaalselt arhitekt Fr. v. Gärtneri kujundatud Ludwig I residentsis Aschaffenburgis, mis skulptuuri ja ruumi harmoonilise kooskõlana püüdis täiuslikult edasi anda antiikaja fluidumit. Muuseumis rakendatuna võimaldas see külastajal tekitada antiikkunsti tunnetamiseks sobivat vaimset atmosfääri, kuna muuseum arhitekt K. F. Schinkeli ja Berliini kunstikogude kuraatori, kunstiteoreetik Gustav Waageni sõnastatuna pidi olema eelkõige meeolelu loov ja seejärel alles õpetusliku eesmärgiga.⁵

³ Werner 1971: 151.

⁴ Werner 1971: 9.

⁵ Holst 1967: 231.

Juba renessansiajal kasutati antiikaja seinamaali motiive, millest tun-
tuimad olid Raffaeli poolt arabeskide ja groteskidega dekoreeritud Vatikani
loggia'd, mida kopeeriti juba Raffaeli kaasajal. 18. ja 19. sajandil oli graafika-
tehnikates paljundustel täita oluline roll antiikaja seinadekoori laiemal
tutvustamisel. Lisaks kunstnike loodud antiikoriginaalide detailitäpsetele
reproduktsoonidele koostasid tuntud arhitektid kunstimaitse kasvata-
miseks mõeldud näidislehti.⁶ Silmas pidades Schwabele antud juhiseid, on
kaheldav, kas ülikooli arhitekt K. Rathaus ning seinu dekoreerinud kohalik
Tartu maalermeister F. Redlin üldse omasidki teadmisi antiikaja ruumi-
kujundusest, ehkki G. Semperi 1819. aastal ilmunud arhitektide õpik
antiikaja ruumikujundusest oli Tartus kättesaadav. Suunavat ja õpetavat
rolli etendas siiski muuseumidirektor L. Schwabe, kelle käsutuses muu-
seumi raamatukogus oli Wilhelm Zahni 1827–1859 ilmunud kümnest
vihikust koosnev väljaanne *Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten
Gemälde aus Pompeji, Herkulanum und Stabiae*. Tehniliselt teostuselt suure-
pärased värvilised litograafiad jälgendavad originaaltruult antiiklinnade
väljakaevamistel ülesjoonistatud seinamaalinguid. Need olid varustatud ka
mõõtkavaga, võimaldades luua täpseid koopiaid ülikooli kunstimuuseumi
ruumide dekoreerimisel. Maalermeister Redlin tunnistas samuti etteantud
eeskujude järgi töötamist.⁷

Töid alustati 1868. aasta kevadel, ning kuna dekoreeritavaid näitusesaale
oli kõigest 7, millest suurim oli ca 70 m², sai maalritöö valmis juba aasta
lõpuks. Seinamaalingute dekoori ja värvitooni valikul on silmas peetud nii
skulptuuride tulevast paiknemist kui ruumi arhitektuurielemente ja loomu-
liku päevavalguse osakaalu ekspositsiooni esiletõstmisel. Lõunaküljele jäävad
päikesepoolsed saalid on maalitud külmemates toonides (roheline, sinine,
must) ning põhjaküljele avanevate akendega saalid on kirkamas värvi-
gammamas.

Muuseumisse siseneja satub koridori meenutavasse rohelisse saali, mille
lame võlvkaar jagab kaheks suhteliselt väikeseks osaks. Siin eksponeeriti
Idamaade ja Kreeka arhailist kunsti, nagu Assüüria kuninga residentsist
Ninives pärit originaalsuuruses bareljeefi ning Mükeene lõvivärava koo-
piaid, lisaks Egiptuse kunsti originaale. Et kahe tugeva skulpturaalse
dominandiga suhteliselt kitsas ruumis luua rahulik ja harmooniline miljöö,
valiti seinadekoor Pompejist *Strada de Mercadanti*’lt väljakaevatud majast,

⁶ Werner 1971: 40.

⁷ EAA, f 402, n 5, s 746.

mille tumerohelisel põhjal on diskreetselt tagasihoidlik dekoor.⁸ Zahni väljaande V vihikus nr 44 all ilmunud värviline joonis esindab Pompeji nn ornamentaalset maalistiili, kus seinapind jaotub kolmeks tsooniks: kitsaks ala- ja ülavööndiks ning keskel asuvateks monokroomseteks, ornamendiga ääristatud paneelideks. Pompeji originaali kompositsiooniskeemi, värvigammat ning dekoori küllaltki täpselt järgiva seinapinna taasloomisel Tartus on muudetud veidi maalingute proportsioone, surudes keskpaneelid vertikaalsuunal kokku. Ühtlasi on ära jäetud mõned väiksemad detailid friisil. Nii on alumises vööndis maalimata väike ornament, mis originaalis asetses lopsakate lillepõõsaste vahele jäävas riskülikus. Samuti on lihtsustatud keskpaneeli ning ülafriisi eraldav vöönd, mis Tartus on maalitud lihtsalt valge–tume punase triibuna ilma ornamendita.

1820.–30. aastatel Pompeji loodeosas väljakaevatud eramajadest tuli päevavalgele terve hulk peaaegu tervelt säilinud seinamaalinguid, millest kuulsamaid ning muljetavaldavamaid oli traagilise poeedi majaks (*casa del poeta tragico*) nimetatud hoones. 1824–25 väljakaevatud maja rikkalik ja fantaasiaküllane ornamentika ning särav koloriit tekitas omal ajal tohutut vaimustust. Selle kohta kirjutati teaduslikke artikleid ning seda reprodutseeriti graafiliste lehtedena.⁹ See on Pompeji ehituskunsti suurepärase näide keisririigi ajast. Mosaiikpõrandatel kujutatud näitemängu mängimise stseeni järgi sai hoone oma nime (hoone seinamaalid olid *Iliase* ainetel, eksponeeritakse Napoli Rahvusmuuseumis). Kuulsaks saanud hoone seinamaalinguid on eeskujuks võetud ka Tartu Ülikooli Kunstimuuseumis, ehkki veidi lihtsustatud moel. Näitusesaalis, mis oli ette nähtud Kreeka klassikalise perioodi suurte templite originaalsuuruses skulpturaalsele dekoorile, on skulptuur eksponeeritud intensiivse punase, musta ja ookerkollase kontraste rõhutava seinamaalingu taustal. Kompositsioonilt Pompeji kolmandasse stiili kuuluv sein on nagu eelmiseski ruumis jaotatud kolmeks tsooniks ning see järgib seinadekoratsiooni *casa del poeta tragico* peasissekäigu taga asunud toas, millest pääses edasi aiaga sammassaali.¹⁰

Zahni raamatu eeskujude põhjal on seina alumises osas must vöönd, millesse lõikuvad ornamentidega kaunistatud punased riskülikud. Peaaegu poole seinapinnast hõlmavad erepunased valge ornamendiga raamistatud paneelid, mida eraldavad üksteisest mustale taustale maalitud kandelaabrid või punased geomeetrilised ornamendid. Saali ülafriis on kujundatud

⁸ Zahn 1827–1859: Heft V.

⁹ Werner 1971: 34.

¹⁰ Zahn 1827–1859: Heft V.

originaalitäpselt ookerkollasele taustale maalitud lillade vaaside, roheliste vanikute ja luuderohu okste ning valge geomeetrilise ornamendiga. See on üks suuremaid näitusesaale muuseumis, mille avaratel seinapindadel tõuseb hästi esile kontrastne ning lakooniline joonis. Kuna saali ülaosasse paigutati originaalsuuruses kipsäljendid metoopidest ja Parthenoni friis ning seinte äärde skulptuurid, siis on *casa del poeta tragico*'ga võrreldes lihtsustatud Tartu maalingut, loobudes taimemotiividest ja lindudest seina alaosas ning jättes seinapaneelide keskosa tühjaks. Küllaltki täpselt järgis maalermeister Redlin aga üldkompositsiooni, proportsioone ja originaalilähedast värvilahendust, luues muljetavaldava ruumiterviku, kus valgete kipsskulptuuride vormid on hästi jälgitavad kontrastse seinapinna taustal. Kahjuks on seda saali hilisemate restaureerimistöödega 20. sajandi algul ja 1960ndatel aastatel rikutud, kasutades parandusteks keemiliselt koostiselt mitesobivaid värve, mistõttu ruum on kaotanud paljugi oma esialgsest särast. 19. sajandi keskpaigast pärinev originaalvärvi toon on jälgitav ainult kohtades, mis oli varem kaetud kipsreljeefidega ning seega pääsenud oskamatus restauraatorikäest.

Keerukas oli muuseumi kolmanda saali kujundamine, sest küllaltki väikeses, peaaegu ruudukujulises ruumis ei ole ühtegi seinapinda, mida ei lõikaks läbi ukсед ja aknad. Andmaks ruumile suuremat optilist sügavust, on siin loobutud teistes saalides valitsevast ornamentaalsest stiilist ning see on kujundatud Pompeji teist maalistili järgiva, arhitektuuriillusiooni loova maalinguna. Eeskujud leiti Zahni kogumiku X vihiku *casa delle vestali* seinamaalingutest Pompejis, mille kohta juba Zahn märkis, et need on lahtikaevatuna loodusjõudude toimetel tugevalt kannatada saanud.¹¹ Kuna Pompeji ruumikujunduses on eriti rõhutatud ruumi sissepääse, siis on ka selle saali kolme sissepääsu ümber koondunud ruumiperspektiivi rõhutavad kompositsioonelemendid, kus uksi raamistab maaling postamentidel paiknevatest õhulistest sammastest, karüatiididest ja triitonitest koosnevast arhitektuurilisest konstruktsioonist. See loob illusiooni seinapinnast eenduvast arhitektoonikast, kus näiliselt tagaplaanile asetatud tühi seinapaneel ning ukse ümber koonduvad perspektiivijooned annavad ruumisügavuse. Võrreldes teiste näitusesaalidega, kus domineerivad suured monokroomsed pinnad, on käesolev ruum kõige dekoorirohkem. Nagu varemgi, on kunstnik ära jätnud mõningaid dekoorielemente, raskusi näib talle siinjuures valmistavat aga figuuri maalimine, mis torkab silma veidi kohmakate karüatiidide ja eroste juures. Loobutud on ka seina keskpaneelil

¹¹ Zahn 1827–1859: Heft X, Nr 99.

asetsenud lendlevatest vestaneitsite figuuridest, seda ilmselt teiste saalide analoogiat ja eksponeeritavaid antiiskulptuure silmas pidades. Vabamalt on ümber käidud ka koloriidiga, mis originaalis on helesinine kollase vööndiga allääres. Meie maalingute värvigamma on kontrastsem, kus koobaltsinisel foonil eristuvad selgelt kinaverpunase ja ookerkollasega maalitud motiivid. Tartu seinamaalingu alumises vööndis on kollane põhitoon asendatud pruuniga ning väiksemaid kõrvalekaldeid esineb ka ülafriisi detailide värvis.

Muuseumi juurde kuulunud õppetöö otstarbeks loodud auditoorium avanes tiibhoone põhjaküljele, mille loomulikku päevavalgust varjas peahoone hoovi ehitatud ülikooli kirik. Ruum loodi klassikalise filoloogia ja antiikarheoloogia auditooriumiks, kus eksponeeriti pisiplastikat, büste ning 19. sajandil muuseumile muretsetud Olympia Zeusi templi viilude makette. Viimasest lähtuvalt on valitud eeskujuks Pompeji *casa di bronzi* seinadekoor, kus rohelisi ja tumepunaseid seinapaneele eraldavad maalitud sambad on koondatud vastasseinades asuvate viilumakettide ümber nii, et luua illusioon kahele sambale toetuvast reaalsest templiviilust. Saali seinapind jaotub suurteks tumepunasteks ja rohelisteks paneelideks ning neid eraldavateks sammasteks, mis paiknevad musta, dekoorivaese alaosa ja valgepõhjalise taimede ja lindudega kaunistatud ülafriisi vahel. Ruum kopeerib täpselt *casa di bronzi* seinamaalingut, kusjuures originaalis olnud ainuke erekollane paneel on maalitud ka meie muuseumis, paigutatuna heleda ning ruumi avardava komponendina kahe akna vahelisele vähevalgustatud alale. Kollane seinapind avastati alles viimase restaureerimise käigus, sest kunagiste remontide ajal oli see üle maalitud tumepunaseks kõrvalseinaga sarnanevaks massiiviks. Küllaltki originaaltruu kopeerijana on maalermeister Redlin oma fantaasia kohaselt täiendanud aga alaosas asuvat loorberioksa punaste marjadega. *Casa di bronzi* järgi on maalitud ka väike nurgapealne must tuba, kuid eeskujuga vabamalt ümber käies ning dekoori lihtsustades.

Vabamalt ja erinevaid Pompeji ruumide detaile kokku sobitades on maalitud suur hoovipoolne saal ja väike kabinet. Ookerkollase saali seinamaalingu paneelide toon ja ülafriis pärineb 1852. aastal väljakaevatud *casa del Strada Stabiana*’st (nimetatud ka *casa dei principi Russi*) ja punakaspruun alaosa ning seinapaneele eraldavad kandelaabrid on teostatud eeslinnas asunud suure Diomedese villa maalingute järgi, mis varem omistati ekslikult Marcus Arrius Diomedesele, kelle haud asus maja läheduses. Mõlemad hooned kaevati välja 1771–1774 ja on publitseeritud 1859. aastal

Zahni kogumiku 8. köites. Kohaliku maalermeisteri Redlini saavutatud tulemus on küllaltki hea, kusjuures äärmiselt täpselt on kopeeritud originaali detailid ja järgitud koloriiti. Erinevate Pompeji hoonete maalingutest on loodud aga diskreetne ja rahulik kompositsioon, mille taustal eksponeeriti kreeka vabaplastikat.

Klassitsismiaja ruumikujunduses ei võetud eeskujuks mitte ainult antiikaja arhitektuuri ja seinamaalinguid, vaid üle võeti ka antiikajal kasutatud maalimistehnika, kuna antiikaja maalid olid leekiv koloriit dekoratsioonisüsteemi oluliseks osaks. Uuriti antiikajal kasutatud vahavärvidega maalimist ehk enkaustikat ning nende säravaid ja kristalselt puhtaid värvitoone. Selle saavutamiseks tegid kunstnikud arvukalt eksperimente, püüdes jõuda võimalikult originaalilähedase tulemuseni.¹² Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi seinamaalides on jäljendatud ka Pompeji värve, mis koosnesid mesilasvahast, värvipigmendist ja juurdesegatud linaseemneõlist. See andis originaalilähedase koloriidi ning poolmati pinna.¹³ Vahavärvidega töötamine nõudis aga parasjagu kogemust, sest maalingut parandades hakkas värv läikima, mistõttu on kõik hilisemad parandused tänapäevalgi näha.

Ehkki Tartus loodud Pompeji stiilis interjäär oli veidi hiline, arvestades selle kõrgmoodi Euroopas 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi I poolel, tekitas säravate värvitoonidega muuseum huvi, ning on teada, et 1870ndatel aastatel telliti Tartu rikka aadlielamu fuajeesse samalt maalermeistrilt Pompeji stiilis kaunistus. Tänapäeval Tartu Linnamuuseumi käsutuses olevas varaklassitsistlikus hoones on restaureerimise käigus krohvikihide alt paljastunud detaile Pompeji esimest maali stiili — marmorblokke — imiteerivast maalingust. Nii on antiikse Pompeji stiilis seinamaalidega olnud Tartus kaunistatud vähemalt kaks hoonet, millest terviklikult on säilinud kunstimuuseumi maalingud.

¹² Werner 1971: 68.

¹³ EAA, f 402, n 5, s 746.

Kirjandus

Holst, Niels von (1967) *Creators, collectors and connoisseurs: The anatomy of artistic taste from antiquity to the present day*. London: Thames and Hudson.

Zahn, Wilhelm (1827–1859) *Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten Gemälde aus Pompeji, Herkulanum und Stabiae: nebst einigen Grundrissen und Ansichten nach den an Ort und Stelle gemachten Originalzeichnungen*. Berlin: Reimer.

Werner, Peter (1971) *Pompeji und die Wanddekoration der Goethezeit*. München: Fink.

Pompejanum im Kunstmuseum der Universität Tartu: ein seltenes Interieur

Zusammenfassung

Inge Kukk

Im Jahre 1802 wurde in Tartu die Universität wieder eröffnet, an der für das Unterrichten der schönen Künste das Kunstmuseum eingerichtet wurde. Der Direktor des Museums, Professor Karl Morgenstern, legte den Grund zu einem Museum, dessen Sammlungen im Geiste der Aufklärung möglichst umfassend komplettiert und in dem alle Kunstarten vertreten waren. In der Mitte des 19. Jahrhunderts wurden die Schätze des Kunstmuseums kritisch überprüft und das Kunstmuseum zu einem Museum der antiken Kunst umgewandelt.

Eine Wende in der Entwicklung des Kunstmuseums trat 1868 dank dem energischen Direktor Professor Ludwig Schwabe an. 1852 wurde der Südflügel des Hauptgebäudes der Universität fertiggestellt und Schwabe beantragte für das Museum das Untergeschoss des Flügelgebäudes. Nach seinen Hinweisen wurde auch die Gestaltung der Räume geändert. Dank der Tatsache, dass in Tartu eine der berühmtesten Universitäten des Russischen Imperiums arbeitete, an der ausnahmsweise Deutsch als Unterrichtssprache galt, war der kulturelle Austausch mit Deutschland besonders eng. So wurde im Museum einer Universität, die weit von den Zentren der antiken Kunst lag, in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine besonders in Deutschland populäre Raumgestaltung im pompejanischen Stil geschaffen, um eine geeignete Atmosphäre für die Exposition der Gipsabgüsse der griechischen Skulptur zu schaffen. Bereits in der Aufklärung herrschte in der Verwirklichung von Bildungsidealen eine besondere Liebe für Musealien, die besonders in der Gestaltung der Gebäude zum Ausdruck kam, wo die Kunstwerke

mit dem Raum zu einem Ganzen verbunden wurden. Diese Ziele hat auch Ludwig Schwabe verfolgt.

Um 1800, als man die altrömische Wandmalerei auf Grund des gesammelten Wissens zu vier Stilen klassifiziert und mit ihrer Propagierung begonnen hatte, wurde Pompeji zum Ziel der Kunstwanderungen. Im 18. und 19. Jahrhundert spielten die Vervielfältigungen in graphischer Technik bei der weiteren Bekanntmachung mit der antiken Wanddekor eine wichtige Rolle. L. Schwabe, der in der Museumsbibliothek die Ausgabe Wilhelm Zahns *Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten Gemälde aus Pompeji, Herculaneum und Stabiae* zur Hand hatte, spielte eine richtungsgebende Rolle bei der Dekorierung der Räume. Die in ihrer technischen Ausführung vortrefflichen farbigen Litographien ahmen die bei den Ausgrabungen der antiken Städte aufgezeichneten Wandmalereien originaltreu nach, sie sind auch mit einem Maßstab versorgt, wodurch es möglich war, bei der Dekorierung der Räume des Kunstmuseums der Universität genaue Kopien zu schaffen. Der Tartuer Malermeister F. Redlin erwähnt ebenfalls, dass nach den vorgegebenen Mustern gearbeitet wurde. Das von dem örtlichen Malermeister F. Redlin erzielte Resultat ist recht gut, wobei er die Wanddekorationen von den sogenannten *casa del poeta tragico*, *casa di bronzi* oder *villa di M. A. Diomede* kopiert und dem Kolorit gefolgt hat.

Obwohl das in Tartu geschaffene pompejanische Interieur im Hinblick auf dessen Hochmode in Europa im ausgehenden 18. und beginnenden 19. Jahrhundert etwas spät war, erregte das Museum mit leuchtenden Farbtönen in einem Provinzstadt doch recht viel Interesse. Die kürzlich renovierten Ausstellungsräume des Kunstmuseums der Universität Tartu bilden heute ein seltenes Beispiel des Interieurs, das in seiner einmaligen Farbpracht erhalten ist.

KLASSIKA SÜNNIMETSAS: MÕTTEID VISUAALSE KULTUURI KEELEST

Juhan Maiste

Alguste algus

Läbi aegade on inimene end vaevanud küsimusega, kust saavad asjad alguse, mis oli kõige enne, mis on meie elu ja maailma tegelik tähendus. Küsimuste 'kuidas?' ja 'mil viisil?' kõrval on pea alati otsitud vastuseid küsimustele 'miks?' ja 'mille pärast?': mida asjad tähendavad, mida siis ikkagi tähendab kreekakeelne sõna *semeion* ehk siis midagi, mis annab asjale mõtte? Maailma kohta võib muidugi jäädagi küsima. Üks igivanu küsimusi, mis on ikka ja jälle kerkinud mõistusse ja huulile, on küsimus kunstist, selle kohast inimese loomingu ja jumala kõikvõimsas hierarhias. Millega meil on tegemist — kas kesta ja pelga vormiga Platoni varjudeeriigist või siis ainulaadse läbielamise viisiga — katarsisega Aristotelese järgi? Või ehk veelgi millegi muuga — viisiga maailma ära seletada, märgistada, tekstiga kindlas sümbolite ja hieroglüüfide keeles.

Teisisõnu — mis on kunsti olemus, milline tema koht mõistuse ja hinge poolt kujundatud kvaliteetide seas? Olen kaugel sellest, et üritada alljärgnevate mõttekäikude kaudu avada kunsti kui erilise tunnetuseliigi puhul uusi tähendusi, arvan koguni, et asju lõpuni ära seletada ei ole üldse mõtet ega võimalik; me teame, mida me teame, ja tunneme, mida tunneme, küsimus on üksnes, mida me teame ja tunneme ja kui palju seesugune tegevus sõltub inimese kohast meie maailma koordinaattelgedel. Veel

omaette probleem on kunsti käsitlemine teaduse kangastelgedel. Et ennast teadusemaailmas määratleda, tuleb ennast piiritleda, kas siis otsida oma mõttekäikudele raam või vähemalt osata valida küsimuste ja küsimuste küsimuste seast need küsimused, millele on võimalik vastata. Võimalus ei tähenda muidugi veel iseenesest vastuseid.

Küsimused, mida käesolevaga esitame, ei ole vähemalt artikli algusosas kuigi uued; need puudutavad ennekõike kultuur-geograafilisi aspekte ja üritavad tuua esile mõningaid erinevusi erinevate maade ja ajastute vormikultuuris. Renessansist alates on kõneldud kunstist siin- ja sealpool Alpe, Rooma impeeriumi piires ja väljaspool seda, klassikalisest ja barbaarsest algest, klassikast ja sellele järgnenud klassitsismidest. Näib, et Euroopas on tegemist vähemalt kahe kunstilooga, kahe erineva paradigmaga, mis erinevad teineteisest mitte ainult inspiratsiooni lätete ja valguse kiirguse poolest, vaid ka oma olemuselt ja filosoofiliselt sõnumilt.

Jättes nimetatud nähtuse sisu ja seda sisu sünnitanud põhjused sedapuhku kõrvale, piirdun allpool mõnede küsimustega, mis näivad olulised, elades Vahemere ääres võrsunud klassikalise kunsti lätetest eemal, kui mitte just virmaliste väravas, siis neist mitte just ka väga kaugel, kusagil maailma lõpus, Ultima Thule karges ja kõhedas kliimas. Teisisõnu, tahan tulla tagasi juba Johann Joachim Winckelmanni poolt kindlaks tehtud faktide juurde — klassikaline kultuur nõuab enda avastamiseks ja kehtestamiseks erilisi tingimusi.¹ Kreeka ime on võimalik üksnes Kreekas. Mujal seda imet ei ole, või kui selline ime ka ilmneb, siis nõuab selle ära tundmine aastatuhandeid. Ehk nagu 1788. aastal kirjutas härra Lüder Berliini Kunstide ja Mehaanikateaduste kuukirja esimese numbri avasõnas: “Nii kaua kui enamik rahvaid elas kunstideta, nii kaua valitsesid nende juures barbaarsed kombad ja vaimu loidus ... soojadelt maadelt levis arhitektuur ka külmematele aladele ... arhitekt, kes andis hoonetele peale muu ka meeldiva välimuse, õiged mõõdud ja võimalikult kauni väljanägemise, ehitas maitse pärast.”² Võtkem täna neid ridu kauni metafoorina! Ja siiski pidagem oma arutlustes klassika üle ennekõike silmas sinisinisemat Vahemerd.

Parasvöötme metsad toodavad teistsuguseid kujundeid. Valguse ja varju mängus puulatvades, mis leiab vastukaja lagendikel, järvepeeglil, inimese hinges, viirastuvad hoopiski teised kujundid kui sirged sambad, otsas

¹ J. J. Winckelmann, *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*, Dresden 1755 (faksiimiletrükk Stuttgart 1977), lk 21.

² *Monats-Schrift der Akademie der Künste und Mechanischen Wissenschaften zu Berlin*, 1788, Bd. I.

kaunid mehemõistust või naise veetlevat sarmi meenutavad *capitellum*'id ehk siis inimese pead.

Klassika ja revolutsioon

Marc-Antoine Laugier on oma traktaadis "Essai sur l'architecture" (Paris, 1755) arhitektuuri ürgeeskujuna kirjeldanud selle maailma algasukate hütti.³ Seejuures ei ole Laugier muidugi kuigi originaalne. Idee arhitektuuri arenemisest lihtsamatest loodusvormidest üha kõrgemate struktuurideni leiame Vitruviuselt. Vitruviuse üha uuele ülelugemisele oli pühendatud aeg renessansist alates ja tema käsikirja "taasavastamisest" St. Galleni kloostris 1414. aastal. 18. sajand lisab klassika interpreteeringutele oma osa. 1750ndatel aastatel sünnib Pariisi salongides revolutsiooniline idee puhta ja selgepiirilise, ausa ja loodusest lähtuva antiigi vastavusest ajastu kõige radikaalsematele nõuetele. Laugier' kõrvale tõusevad Rousseau, d'Alembert, Diderot. Sambaorderid saavad alguse loodusevormidest. Loomulik on kõik see, mis on looduslik, ja vastupidi.

Metropol peegeldus provintsis, Pariisi ja Rooma akadeemiate ideoloogiad Berliinis ja Peterburis; samuti Baltimaades nende vahel. Ülikooli linna ja valgustusajastu valguskeskusena tõuseb esile Tartu. Ülikooli arhitekti Johann Wilhelm Krause järgi sai ehitamise kunst alguse Paradiisiaias; see algas sealt, kus inimkond ei olnud end veel lasknud rikkuda kultuuri ebakõladest. *Alma mater*'it kavandades kõndis arhitekt jesuiidist kunsti-puhastaja Laugier' jälgedes, tema keel on sama, mida pool sajandit varem kasutas oma "tagasi looduse juurde" kutses Ermenoville'i erak. Krause kirjutas: "*Vaikses orus võlvib loodus sageli tugevamaid kõrgeid kaari. Struktuuri hiigelmassid toetavad vundamenti, kogupildi raamivad kaljused mäed.*"⁴

Krause hing rändab metsade sügavikus. Küsimus on, milline on mets, mis valgustusajastu poeeti võlub. "Tagasi looduse juurde" kutse viis Rousseau mitte kusagile džunglitesse, isegi mitte tihedasse põlismetsa, vaid "inglise stiilis" loodust tagasi igatsevasse parki. Kus ja millal sai klassika tekkida? Küsimus on, milline on mets, mis 19. sajandi Tartu valgustajat võlub. Kas on võimalik, et klassika ja sambaorderid võisid sündida ka parasvöötme männiluidete vahel, kaasikutes ja kuusikutes, segametsas või

³ M.-A. Laugier, *Essai sur l'architecture*. Frontispiss.

⁴ J. W. Krause, *Bau-rede beyrn Richten des Daches der kaiserlichen Bibliothek zu Dorpat*. Dorpat 1804.

siis koguni kusagil lepavõserikus? Või siis on mimesise tarvis, millest kõneleb Platon, vaja mingeid erakordseid tingimusi — kuuskede ja kaskede asemel piiniaid ja plataane, eemal sinitaevasse lõikuvaid küpresse, sini-sinisemat merekuma, Parnassose mäge ja Pegasose tiibu? Kas klassika ja sellest välja kasvanud tuhandeaastase klassitsismiriigi, kogu antiiktsivilisatsiooni vormikultuur oleks võinud targata kusagil mujal, näiteks siis halli ja roheline ja Põhja Vahemere ääres? Kas on klassika sünniks vajalik loodus või siis üksnes teatavatüübiline loodus, midagi ainukordset, ainult teatavale maailmanurgale, s.o Kreekale, laiemalt Vahemeremaadele ja -kultuuridele omast? Mis eristab klassikat seda korranud klassitsismist?

Mida väljendavad sambad? On need puud või siis ikkagi teatavat liiki puud? Miks on Kreeta kunstis sambad asetatud pea (s.o latv) alaspidi ja hiljem (kui Mukeene lõvideportaal kõrvale jätta) üksnes nii nagu puud kasvavad metsas, sirgudes jämedamast tüvest peenema ladva suunas? Kes lõppude lõpuks määrab looduse korra ja omakorda sellest korrast tulenevad struktuurid, need võimud ja väed, mis sunnivad ehitama vundamente ja võlvuma võlve ehitiste kohal? Kes loob arhitektuuriseadused? On see pelgalt loodus, männid või siis küpressid, laiemalt maine ja käega katsutav ilm — või on selleks vajalik veel miski, midagi, mida iseloomustab ainulaadne katarsise hetk ja jumalate kohalolek?

Küsimusele, kas klassika ja sellest välja kasvanud klassitsismid — ükskõik kui mitu me neid üksteise järgi kokku loeme — oleks võinud võrsuda ka parasvöötmes, kusagil siinsamas, meie kõrval, oleme kahjuks sunnitud vastama eitavalt. Platonit lugedes on klassika, nagu kunst üldse, ennekõike peegeldus või siis koguni peegelduse peegeldus, mis sünnib jumaliku idee (ideede) üle kordamisest, matkimisest, imitatsioonist. Sellise imitatsiooni kujunemiseks on paraku vaja aga erakordseid tingimusi — nii nagu marmorsambad, karniisid ja friisid nõuavad marmori olemasolu, kogu toonane arhitektuur aga päikese õiget langemisnurka, seda, mis valgustab ühtaegu nii looja südant, mõistust kui vaataja silma, heistudes küll mälestusena paljude aastate ja tuhandete taha; heistudes, mitte aga tekkides. Klassitsism parasvöötme kliimas on paratamatult reproduktsioon, mõistuse viljuvast tahtest sündinud ideoloogiline manifest, kontseptsioon, mis on usutav enam verbaalse teksti kui visuaalse tulemusena.

Parthenoni ei ületanud omas laadis keegi. Pheidias on tänaseni suurim skulptor, keda tunneb kreeka-ladina algele tuginev tsivilisatsioon. See, et klassika on sündinud metsas, kasvanud välja ürginimese vajadusest asju mõtestada loogika abil ja aritmeetika vormelite kaudu, ei tähenda, et igal

pool oleks olemas mõni oma Eukleides, Pythagoras, Sophokles. Iga soomeugri vaiehitis, mis sarnaneb oma algrütmi ja konstruktsiooniloojaga poolest taotlustega, mida kreeklased rakendasid templite ehitamise juures, ei tähenda veel, et siin maal võinuksid Periklese targal juhtimisel tegutseda Iktinos ja Kallikrates. Kreeka ime on ainukordne. Elgini marmorid kordumatud. Nende kordamiseks läheks vaja samavõrra unikaalseid tingimusi kui kultuuri tekkimise äkilisel hetkel Ateenas peale Kreeka-Pärsia sõdu. Klassikalise vormi sünniks on vaja nii koha kui aja poolt määratud ainukordset revolutsiooni. Klassika ei kordu kunagi. Küll aga klassitsismid.

Klassika ja gootika

Barbari mõiste pärineb Kreekast, see on keegi, kes ei ole oma, keegi, kes kõneleb võõras ja arusaamatus keeles, ei saa enamasti hakkama ei luulekunsti, filosoofia ega kujude valmistamisega. Eriti just viimasega. Mitte kuskil ega kunagi ei ole inimene kujude valmistamisel jõudnud sedavõrd lähedale loodusele, s.o meid ümbritsevale sellisele keskkonnale, mida me 17. sajandi natuurfilosoofia ja 18. sajandi kultuuriteooria järgi oleme harjunud kutsuma loomulikuks. Looduslik ja loomulik on viimase paari aastasaja vältel tähendanud üht ja sedasama, see on midagi sellist, mis on andnud paljudele asjadele nende väärtuse, olnud osa meie ökoloogilisest mõtlemisest, millestki, mis on võimaldanud meid üha enam eemaldada barbaarsest algest, kus loodus tähendab ennekõike südame- ja hingejõul teadvusse kerkivaid kõrgeid ja metafüüsilisi templeid, katedraale, transtsendentaalset meditatsiooni.

Kreeklase jaoks oli loodusel mõte ainult sellisel juhul, kui ta oli mõtestatud, oli allutatud mõistuse kontrollile, väljendatud heksameetris või siis kaanoni kaudu. Looduse õpetus on õpetus asjade mõõdust ja määrast, moodulist, mis on antud inimesele tema intellekti pingutuse ja intuitsiooni valgustuse kaudu. Barbaarsetel rahvastel, s.o nendel, kes jäid väljapoole Kreeka ühiskonna sfääri, seda ei ole või ei ole sellisel määral, mis lubaks neid vähimalgi määral võrrelda Zeusi ja Athene soosikute annetega. Mõistuse kõrval on kreeklasele oluline silm — ja seejuures mitte kes teab milline silm, vaid inimese, s.o kreeklase silm. Nägemise kaudu määratleb ta enda koha ühiskonnas, vaatleb jumalaid, kes on sarnased tema endaga nii heas kui kurjas.

Homerost lugedes mõistame, mida tähendab õieti visuaalne tajutav kreeka kultuuris — jumalate eelmisel ja paratamatult ajaloo kolikambris määratud põlvkonnal oli üksainus koletu silm. Ja sedagi oli Trooja sõja kangelastele liiga palju. Koju tagasi pöördunud Odysseus võidab Polyphemose, torgates välja tema silma. Kreeklane on uudishimulik, uuendaja, *neotero-poiōs*. Tema uudishimu väljendub innovatiivsuse kaudu, innovatiivsuse allikaks on nägemine. Herodotos jutustab oma “Ajaloo” alguses Lüüdia kuningas Kandaulesest, kes selleks, et meelitada oma ihukaitsjate ülema, soovib talle näidata oma armastatud naise erakordset ilu (pakkuda silma-ilu). Salajane vaatlemine, piilumine on Aktaioni loo kandvaks tuumaks. Kõikidel asjadel, mis pälvisid kreeklaste silmis tähelepanu, oli visuaalne vorm, enamasti oli vorm seejuures hinnangutevaba, see lihtsalt oli, kuulus sisu juurde, sobis talle nagu kinnas kätte, oli talle loomulik.

Kreeklastele ja kõigile neile, kes on kasvanud antiiktsivilisatsiooni kangaspuudel, on ilu ja loodus sünonüümid. Barbar seda ei mõista — või kui, siis mõistab alles pikema aja õppimise järel, kogemuse varal, mitte kunagi aga sama või ligilähedaseltki sama hingesunduse kutsel. Seetõttu on ka rahvad, kelle kultuur on kasvanud kreeka kultuuriga küll tihedas seoses, selle mõju all, ikka ja jälle, vaata et esimesel võimalusel, lipsanud tagasi omaenda märkide ja vormide maailma. Oma sark on ihule lähem. Oma regivärss armsam, rahvalaul melodilisem, rahvariie ja selle värvigamma toredam.

Üheks suurimaks mässuks kreeka ideaali vastu oli kuninga domäänis Ile de France’is 12. sajandil tärganud gooti kunst, mis ühelt poolt, tõsi, oli araabia vormikultuuri visuaalseks edasiarenduseks, teiselt poolt aga ammutas oma ideid ja eeskujusid taas kord metsast. Gooti mets on aga hoopiski teistsugune kui klassika mets. Ehkki ka keskaja maailmapildi juurde kuulub idee inimkonna ürgsest noorusajast, mille üheks kaunimaks metafooriks on ürgonn, liituvad sellele hoopiski teistsugused müüdid, s.o legendid, mis jutustavad meile pimedatest leinakongidest, santidest maanteedel, imedest turuväljakutel ja ennekõike muidugi imede imest — lihaks saanud mõttest, neitsi Mariast ja kolmainsusest. Kõige varasemaga võrreldes on St. Denis’ ja Notre Dame’i arhitektuuris midagi kardinaalselt uut. Selle visuaalne kultuur lähtub ühest teisest ideaalist, absoluudist, mille visuaalne sõnum tähistab mitte niivõrd inimesemõõdulist kui sellest suuremat, väiksemat, igal juhul erinevat alget. Füüsika seaduste asemel kohtume metafüüsika seadustega. Tasakaalu asemel võlus katedraale püstitanud meistreid sellest loobumine, nähtava ja selge loogika kõrval dialektiliselt

vastuoluline, terve asemel osadeks lõhestunud ilm, sümmeetria asemel asümmeetria, ettemääratu asemel stiihiline, kaos, mille keskel Jumal oli ainsa tahtena võimeline asjade ja mõtete korrapäratust segipuntrast leidma üles talle omased kvaliteedid.

Klassika ja renessanss

Mittekreeklase ilm, tema pürgimine oma ilu ja seda ilu seadustavate reeglite poole on kreeklase silmis alati tundunud vähetähtis, kõrvaline, olnud kas täiesti mõttetu või siis tähendanud midagi sellist, mis küll võib oma eksootilisusega huvi äratada, koguni pakkuda võimalusi mõningaid valitud palu esitada oma kunstide ees ja sees (Isise rinnad, lõvimaskid, greifid ja kaksikkirved), mitte kunagi olla aga aktsepteeritud tervenisti, vundamenti ehitavana ja struktuure loovana. Kreeka kunsti olemus on omane Kreeka kunstile. Ja ainult. Selle ontoloogiliste ja tunnetuslike paradigmat jada — valgus (tõde), loodus, silm, peegeldus ja vorm — on kinnine semiootiline ahel, millele on omased väga kindlad parameetrid, iluseadused ja vormikultuur. Kreeka imest võib eemalseisja küll aru saada, seda ühe või teise kreeka taassünni idee abil korrata, aga mitte kunagi uuesti läbi elada.

Juba 2. sajandi Roomas tähendas Kreeka ideaali, mis kättevõitmatu utoopia seisis selle ideaali lõputute kordajate silmade ees. Rooma töökodades ei sündinud üha uued Apollonid, Dionysos-lapsed, Venused mitte natuuri üha tungivama ja sügavama uurimise teel, vaid kord juba loodu imiteerimise kaudu. Küsimuseks ei olnud uute Pheidiasse, Polykleitoste või Praxitelestes esiletõus, vaid soov pääseda neile korduse teel võimalikult lähedale. Originaal tähendas algeeskuju üha täpsemat jäljendamist, toonane ikonograafia tugineb kaanoni püsivusele ja traditsioonile, mille järelmõju tajume koguni kristlikus kunstis. Näib koguni, et visuaalne kaanon on olnud kohati jõulisemgi kui verbaalne kordus, ületades veelahkme kahe filosoofiliselt ja ideoloogiliselt antipoodi — antiigi ja ristiusu vahel. Pühale Luukasele omistatud ilusa Madonna kuju püsib veel aastatuhat peale prohveti enda surma, korrates seejuures ikka ja jälle ikonoloogilisi kvaliteete ja ikonograafilisi detaile, mille algkodu tuleks otsida muistsete, näiteks siis Apellese loomingus.

Klassikale järgnenud klassitsismid on oma olemuselt kordused. Uudsus nende puhul ei ole määratud mitte niivõrd kunstilis-esteetilise külje muu-

tumise kaudu, vaid sisuliste kriteeriumite asendumisel. Näiteid pakub 2.–3. sajandi Rooma. Uute usundite — Mithra ja Zarathustra ning lõpuks ka maailmausundi kaasa toonud Kristuse järgijate kummalised riitused. Verbaalne sõnum, mis köidab meeli, ei leia vähemalt esialgu oma visuaalset vormi. Veelgi enam, oma lätete ja põhitõdede eksponeerimiseks ta koguni ei vaja seda. Visuaalne on oluline mitte niivõrd esoteerilise ja erootilise religioosse sisekaemuse esile toomiseks, mitte eksklusiivse kõrgema kaemuse tarbeks kui illustratsiooniks massikultuuri tasemel, mis, nagu teame, oli toonases maailmalinnas jõudnud harjuda kujudega. Nii väljendub toonaste ikoonide (*eikones*) puhul kultuuri asemel pigem metakultuur, lõppkokkuvõttes töötab antropomorfistlik Kristuse ja Maria *imago* religioonile vastu, mida muuseas on täheldanud ju paljud usupuhastajad ammu enne kui sünnivad käesolevas artiklis kirja pandud read.

Rooma katakombides astuvad pimedatest alkoovidest esile Hermese näoga Kristused, hea lamburi kujus tunneme ära *moshofoori*, s.o vasikakandja kuju vana Parthenoni 6. sajandist pärinevast kujude kollektsioonist. Maria ja Kristuslapse ikooniline lahendus on esindatud 4. sajandist pärineva Eirene Plutosega kompositsioonis. Inglitiivad pärinevad Väike-Aasia Joonia kultuurist, Euroopa klassitsismide ühe armastatuma figuuri — tiivulise naisingli, mille Eesti kultuuri konteksti toob Amandus Adamson oma Russalka näol — kaugemate eeskujudena meenuvad Paioniose Nike Olümpias või siis sellest mitte vähem tuntud Samothrake Nike Louvre'is.

Kreeka iluideaal ja vormikultuur püsivad muutumatu, traditsiooni jõud väljendub kaanonis. Vana hea krateervaas täitub Nero ja tema järglaste ajal uue sisuga. Viinamarjaveini asemel leiame vedeliku, mis mõjub meeltele ühtaegu nii kirkastava kui hämardavana. Nii kasutab kristlus enda arusaadavaks tegemisel klassika ja selle visuaalsete sümbolite keelt, andes neile uue tähenduse ja sisu, otsides ja leides ikoone, mis etableeruvad lääne, aga eriti ida kiriku, s.o Bütsantsi kultuuri ringis. Kreeka kunstnik on varakeskaja kunsti prohvet ja käsitöeline. Aachenist alguse saanud esimene Rooma renessanss tähistab nii Kreeka visuaalse kultuuri kui Rooma impeeriumi taaskaardistamist mitmel eri ajal viljeldud romanismide ja kunstistiili näol, mida 11.–13. sajandi piirimaile määratletakse roomanika nime all. Ka peale visuaalse enesetunnetuseni jõudnud gooti kunsti võidukäiku jätkub sporaadiliselt antiigi traditsioon. Prantsuse alge kõrval kõneleme jätkuvalt Itaalia algest. Siena ja osalt ka Firenze kunstis kõnelevad klassika ja gootika üheskoos, teineteise kõrval, läbi põimununa, sümbioosis, luues Cimabue, Duccio, Simone Martini, Fra Angelico loomingus ainulaadse sulami, mis on

paljuski aluseks renessansi sünnile Burgundia õukonna kunstis ja teisel pool Alpe.

Kaanoni kõrval toob renessansiperiood kunstikultuuris seejuures esile uue kvaliteedi — isiku ja tema annete esile tõstmise nii kunstis kui poliitikas, seega siis ilmingu, mida Vasarist alates on defineeritud geeniusse puudutusena. Michelangelos nähakse võrdset Pheidiasele. Leonardo pürgib kõrgemale kui muistsete kvaliteetid. Goethe sõnade järgi ületab Palladio antiigi.⁵ Bernini on taevalik. Ja paljuski näib otsustajatel olevat õigus. Nn teadustasandil ei ole võimalik üht ajastut eelistada teisele. Kunsti vormiline külg on sama filigraane nii 10. sajandist pärinevate psaltrite kui Berry hertsogi tunniraamatu puhul. Sisu aga mitte. Kvaliteetid, mida imetleme renessansi ja baroki kõrgmeisteri loomingus, ei ole samad, mida tunneme muistsete töödes. Kui klassika saladus on klassika, siis renessansi puhul selle formaalse olemasolu raamides eksisteeriv viis klassikast loobuda, tuua klassika keelt kasutades esile hoopiski uusi tähendusi, midagi, mis pärineb pigem uue Euroopa kodaniku hämarast hingest. Nii Michelangelo *Pietà* kui Palladio *villa Rotonda* puhul avaneb vaataja ees tõde, mis ei juhata meid mitte Elüüsiumi väljadele, *ratio* viljarikastele põldudele, vaid ürgmetsa, kus kaosest on just-just sündimas uued molekulid, kunstiteosed, mis kunsti-ajaloos juhatavad ekstravagantse ja eksalteeritud romantika juurde. Kõrgrenessansi meistrite kunstis end ilmutav energia on märk aja ja inimese vitaalsusest, barbaarsest jõust, mis kumab läbi kaanoni puhaste struktuuride.

Klassika ja klassitsism

Alles klassitsism seab klassikalise korra taas kord keskpunkti. Ajaloofilo-soofiline otsustus, mida ühevõrra esindavad nii Diderot kui Winckelmann, et kõik parem on esteetilisest mõttes juba kunagi olnud, et inimkonna kuld-sed noorusaastad on jäänud kaugele seljataha, juhatab 18. sajandi stiili-otsingud antiigi radadele. Ajastu ideoloogia ja poliitiline mõte otsib see-vastu vastust oma olemuslikele küsimustele tuleviku utoopiast. 1750nda-tel aastatel sünnivad need kaks ideed — pärandist ja progressist — sisuliselt samal ajal, tuues nii vältimatuna kaasa vastuolu kahe paradigma — esteetika ja eetika, kunstilise reaalsuse ja sotsiaalsete pürgimuste vahel. Klassit-

⁵ J. W. Goethe, *Italienische Reisen*. Leipzig 1914, lk 56.

sismi vorm ei vasta tema sisule või ei vasta sellele sõna otseses tähenduses; klassitsismi esteetika eksisteerib lahus klassitsismi semiootikast, vastuolu märgi ja tema tähenduste vahel viib ühelt poolt imaginaarse revolutsiooni-arhitektuuri mõistusega seletamatute vormide sünnile, Boullée ja Ledoux' arhitektuurifantaasiateni, teiselt poolt fundamentaalse vastuolu kujunemisele vormi ja sisu vahel, mis sunnib nii 19. sajandi romantismi kui 20. sajandi modernismi astuma dramaatilisse opositsiooni klassikalise keele ja osaliselt ka selle keeles kirja pandud filosoofiaga.

Voltaire'i ja d'Alembert'i ratsionalismi religioon tähistab ühtaegu fundamentaalse vastuolu kujunemist kahe Augustinuse poolt etableeritud aja-vormi — mineviku ja tuleviku vahel. Vastuolu, mida ei suuda lõplikult lahendada ükski kunstiline ambitsioon, vastuolu, mis on sügavam kui mõistuse diktaat, mis toob esile dramaatilise pinge etableeritud väärtuste ja ürgse vabadusejanu, inimese loomulike õiguste, idee ja selle peegelduse vahel. Klassitsismi ideaalid ei väljenda 18. sajandist inimkonna loomulikeks õigusteks peetavaid otsinguid vabaduse, looduse, kosmose ja progressi järele. Või kui, siis väljendab klassitsism neid kaudselt ja ebaadekvaatselt. Nii on klassitsism oma sisemise sõnumi vastuolulisusega üheks süüdlaseks meie aja paljudele probleemidele. Olemuslikult väljendavad klassika ja klassitsism kaht erinevat tõde — neist esimene on sündinud inimkonna kuldsel noorusajal, õnnelikul ajahetkel, mil võidetud vaenlane nii geograafilises ruumis kui iseendas on aluseks hetkelisele hedonismist kantud harmooniale, vertikaalide ja horisontaalide tasakaalule, innovatiivsusele, mis sünnib mitte varasemat eitades, vaid juurde kasvatades, liikudes healt veelgi parema suunas. Klassitsismi sisemiseks pinnaseks on sisemised pinged, rahuldamata ambitsioonid ja teoks saamata utoopiad. Kui klassika sümboliks võiksid sobida viinamarjalehed, siis klassitsism tähistab pigem agaaviokkaid, kuid ka kuuse- ja männipuid, mis, nagu teada, kasvad paremini põhja pool Alpe.

Väliselt sarnastena on klassika ja klassitsismi sõnum ja sisu fundamentaalselt erinev. Klassika, nagu eelpool kirjutasin, on sündinud teatavates konkreetsetes aja- ja kohatingimustes, seda märgistav kunstiteos on oma olemuselt ainukordne, see ei ole mitte mõiste, vaid asi ise. Klassikat tundma õppides me ei õpi üksnes tundma midagi, vaid — nagu kirjutas Goethe — saame millekski. Klassika on üksiku idee, mõiste väljenduseks, ta on reaalsus, mis puudutab meid vahenditult. Klassitsism seevastu kujutab ennekõike üldmõistet, tema tekkemehhanismid peituvad mitte niivõrd indiviidi taotlustes kui ühiskonna nõuetes. Klassitsismi puhul on primaarne

kollektiivne tahe, konventsioon, kaanon. Kunstilise õpetuse ja õpetatuse fakt eksisteerib enne kunsti fakti ja kunstniku vaba loomingut.

Kui klassikat võib sõna otseses mõttes käsitleda tekstina, siis klassitsism on oma geograafiliselt määratluselt alati seotud kontekstiga, väärtusskaala mõttes ja mõistes on meil klassitsismi näol tegemist metatekstiga. Klassitsismi eeldused ei ole kunagi otsesed, vaid kaudsed; tema keelt, mis *arte faktide* maailmas on paratamatult visuaalne, mõjutavad mitte sedavõrd ja otseselt visuaalsed kujundid kui visuaalsetest kujunditest väljaspool seisvad põhjused. Just seetõttu ei saa ka klassitsismile läheneda sama mõõdupuuga kui klassikale või enamikule teistele kunstiilmingutele, mida on võimeline väljendama individuaalse geeniusse looming. Visuaalse kultuuri mõttes on klassitsism ebaisikuline, nagu sellest juba 1979. aastal kirjutas Leonhard Lapin, on tema tähendused kinni historitsismi kui kunstivoolu⁶ ja historismi kui meetodi olemuses. Ja siiski on klassitsismil ja historitsismil üks oluline erinevus, historitsism käsitleb laias löikes kogu ajalugu, klassitsism valib oma eeskujusid antiigi repertuaarist.

Klassitsismi olemus. Realismi ja nominalismi probleem

Olles lahendanud küsimuse klassikast kui üksikust ja klassitsismist kui üldisest, tahaksin võtta veel kord lähema vaatluse alla üldise enda iseloomu. Kas üldine, mida kõige kokkuvõtval kujul väljendab Polykleitose õpetus kaanonist, on midagi, mis eksisteerib meist väljaspool, enne kogemust, on oma olemuselt objektiivne — sõnaga, kas klassika on reaalne noomen? Ehk teisisõnu küsides, kas üldine eksisteerib jumaliku predestinatsiooni tulemusena, on alati ja igavesti olemas või on siis tegemist inim-mõistuse poolt loodud abstraktsiooniga, millegi sellisega, mida antakse kogemuste teel edasi põlvest põlve, kuid mis on ikkagi sündinud üksiku üldistamise teel ikka ja jälle uuesti? Kas harmoonia eksisteerib samavõrra kunstiteostes ja ehitistes, on nende sisemiseks koodiks ja olemuseks või siis peitub seesugune kord üksnes inimese peas? Kumb on ikkagi oluline — kas idee Platoni järgi või lõppkokkuvõttes ikkagi abstraktse mõtlemise sekku-misel kujunenud vorm, midagi seesugust, mida on võimalik ja otstarbekas väljendada traditsioonilise kunsti keeles?

⁶ Artikkel avaldati ajalehes "Sirp ja Vasar", uuestitrükk: L. Lapin, Poleemiline historitsism. — *Kaks kunsti. Valik ettekandeid ja artikleid kunstist ja ehituskunstist. 1971–1995.* Tallinn 1997, lk 100.

Küsimusi võiks jäädagi küsima. Mis on kunstniku roll? On see asjade sisemise olemuse avamine? Kas klassika tähistab ideaali, omamoodi visuaalset utoopiat, mille järgi kunstnikud on siirdunud ürgmetsa, raadanud võserikud põldudeks, toonud esile korra ja struktuuri? Või teiselt poolt — on siis klassika miraaž, pettepill, mis vaimukõrbes on ahvatlenud uut elu töotava allikana, lähemale jõudes aga alati salapärasel ja nõiduslikul moel kaugenenud? Et siis taas ennast sobivas kohas ja valitud ajahetkel ilmutada, meelitada kunstnikke ja kunstist innustunuid. Kas klassika on jumala loomus, tema lihaks saanud sõna visuaalsete vormelite keeles? Või siis vastupidi — klassika on midagi, mis on loodud inimvaimu visa ja pingelise töö tulemusena küll sajandite eest ja juba ammu enne meid, aga ikkagi inimese poolt ja tema kogemuste abil.

Jään esitatud küsimustele vastuse võlgu ega häbenegi seda. Tahan loota, et juba küsimustes enestes peitub võti maailma paremaks mõistmiseks. Oma uuringutes me üksnes läheneme tõele, seda aga kunagi saavutamata. Tõenäoliselt eksisteerivad samad seadused nii makrokosmoses kui meie oma hinge sisemises ringis — mikrokosmoses. Nende seaduste ära tundmine ja avalikuks toomine, ükskõik milliste instrumentide abil see ka ei toimu, tähistab uue kvaliteedi sündi. Kunstniku meetod ja tema poolt kasutatud vahendid tähistavad vana ja inimese silma eest tihtipeale varjatud reaalsuse kõrval uue ja puhtama reaalsuse ilmsiks tulemist, kunstilise fakti sündi. Mille me siis kunsti nautijatena tunneme ära inimese eriomase hingeseisundi — katarsise kaudu.

Katarsis on ainukordne, viidates omakorda kunsti ja selle retseptsiooni ainukordsusele. Nii näib kunsti kui maailma ühe seletamise viisi ja meetodi kirjeldamisel õigus olevat kõigil, kes seda on võtnud vaevaks kunsti abil seletada, nii kunsti loojatel kui kunsti mõtestajatel, nii nominalistidel kui realistidel (kui kasutada keskaja filosoofiast laenatud kategooriaid), nii neil, kes kaitsevad tuli hingeliselt kunsti innovatiivset olemust, kui ka neil, kes peavad esmatähtsaks kunsti kanoonilist loomust. J. Lotmani järgi vajab inimene uue sünniks kordust. Korduse kaudu kuulab inimene iseennast,⁷ tal on võimalus autosubjektiivseks meditatsiooniks. Kordus on alusmüür. Korduse abil on inimene võimeline ületama nii varasema kogemuse kui iseenda.

Õigus on ka Gombrichil, kui ta selle asemel, et kuulekalt jagada kunstide lugu erinevate stiiliperioodide, maade ja autorite vahel, kõneleb ennekõike

⁷ Ю. Лотман, *Структура художественного текста*. Москва 1970, lk 349 jj.

kahest algest — klassikalisest ja mitte-klassikalisest.⁸ Klassika kui meetodi eesmärgiks on kaose korrastamine ja seejärel sellesama korra ilmsiks tegemine kunstilise vormi kaudu. Klassika reeglid on kõiksuse reeglid, mis on tehtud nähtavaks inimese silmale ja sellesama silma abil. Visuaalse kultuuri mõttes on klassika sõnum ühene ja on kõige otsesemas ja selgemas mõttes määratud ühel teataval ajahetkel ja teatavas geograafilises punktis lokaliseeritava vaimse ja füüsilise energia plahvatusliku vallandumisega.

Klassitsismi seletus

Kõik, mis on tulnud klassika järel, on sellest oma otseselt klassikalist struktuuri peegeldavate visuaalsete märkide ja tähenduste tähenduste poolest erinev. Nii nagu Platoni idee kaotab oma sära algpunktist kaugenemise teel, nii ka klassika idee on vormi valamise järgi, juba kohe, hetk peale uue kunstiteose sünni sellest kaugenenud, seega siis ka kahvatum, ebaselgem. Iga järgnev kordus vähendab visuaalse sõnumi aktiivsust, iga klassitsism on oma algeeskujust visuaalses mõttes, seega siis süsteemi sisemise koodi tähenduses tagasihoidlikum. Ja seda mitte seetõttu, et inimene oleks 2. sajandi Roomas, 15. sajandi Firenze või siis 18. sajandi Pariisis kuidagi viletsam, et resignatsioon entusiasmi asemel oleks kuidagi vähem väärtuslik, vaid ennekõike sellepärast, et klassikale järgnenud klassitsismid ei üritagi oma algidee juurde tagasi pöörduda, nende liikumapanevaks jõuks ei ole mitte *eris* visuaalsete kunstide vallas, vaid üksnes soov jõuda juba etableerunud visuaalsete märkide ja reeglite kaudu täiuslikkuseni kusagil mujal kui visuaalsete kujundite vallas. Ükskõik siis kuidas, pöörates tähelepanu mitte klassikale kui võimalusele, vaid klassikale kui valmis tulemusele.

Klassitsismi kvaliteedid on kusagil mujal — sh näiteks verbaalses tekstis, ideoloogilises sõnumis, filosoofilises sisus. Klassika kõneleb meiega otse ja avameelselt visuaalsete sümbolite keeles, klassitsism kaudselt. Klassika seisukohalt on klassitsism kas koopia või tõlge, mis küll kordab ja interpreteerib algtõdesid ja tekste, ei ole aga loomiseakti tegelikuks põhjuseks. Nii kummaline kui see ka ei ole, ei ole klassitsismi kui kunstistiili tähendus väljendatav kunstiliste, s.o visuaalsete parameetrite kaudu. Klassitsismi tõde on väljaspool visuaalsete sümbolite keelt, ehk mõneski mõttes siis väljaspool iseennast, ta on — Jüri Üdi luuleteksti kasutades — “kooruke”,

⁸ E. H. Gombrich, *Norm and Form. Studies in the art of the Renaissance*, London 1966, lk 83.

pelgas vorm, millest aru saamiseks vajab inimene veel palju muud kui looja poolt kaasa antud katarsise tunde lõkkele puhkemist. Klassitsism ei tähenda tuld ega ka mitte leeki, vaid sellest tulest sündinud valgust ja kuma kusagil avatud taevakummil. Revolutsioonileegid, mis valgustasid klassitsismi ajastut, ei kõnele palju klassitsismi enda olemusest.

Klassitsismis ei ilmuta end Looja loojale ja looja kaudu ei pääse esile paljale silmale varjatud tõed, klassitsismi kaudu ei võta vaataja (retseptant) vastu surematu geeniusse loomingulist tahet, vaid on selle tahte intellektuaalsete nõudmiste ansamblina juba varem dikteerinud loojale. Kui Vahe-mere sinisel merel ja selle mere rannal sündinud klassika puhul kõneleb meiega kunstniku isiku kaudu Jumal (Valgus), mida kunstnik on kutsutud vahendama, siis põhja pool Alpe ja Põhja Vahemere (Põhjamere ja Balti mere) geograafiliselt seostatavate klassitsismide näol on meil tegemist vastupidise ambitsiooniga. Inimene ja ühiskond on oma mõtted esitanud kunstnikule — klassitsism on sotsiaalne tellimustöö. Olgu selle esilekutsu-jaks siis Prantsuse revolutsiooni või Vene imperialismi vaim.

Klassitsism põhja pool Alpe on vastuoluline. Vastuoluline, aga ometi alglatete poole tagasi igatsev. Ta on miraaž, mis ripub punase kangana ajaloo kohal. Klassitsismi kaudu üritab ühiskond teha teoks neidsamu ideaale, millest lähtus kreeka rahvas pärast seda, kui ta oli saavutanud oma ajaloo suure võidu, valanud oma kangelased pronksi ja raiunud oma templid üles enam mitte poorsest lubjakivist, vaid siledast ja tihedast marmorist. Klassitsism on inimese paljude soovide kauge oaas, oaas, mida me kõrbeliivast enam samasugusena kunagi ei leia, mida ehk sellisena, nagu me teda ette kujutanud oleme, polegi tegelikult olemas.

Klassika ei anna meile rahu. Temasse on kätketud meie parimad unistused, unenäod, mis isegi suurimate sotsiaalsete kataklüsmide ajal ja järel, isegi totaalse eituse kaudu (näiteks 20. sajandi modernismis) pöörduvad ometi tagasi. Tahame me seda või ei, on inimeses olemas see positiivne alge, mis ühe võimaliku lahendusena sunnib maailma mõtestama klassikaliste vormelite keeles. Sest nagu kirjutas André Gide, "... on inimese hing vastuvõtlikum ilule, graatsiale ja harmooniale kui korratusele ja pahedele, mis kõikjal tumestavad, labastavad, määrivad ja lõhuvad seda maailma, millest meie viis meelt meile teatavad ja millele nad aitavad lisada oma-poolse panuse."⁹

Oma pürgimustes on klassitsism klassikale võrdväärne partner, erineb aga sellest kardinaalselt nii oma meetodi kui instrumentariumi poolest.

⁹ A. Gide, *Pastoraalsümfoonia*. Tallinn 1993. Tõlge K. Sisask, lk 20.

Klassika lõuna pool Alpe ja klassitsism põhja pool Alpe ei erine mitte niivõrd oma leksika kui sellesama leksika kasutusviisi, mitte niivõrd sõnade kui nende sõnade tähenduse poolest. Klassitsism Eestis, mis lugejat, kes on jaksanud jälgida minu mõtteid lõpuni, ehk omaette küsimusena huvitab, on Euroopa geograafilises kontekstis omaette teema, teema, millest olen viimase aasta jooksul mitmel korral kirjutanud.¹⁰ See on teema, mis lisaks peeglile nõuab selleks, et tema olemusest aru saada, topeltpeeglite või enamagi arvu peeglite tarvitusele võtmist.

In the native woods of the Classical: some thoughts on the language of visual culture

Summary

Juhan Maiste

A classical element plays a special role in the Classics and the following sequence of classicisms; this artistic innovation, born under the unique conditions of nonrecurring vigour in Greece in the 5th century B.C., accentuated a quality which, by its visual message and formal culture, has served as an unsurpassable model for the following row of classicisms based on the reception of the classical ideal. The substance of Greek visual culture lies in the visual culture itself; the sources of its authenticity hide in the contact of an eye and nature and in the reflection of such contact in the artistic truth, which, valued in any system (mathematics, the principle of mimesis etc.), embodies pristine human will to interpret the world in the language of visual signs as its primary reason. The classicisms coming after the Classics (beginning with Hellenism and the pan-Greek movement in Rome) have only reiterated the visual signs and qualities born within the classical; imitation has been their method — the wish to come as close to the original as possible for whatever reasons and by whichever means. Unlike classical art, the visual image (be it in the field of architecture or fine arts) is not the artist's basic weapon in the

¹⁰ J. Maiste, 'Klassitsism. Kunstikirjutus, retseptioon ja ajalugu.' — *Eesti kunstiteadus ja -kriitika* 20. sajandil. Eesti Kunstiakadeemia Toimetised nr 9. Tallinn 2002.; J. Maiste, 'Revolutionary Architecture in the East.' — *The problem of Classical Ideal in the Art and architecture of the Countries around the Baltic Sea*, Estonian Academy of Arts. Proceedings. 13. 2003, lk 209–221.

methods of classicism(s) (speaking of Michelangelo, for instance, we do not admire so much the canonical classical beauty as we admire the need born within the same beauty to get rid of the classical as a canon); instead, it is this something that stands beyond the classical sources of beauty; something that manifests as a social need and psychological yearning for the sublime; something that is expressed in verbal texts and ideological appeals. The substance of the classical serves also as its form. Speaking of classicism, the classical form is primarily a borrowed skin or shell; historicist repetition, the substance of which — revolutionary slogans of freedom, equality and fraternity, for instance — calls not so much for the revival of the past styles, back to the golden youth of mankind, to the sources of the classical, as it invites further and higher on the ladder of progress. The message of the classical is harmony born between substance and its form. Speaking of classicism, substance and form lie predominantly apart, extrapolated, sometimes controversially far away from each other due to the actual objectives and requirements of different eras and classicisms.

KLASSIKALISE FILOLOOGIA JA ANTIKAJALOO VAHEKORRAST EHK KUIDAS LIIGITADA HOMEROSE JA HERODOTOSE LOOMINGUT

Mait Kõiv

Nagu teada, tegeleb klassikaline filoloogia Euroopa tsivilisatsiooni alg-aegadest — muinas-Kreekast ja -Roomast — pärit tekstide tõlkimise, uurimise ja mõtestamisega. Ajaline distantis nende loomise ja meie kaasaja vahel on niivõrd suur, et välistab vahetu suhte, milline seob meid lähiminekust pärineva ning seda kajastavaga, ega ole neist ammustest tekstidest ja nende uurimisest ilmselt ka suuremat praktilist kasu loota. Kuid et tegemist on läänetsivilisatsiooni läbi kogu tema ajaloo kujundanud pärandiga, siis pole selle valdkonna unarussejätmine kõigest hoolimata võimalik, minetamata võimet orienteeruda omaenda kaasaegses kultuurikontekstis. Klassikalise filoloogia uurimisobjekti tundmine on seega kultuuriline paratamatus.

Kõnealustele tekstidele lähenemises saab, mõneti ülelihtsustatult, eristada kaht viisi. Ühest küljest võib toonane looming olla nauditav ajatuna — kirjanduse või filosoofia kui sellisena, nii nagu see paistab ja sedavõrd kuivõrd ta pakub midagi meile siin ja praegu. Sellise, läbi ajaloo küllap levinuma lähenemise korral (eks kasutanud ju Homeros ja Vergiliuski pärimuslikku oma kaasaegsetest huvidest lähtuvalt: esimene neist luues igiammuse kangelaslaulu-traditsiooni najal oma kaasaegse arhailise aristokraatia ellu-

suhtumist kajastavad ja õigustavad tervikteosed, ning teine rakendades toona juba sajanditevanustest kreeka kangelaseepostest tuntud lood omakorda Augustuse-aegse Rooma ideoloogia teenistusse) ei tarvitse me juurelda ei tekstide loomisele viinud — ja paratamatult ajaloolisest kontekstist tulenevate — impulsside ega teoste loomisaegse tähenduse üle. Tekstid pole tähtsad mitte toonases, vaid praeguses kontekstis, ja nende nautimiseks on oluline heade, tänases kultuuris mõistetavate tõlgete olemasolu. Ajalukku suunatud uurimine on sel juhul suuresti liigne.

Kui aga eesmärgiks saab suhtestuda minevikuga mitte üksnes sealt pärit elementidest tänapäevaks kujunenud kooslust omaks võttes, vaid püüdes mõista ka selle koosluse kujunemist ning seega tänapäevast lakkamatu arengu tulemusena, siis muutub arutelu tekstide loomisaja, loojate ja kõige sellega seonduva üle vältimatuks. Siis tuleb filoloogiale lisaks mängu ka antiikajalugu. Nende kahe valdkonna vaheline piir ei saa sel juhul loomulikult olla jäik. Mõlemad pürgivad mineviku pärandi ja seeläbi mineviku enda mõistmisele, ning seda paljuski samade tekstide vahendusel. Erinevus on vaid sihilejõudmise viisis ja rõhuasetustes. Kui püüd mõista tekste nende keelele ja struktuurile keskendudes on kaunis üheselt klassifitseeritav filoloogiana, ja samast ilmnevate ajalooliste tõikade eritlemine ning seeläbi muuhulgas ka tekstide kaasaegse konteksti rekonstrueerimine kuulub antiikajaloo valdkonda, siis kõige puhul, mis puudutab autorite elu, tegevust ja mentaliteeti, näib selgem vahetegemine praktiliselt võimatu ja tarbetunagi. Võib ehk öelda ka nii, et kui filoloogia on keskendunud eelkõige tekstidele enestele, kasutades konteksti vahendina teksti mõistmiseks, siis antiikajalugu on ametis peamiselt just ajaloolise konteksti rekonstrueerimisega, kasutades vahendina teksti. Mida enam teksti ja konteksti mõistmine põimuvad, seda vähem jääb võimalusi ka filoloogia ja ajaloo eristamiseks.

Kõnealuse piiritlemise relatiivsus ilmneb suurepäraselt kahe keske kreeka autori, Homerose ja Herodotose loomingu vaatlemisel. Herodotos on tublile koolilapselegi tuntud kui ajaloolane. Nii oli see juba antiikajal, isegi sedavõrd, et sõnast *historia* (järeleuurimine, uurimistöö), mida Herodotos oma minevikualase uurimuse kohta kasutas, kujunes peatselt just ajaloo uurimist ja ajalookirjutust tähistav termin (kui Cicero neli sajandit hiljem Herodotost *pater historiae*’ks nimetas, mõistis ta *historia* all juba kindlasti ajalugu). Ja pole ka põhjust sellisele arusaamale vastu vaielda. Herodotos vaieldamatult uuris ajalugu ja valgustas (ning valgustab) seda järgnevate põlvkondade jaoks. Esimese autorina, kes võttis ette kriitilise

uurimise ühe kõiki helleneid puudutanud suursündmuse — hellenite ja pärslaste suure konflikti — ja selle tagamaade kohta ning pani oma tulemused süsteemselt kirja, on Herodotos olnud hilisematele põlvedele, ja on seega meilegi, ülekaalukalt tähtsaim allikas selle sündmuse enese mõistmiseks ning üks olulisemaid teavitajaid ka eelneva arhailise perioodi osas.

Samas aga sõltus Herodotos, nagu iga ajalookirjutaja, nii oma allikatest kui ka oma ajastust tulenevatest hoiakutest. Kogudes ja pannes kirja mineviku kohta räägitut, kasutas ta allikana suulises pärimuses talletunud ja seeläbi kujundatud lugusid, milles on sageli äratuntavad rahvaluulelised/mütoloogilised motiivid ja mille struktuuri on paljudel juhtudel selgelt klišeeline. Vähemalt ühel juhul — Lüüdia kuninga Kroisose loo puhul, milles kangelane mõistis oma enesekindluse hukatuslikkust alles siis, kui krahh juba saabunud — võib koguni oletada, et ainest oli eelnevalt kasutatud dramaturgias, mis vaevalt võis Herodotose esitust mõjutamata jätta. Herodotose allikmaterjali oli seega eelnevalt juba töödeldud — kindlasti suulises pärimuses, kuid võimalik, et ka kirjanduslikult selle sõna otseses mõttes. Loomulikult ei saa me võtta selliseid lugusid ajaloolise tõe üksühese edastusena. Nii neid endid kui ka neist komponeeritud teost saab adekvaatselt mõista vaid siis, kui arvestada lugudes esinevate ja neid kujundanud motiivide mütoloogilist päritolu ning rahvaluulelist töötlust. Samas oli ka Herodotos ise oma allikmaterjali korrastades, mõtestades ja esitades paratamatult loominguline ja seega subjektiivne. Jättes siinjuures kõrvale tema rahvuslikud eelarvamused ja poliitilised sümpaatiad–anti-paatiad, tuleb ometigi möönda, et kogu Herodotose ajalooraamatu struktuur on dramaatiline. Nagu ta teose preambulaski ütleb, on ajalugu rahvaste, riikide ja üksikisikute tõusude ja languste jada. Ühe allakäik tähendab tõusu teisele ja viib omakorda esilekerkinu ülemäärasusele ning ülekohtususelegi, põhjustades seega pea vältimatult ta enese languse ja seeläbi kellegi järgmise esiletõusu. Teatud mööndustega võib Herodotose teost vaadata kui ajaloolist romaani, mille peategelane — Pärsia kuningas Xerxes — suundub, otsekui Aasias järjestikku esile kerkinud suurvõimude agressiivsuse kulminatsioonina, hiigelväe eesotsas Hellast alistama, et siis oma enesekindluse kõrghetkel näha, kuidas tema laevastik ta enese silme all Salamise lahingus halastamatult puruks lüüakse. Seda süžeed, enam-vähem samast ideoloogiast kantuna, oli mõnikümmend aastat varem kasutanud Aischylos oma tragöödias “Pärslased”, mis ei võinud olla Herodotosele teadmata ega jätta teda mõjutamata. Tõenäoliselt oli tegemist viisiga, kuidas neid sündmusi toonases Ateenas mäletati ja mille Herodotos enesest-

mõistetavalt omaks võttis. Ega või jätta märkamata sedagi, et tõdemus inimsaatusel heitlikkusest ja ülemäärasusele paratamatult järgnevast hukatusest, mis läbis Herodotose maailmavaadet ja oli aluseks Xerxese-loo tõlgendusele, ilmneb juba märksa varasemas arhailises luules — vahest kõige markantsemalt Hesiodosel ja Solonil. Nii on Herodotose ajalugu adekvaatselt mõistetav ainult avaral mütoloogilisel, kirjanduslikul ja maailmavaatelisel foonil, mis määras nii tema kasutatud allikate kui ka tema poolt neist vormitud terviku iseloomu. Kas kõige selle uurimine kuulub ajaloo või filoloogia valdkonda, jääb igäihe enda otsustada.

Homeroose eeposte puhul on žanrimääratlus vist veelgi keerulisem. Ühelt poolt kuulub eepika üldtunnustatult (ilu)kirjanduse valdkonda. Kuid samas on "Iliast" ja "Odüsseiat" sajandeid kasutatud ajalooallikatena, viimasel ajal küll järjest vähem Trooja sõja kui potentsiaalselt ajaloolise sündmuse uurimisel (jättes hetkeks kõrvale küsimuse selle sõja ajaloolisusest, tuleb tunnistada, et kummagi eepose põhisündmustikule — Achilleuse ja Agamemnoni vaidlusele ning Hektori hukule Achilleuse käe läbi "Iliases" ja Odysseuse eksirännakutele ning Penelope kosilaste tapmisele "Odüsseias" — oleks ajaloolist tausta otsida kaunis mõttetu), kuid seda enam uurimaks varase Kreeka olmet ja sotsiaalseid olusid. Ning loomulikult kajastavad eeposed suurepäraselt nende loomise aegset ellusuhtumist ning mõttemaailma, luues muuhulgas tausta ka Herodotose ja tema informantide mentaliteedi ning seega tema ajalookirjutuse mõistmiseks.

Homeroose eeposte puhul muudab ajaloolise ja filoloogilise eristamise eriti küsitavaks kõige neisse monumentaalteostesse puutuva ülim probleemilisus, mis tingib tarviduse läheneda kompleksselt igale üksikküsimusele, võimaldamata vaat et üheski punktis selgelt eristada ajaloolist filoloogilisest. Me ei tea ei seda, millal eeposed loodi (8. sajand e.Kr, mida sageli pea enesestmõistetava faktina välja pakutakse, pole muud kui oletus), kuidas nad loodi, rääkimata võimalusest tabada autori (või autorite) isikut või lahendada küsimust Homeroose-nimelise ajaloolise poeedi olemasolust. Ainus, milles me enam-vähem kindlad olla võime, on heksameetrilise kangelaslaulu traditsioonilisus, see, et kangelaspärimuse juured ulatuvad II aastatuhande pronksiaegsesse Mükene ajajärku, ja et hiljemalt klassikaliseks perioodiks (5. sajandiks) olid eeposed olemas enam-vähem niisugusel kujul nagu meie neid tunneme. Kuid pole võimalik tuvastada, millal ja mil moel sai põlvest põlve pidevalt muutuvatest suulistest lauludest kindel kirjalik tekst, mis omakorda tähendab, et me pole suutelised määratlema

eeposte "kaasaega" ega või seega olla kindlad ajastus, mille olme või mentaliteedi rekonstrueerimiseks eeposeid allikana kasutada saaks.

Sellele kreeka kultuuri kujunemise mõistmise seisukohalt üliolulisele probleemideringile võib muidugi läheneda mitme kandi pealt. Võib arutleda heksameetrilise värsi arengu üle, püüdes mõista poeetiliste vormelite (toposte) kujunemist, traditsioonilise ja innovaatilise vahekorda nende evolutsioonis, ja üritades sel moel tabada nii eepilise kangelaslaulu üldist arenguloogikat kui ka konkreetsete eeposte tekkelugu (meetod, mida tavatsetakse nimetada analüüsiks). Võib püüda rekonstrueerida eri eeposte (ka nende, mis meieni säilinud pole, kuid mille süžeed hilisemate antiikautorite märkuste või kokkuvõtete kaudu siiski suurtes piirides teada) loomise ajalist järjestust narratiivi või selle üksikosade vaagimise teel (niinimetatud neoanalüüs). Võib ka võrrelda olgu Trooja sõja lugu või eepostes kirjeldatud olustikku muude kreeka või mitte-kreeka kirjalike allikate ja eriti arheoloogia andmetega, püüdmaks kummutada või kinnitada Kreekast Trooja vastu suundunud sõjaretke ajaloolisust või määratlemaks eeposte olustiku vastavust mõne konkreetse ajajärgu reaalsusega, et lokaliseerida eepostest ilmnevat niinimetatud Homeroose maailma ajas ja ruumis. Ja võib püüda suhestada eeposte mentaliteeti muust varasest kreeka poeesiast, eriti Hesiodose poemidest ja arhailisest lüürikast ilmnevaga, konstrueerides kreeka maailmavaate ajaloolist ja loogilist arengut ning otsides Homeroosele selles sobivat kohta. Kuid kõigi nende lähenemisviiside puhul ei või jääda märkamatuks see, kui tihedalt nad, oma erinevustest hoolimata, teineteisega seotud on. Näiteks sunnib seisukoht eepiliste vormelite suuremast konservatiivsusest suhtuma usaldavamalt Trooja sõja ajaloolisusse, sest konservatiivne värss võinuks säilitada küllalt hästi ka edastatavat lugu, millel olnuks seega arvestatav šanss üht mineviku suursündmust põhi-joontes adekvaatselt edastada. Ja teistpidi, kui meil õnnestuks arheoloogiliselt tõestada Trooja sõja toimumist, siis oleks põhjust pidada eepilist värssi suhteliselt konservatiivseks, sest kuidas muidu, kui mitte selles värsis esitatud luule vahendusel, võis päranduda lugu suurest sõjast pronksiaja lõpul ligi pooletuhanda aasta tagusesse arhailisesse perioodi. Trooja sõja ajaloolisuse kummutamine seevastu võimaldaks käsitada ka eepilist värssi ajas muutuvamana, mis omakorda sunniks nägema Homeroose eeposte olustiku- ja ühiskonnapildis eelkõige poeedi (kes iganes ta ka ei olnud) kaasaegsuse kajastust — sest millegi najal pidi poet oma kangelaste maailma ju kujutama, ja kui eepiline värss oma muutlikkuses ei talletanud informatsiooni minevikust, siis tuli seda ammutada kaasajast. Eeposi oleks

sel juhul mõistlik dateerida suhteliselt varaseks, suurtes piirides 8. sajandisse, sest hilisemasse perioodi, mille kohta on meil mõnel määral ka sõltumatut tõendusmaterjali, sealt ilmnev ühiskonna tervikpilt lihtsalt ei sobi. Eeposi, sellistena nagu nad meile teada on, tuleks siis pidada kreeka kirjanduse varaseimateks mälestisteks, ja kogu kreeka mõttemaailma arengut võiks rekonstrueerida arenguna Homeroselt Hesiodosele ja sealt edasi arhailise lüürika, klassikalise tragöödia ning ajalookirjutuseni. Ning vastupidi, kui eeldada värssi konservatiivsust — aga see sõltub mäletatavasti osalt ka Trooja sõja loo usaldusväärsusest —, siis võiks hõlpsalt oletada eeposte hilisemat väljakujunemist: kuna konservatiivsem värss on suuteline säilitama olustikulisi detaile varasematestki ajajärkudest, võib Homeroose maailmas näha kirjanduslikku segu erinevatest perioodidest, mistõttu kaob tarvidus kogu eepilist olustikku poeedi kaasaega omistada ning eeposte ühiskonna koondpildi sobimatus 7.–6. sajandisse ei takista teoste eneste dateerimist kõnealusesse ajajärku. Ülalvisandatud Homeroose, Hesiodose ja lüürika ajaline sekvents ning sellel põhinev arusaam kreeklaste mentaalsest evolutsioonist oleks sellise lahenduse korral enam või vähem küsitav.

Toodud mõttearendused on kindlasti ühekülgsed, subjektiivsed ja osalt eksitavaltki lihtsustatud. Kuid see pole loodetavasti peamine. Oluline on mõista ajaloolise ja filoloogilise lahutamatu seotust niinimetatud Homeroose küsimuse ehk teisisõnu kreeka kangelseepika algupära ja allikalise väärtuse üle juurdlemisel. Ja kuigi Homeroose küsimus oma kompleksisuses ning määratlematuses on mõneti erandlik, annab see ometigi aimu ajaloolise ja filoloogilise põimumisest antiikkultuuri tundmaõppimisel. Need kaks distsipliini mitte ainult ei tegele sama temaatikaga samadele allikatele toetudes, vaid ka võimaldavad vastastikku teineteist mõista. Nii nagu ei näi võimalik klassifitseerida Homeroose küsimust üheselt ei antiikajaloo ega klassikalise filoloogia valdkonda, nii pole muudegi probleemide puhul, vähegi komplekssemate lahenduste ja avarama vaate otsimisel, võimalik nende valdkondade vahel kuigi selget piiri tõmmata. Kui palju erineb ajaloolane Eduard Meyer klassikalisest filoloogist Ulrich von Wilamowitz-Moellendorffist? Või kellena oleksid määratletavad näiteks Felix Jacoby ja Walter Burkert?

Ja lõpetuseks veel üks tuntud tõdemus. Ei klassikaline filoloogia ega antiikajalugu saa pakkuda kuigi palju seniolematuid positiivselt uusi teadmisi üksiküsimustes. Põhiline allikmaterjal on sajandeid teada, ja kuigi arheoloogia ning papüroloogia toovad pidevalt kasutusse uut ainet, annab see senituntule valdavalt üksnes teisejärgulist täiendust, mis üldpilti

vaevalt et kardinaalselt muuta võib. Olulisemad verifitseeritavad järeldused selle allikmaterjali põhjal on ammuilma tehtud ja uut tõsikindlust saab taotleda enamasti ainult perifeersetes, terviku seisukohalt vähetähtsates valdkondades. Kummagi distsipliini peamine eesmärk pole seega mitte akumul eerida üksikteadmisi, vaid püüda mõista antiikkultuuri kui tervikut läbi olemasoleva teabe avarama ning adekvaatsema tõlgendamise. Loomulikult ei tähenda see sügava asjatundmuse ja sellele suunatud detailse uurimistöö tarbetust, nagu ei saa välistada ka varasemate ek siarvamuste tõestatavat kummutamist senituntud ning uue allikmaterjali pädeval kombineerimisel. Kuid kõiges oma detailidesse süüvimises on nii klassikaline filoloogia kui ka antiikajalugu suunatud eelkõige terviku mõistmisele, ja detailseimgi uuring ähvardab avarama vaate puudusel hääbuda marginaalsusse ning viljatusse. See loob pideva tarviduse alailma ületada ajaloo ja filoloogia ähmast piiri.

Classical Philology and Ancient History, or how to classify the works of Homer and Herodotos

Summary

Mait Kõiv

The paper ponders on the necessarily close contacts between what may be called the philological and the historical research of the Classical Antiquity. The well-known fact that if the purpose of the use of the ancient texts is to develop an understanding of the ideas, beliefs and attitudes of the writers, and to make an attempt of reconstruction of the historical and mental context of these authors, then a close combination of philological and historical approaches becomes unavoidable, is pointed out once more. The works of Homer and Herodotos serve as suitable examples. It is emphasised that the historical information provided by Herodotos cannot be properly understood without taking into account the literary characteristics of his work, and that in the case of the Homeric Question the whole complex of evidence is so mixed and interrelated that any exclusively historical or philological approach to the problem as well as any sharp distinction between these fields proves to be almost useless.

HUMANISTLIKUST KOOLIHARIDUSEST: SANKT PETERBURGI KLASSIKALISE GÜMNAASIUMI NÄIDE

Jaan Unt

Taasvabaduse tosinkonna aasta jooksul on nii mõnedki tarkpead pea igal aastal jõudnud järeldusele, et meie haridussüsteem vajab põhjalikku korrastamist. Nii mõndagi ongi justkui korrastatud, näiteks kõrgkoolides juurutatav (halvim ja pealiskaudseim) süsteem: 3 aastat + 2 aastat (bakalaureus + magister). Ma ei ole kompetentne väitma midagi teiste teadmisvaldkondade suhtes, ent filoloogia ja iseäranis klassikalise filoloogia puhul, millest ma väheke midagi tean, julgen väita: filoloogia jaoks on see süsteem loojangut ennustav ning klassikalise filoloogia jaoks katastroofiline. Isiklik ja isiklikul kogemusel põhinev arvamus: mitmes suhtes viiakse nõukogudeaegne absurdne formalistlik süsteem *ad absurdissimum*. Seda eriti, kui silmas pidada ülikoolidesse astujate taset. Ning seepärast olekski kasulik sel reformimise ja ülereformimise ajastul teada midagi ka sellest, milliseid katsetusi on tehtud mujal.

1989. aastal rajas rühm tollal veel noori teadlasi Sankt Peterburgis klassikalise gümnaasiumi. Paljud neist olid prof Aleksander Zaitsevi (1926–2000), ühe möödunud sajandi teise poole silmapaistvama klassikalise filoloogi ja kultuuriloolase õpilased. Ning ka gümnaasiumi eripära rajaneb A. Zaitsevi ideedel, millega eesti lugejal on võimalik tutvuda tema essee kaudu “Kas on võimalik uus renessanss?” (kirjutatud 1990. a) — ajakirjas “Raduga” 1992, 2, Marju Lepajõe eestikeelses tõlkes ja järelsõnaga ajakirjas

“Tuna” 2001, 2. Viimase (kahjuks) suhteliselt vähese lugejaskonna tõttu refereerin siinkohal mõnda A. Zaitsevi seisukohta. Oma kirjutises juhib ta tähelepanu mõnele kultuuri pidurdumise ja kärbumise seaduspärasusele ning näeb teed edasiminekuks “üleüldises komputeriseerimises ning tagasipöördumises loomingulise tegevuse absoluutse väärtustamise ideaali juurde, mis oli omane antiikajale ja renessansile.” Ta leiab, et “olles intellekti mehhaanilise töö koorma kandnud üle arvutile, ei tohi inimesed langeda vaimsesse laiskusesse, vaid peavad vabastama hinge kõrgemad funktsioonid loominguliseks tööks. On vaja tagasi pöörduda oludesse, kus hinnatakse igasugust intellektuaalset saavutust, nagu see oli “kreeka ime” või Euroopa renessansi ajajärgul, kui loominguliste pingutuste kohal ei rippunud Damoklese mõõgana fataalne küsimus “Aga milleks seda vaja on?” või “Aga milleks seda mulle vaja on?”” Küsimused, mis on pragmatistlikud ning tulususetaotlusest lähtuvad.

A. Zaitsevi arvates kogub andeka noore inimese mõistus parimal viisil jõudu eelkõige matemaatikat ja antiikkeeli õppides: “Noore mõistuse täisväärtuslikku ettevalmistusse kuulub meetodite omandamine: nii selliste ülesannete lahendamine, mis lubavad olemasoleva informatsiooni põhjal ühetähenduslikku lahendust, kui ka selliste ülesannete, millel kohustusliku lahendust ei ole. Esimest tüüpi ülesannete lahendamist õpitakse matemaatikaga tegeldes. Teine ülesandetüüp nõuab “otsustusvõime”, selle, mida sakslased nimetavad *Urteilskraftiks*, arendamist. Parim ettevalmistus sedalaadi ülesannete lahendamiseks on antiikautorite tekstide teadlik interpreteerimine. Selles mõttes öeldakse täiesti õigesti, et klassikaliste keelte õppimine arendab loogikat.” Lisaks rõhutab Zaitsev antiiktekstidest saada-
vat “kõlbelis-patriootilist kasvatuslikku laengut” ning seda, et “iga tund, kus tegeldakse vana keelega, peab olema mõtlemise õppetund ja teenima seda, et antiikilma vaimuelule lähenetaks paralleelselt meie eneste igaveste probleemidega.”

A. Zaitsev tunnistab, et sellistest põhimõtetest lähtuv klassikaline haridus saab kasu tuua “ainult andekamatele noortele, kellel on kõrge IQ ja kellel on avaldunud võime mõtlemisoskusi ühest valdkonnast teise üle kanda.” Ja seepärast leiab selline eliitharidus ka alati ühiskonna vastupanu, sest ajaloo vältel on inimesed leppinud igasuguse ebavõrdsusega, kuid mitte kunagi tõdemusega, et looduspäraselt pole nad vaimselt võrdsed.

Need on üldjoontes ka need põhimõtted, millel rajaneb Peterburi Klassikaline Gümnaasium.¹

See gümnaasium pole tasuline õppeasutus, vaid riiklik, finantseeritav osalt riigi, osalt linna eelarvest võrdsel alusel teiste koolidega. Lisanduvad sponsorite toetused (kooli hoolekogusse kuuluvad paljude nimekate teadlaste, sealhulgas mitmete teadusasutuste juhtide kõrval ka äriasutuste juhid või juhatuste liikmed), samuti välismaised toetused: enamasti konkreetseteks eesmärkideks, nt arvutite soetamine, kooli ajakirja "Abaris" väljaandmine jne.

Õpetajate arv on tänaseks seitsmekümne ümber (neist umbes kolmandik mehi), rohkem kui kolmandik õpetajaid on kandidaadi- või doktori-kraadiga, ja, ehkki ma seda järele ei pärinud, on mul tunne, et suur osa neist tegeleb õpetamisega omakasupüüdmatult, puhtast entusiasmist, muu töö kõrvalt. Loenguid on pidanud ka nimekad välismaa teadlased, nt. 1994. aastal esines vanemate klasside õpilastele loenguga Ovidiusest prof Michael von Albrecht, samuti annavad puhuti keeletunde noored õppejõud ja üliõpilased mitmelt poolt maailmast. Teaduslikku õhkkonda ja õppejõudude kvalifitseeritust soodustab seegi, et koolimaja teisel korrusel paikneb *Bibliotheca Classica Petropolitana* (mitte üksnes vene kaasaegseim klassikalise filoloogia alane raamatukogu, vaid ühtlasi ka oma rahvusvahelise levikuga ajakirja "Hyperboreus" ja artiklikogumikke väljaandev uurimiskeskus), mille juhataja prof Aleksander Gavrilov (samuti A. Zaitsevi õpilane) kuulub ka gümnaasiumi hoolekogusse.

Õpilasi võeti algul vastu kuuendasse klassi, peagi alustati õpetamist viiendast klassist alates (keskhariduse omandamine lõpeb Vene Föderatsioonis üheteistkümnenda klassiga). Vastu võetakse kuuskümmend viis õpilast, konkurss on tavaliselt neli kuni kuus taotlejat kohale. Vastuvõtt toimub kahetunnise testi alusel, mille põhjal hinnatakse lapse üldist arengut ja võimet analüütiliselt mõelda. Test sisaldab lühikest ümberjutustust (mis ei kontrolli mitte ainult mälu, vaid ka võimet loogiliselt mõelda), matemaatilisi ülesandeid (nende hulgas ka ruumilist mõtlemist kontrollivaid), mõningaid lihtsaid lingvistilisi ülesandeid ning küsimusi, mis kontrollivad üldist lugemust ning huvisid. Muide: nn lahtiste uste päevadel võivad kõik lapsevanemad soovi korral saada endale eelmiste aastate testiküsimused.

¹ Enamiku andmete eest tänan gümnaasiumi filoloogilise poole kuraatorit filoloogiadoktor Vsevolod Zeltšenkot, kes mu arvukatele pärimistele kannatlikult ja põhjalikult vastas. Õigupoolest peaks teda pidama selle kirjutise kaasautoriks.

Vastuvõetud jaotatakse kahte klassi (mõlemad õpivad ühesuguse programmi järgi), keeletundideks jaotub kumbki klass kahte rühma. Õppepäevade arv nädalas on kuus (õppetunde on viiendas klassis kolmel päeval nädalas viis, kolmel päeval kuus, järk-järgult tundide arv suureneb, lõpuklassis on see kolmel päeval kuus ja kolmel päeval seitse).

Mida õpetatakse? Üldplaanis püütakse järgida tavakoolide põhiprogramme, kuid erineva intensiivsusega. Tunde on arvult nn tavaliste koolidega võrreldes vähem eraldatud eeskätt loodusteaduslikele distsipliinidele: bioloogiale, keemiale, füüsikale ja geograafiale. Tööõpetuse tunde ei ole. Muusikat ja joonistamist õpetatakse vaid viiendas klassis, edasi on võimalus jätkata fakultatiivselt.

Matemaatikaprogramm vastab enam-vähem matemaatika süvaõppega koolide omale, kuid tundide arvult on väiksem, vastates tavakoolide õppekavale. Võrreldes tavakoolidega, õpitakse täiendavalt ja intensiivsemalt nt arvusüsteeme (viies klass), hulgateooriat (kuues klass), polünoomide algebrat (seitsmes klass), matemaatilise loogika aluseid (kaheksas klass) jne, lõpuklassis nt diferentsiaal- ja integraalarvutuse aluseid. Matemaikat õpetatakse kui üldhariduslikku distsipliini, seepärast on tundides peaülesandeks teoreetilise materjali tundmaõppimine, praktiliste võtete omandamisel on pearõhk kodustel ülesannetel.

Suur on kirjanduse programm, mis sisaldab nii vene kui ka väliskirjandust. Kümnnendas klassis on semestriline antiikkirjanduse kursus. Kogu õppeaja jooksul õpetatakse põhjalikult ajalugu.

Keeltest. Inglise keele õppimine algab kuuendast, saksa keele õppimine üheksandast klassist. Fakultatiivselt on võimalik õppida prantsuse keelt.

Ladina keelega alustatakse viienda klassi teisest semestrist (esimesel semestril on kursus "Sissejuhatus antiiki", kus käsitletakse geograafiat, mütooloogiat, elu-olu jms). Kaheksandas klassis lisandub kreeka keel (esialgu neli tundi nädalas). Ja pärast grammatika läbimist juba autorite tekstid. Ladina keeles loetakse kaheksandas klassis Caesarit, väheke Catullust ja elegikuid, üheksandas Cicerot ja Ovidiust, kümnnendas Titus Liviust ja Horatiust, üheteistkümnnendas Sallustiust ja Senecat (või siis Tacitust ja Petroniust). Kreeka keeles: üheksanda klassi keskpaiku ulatuvad võimed Xenophonini, kümnnendas loetakse veel paari atika prosaisti, nt Lysiast või Lukianost või Plutarchost, kogu teise semestri aga Homerost, üheteistkümnnendas draamakatkeid Sophokleselt, Euripideselt või Aristophaneselt ning Herodotost.

Kõrvalmärkus. Mõelgem endi oludele. Me alustame klassikaliste filoloogidega klassikaliste keelte suhtes (mis on peamiseks uurimisvahendiks, ent ühtlasi ka

-objektiks) nullist ning peame tahtma, et neist kolme aasta pärast saaksid bakalaureused. Olles lugenud Peterburi Klassikagümnaasiumi ajakirjas "Abaris" avaldatud õpilastöid, pean tõdema, et nii mõnigi neist ületab uurimuslikkuse taseme ja uudsuse poolest meie nii mõndki senist bakalaureusetööd, edaspidi ilmselt hakkavad meie paljud bakalaureusetööd nendega võrrelduina sarnanema koolikirjanditega. Lisaks on ladina keel filosoofiateaduskonnas juba ammu *pro forma*-nähtus ning germaani-romaani filoloogid (!) ei pea enam õppima tundma antiikkirjandust ning järelikult ei õpigi — "milleks seda vaja?"

Kui olen lühidalt rääkinud sellest gümnaasiumist, on mõni meie klassikatudeng küsinud: ent millal need vaesed lapsed siis mängivad ja lõbutsevad? Olen ise tolles majas veetnud vaid kaks päeva, neistki enamik ajast ülakorrusel, klassikaraamatukogus. Kuid alumisel korrusel kolades ei märganud ma ei tülpinud, igavlevaid nägusid ega nääklevaid, tülitsevaid lapsi. Vastupidi, kõik paistsid olevat pidevalt elevil, millegagi tegelemas, kusagilt tulemas ja kuhugi minemas. Seejuures sattusin koolikohvikus nägema suure teelaua taga nii umbes paariteist kuuenda või seitsmenda klassi last, kes koos noorukese õpetajannaga õhinal arutasid, nagu ma aru sain, äsja lõppenud matemaatika kontrolltööd. Ja Aleksander Zaitsevi seitsmekümenda juubeli tähistamisel nägin viienda-kuuenda klassi lapsi, kes innukalt ja mõnuga etendasid üht stseeni ühest Plautuse komöödiast — ladina keeles.

Ning majast lahkudes nägin nii mõndagi lapsevanemat, kes auto juures oli ilmselt juba tüdinud ootamast, millal ta väike võsuke tahab koolist ära tulla. Pealegi on lisaks õppetööle huviringid: programmeerimine, male, korvpall, tennis. Eriti populaarne, otsustades ajakirja "Abaris" viimaste numbrite järgi, näib olevat teatriring. Käidud on ka festivalil Riias. Tavaliseks on saanud õpilaste ja õpetajate suvised Kreeka-reisid, tänu sidemetele mitmete sealsete organisatsioonidega ja ürituste korraldajatega.

Ent siiski. Võimekuse, suutlikkuse ja tahtekindluse proov, mis algab vastuvõtutestist, jätkub pidevalt klassist klassi, tööde ja eksamite näol. Tulemuseks on see, et kuuekümnelt viiest vastuvõetust lõpetavad gümnaasiumi kolmkümmend kuni kolmkümmend viis õpilast. Ülejäänutest lähevad umbes pooled üle teistesse koolidesse, enamasti sellistesse, mis on matemaatikakallakuga, teine pool jätab gümnaasiumi maha suutmatuse tõttu tulla toime õppeprogrammiga.

Mis saab lõpetanutest? Peaaegu igal aastal on kõrgkoolidesse (ja Vene maal on konkursid väga kõrged) edasi õppima läinud neist sada protsenti (mõnel aastal on olnud 1–2 väljajäänut). Kuhu astutakse? Kasutan Vs. Zeltšenko andmeid: kaheksa aasta jooksul on 278-st lõpetanust 19 asunud

õppima klassikalist filoloogiat ja 66 teisi filoloogilisi erialasid. Kuhu lähevad teised? Kes kuhu, vastavalt huvile. Minu käsutuses on ajakirja "Abaris" 2002. aasta number, mis sisaldab andmeid 2001. aasta lõpetanute kohta. 35 lõpetajat, 24 neidu, 11 noormeest. Edasipääsenuid 100 protsenti, filoloogiasse läinuid 13 (kui üks ajakirjanduse õppija kõrvale jätta), klassikalisse filoloogiasse neist 3, ülejäänud on eelistanud vene, saksa, portugali, uuskreeka, etioopia, hiina, tiibeti-mongoli filoloogiat või üldkeeleteadust. Ülejäänute huvide spekter on lai: siin on nt Kunstide Akadeemia, õigus-teadus, meditsiin, füüsika, bioloogia, geoloogia, arvutitehnoloogia, tehniline küberneetika jm. (Järeldamuseks: 2002. aastal lõpetanute puhul on suhe mõnevõrra muutunud: 13 neidu, 14 noormeest, filoloogiasse 5 neidu, kaks neist klassikalisse, ülejäänud jällegi kes kuhu, ent 27-st kõik kõrgkoolides sees.)

Ma ei oska öelda, mis on saanud või saab selle gümnaasiumi vilistlastest või tulevastest lõpetajatest edaspidi, kuid näib, et vähemasti nende tee algus on rajatud kindlale alusele.

Järeldõtteid. Ja need on pessimistlikud. Ma ei usu, et praegu me sellest kogemusest midagi õppida tahame või suudame. Meilgi on nn elitaarkoole ja riiklikke erakoole, kuid kõige aluseks olev ühiskonna suhtumine on vastupidine A. Zaitsevi ideaalidele. Meie küsime ikka: "Aga milleks seda mulle vaja on?" ja "Milleks seda vaja on?". Hariduse (ja seega ka haritlaskonna) saamist turumajanduse osaks peetakse ilmselt üsna loomulikuks. Võtkem või näiteks tsitaat "Postimehest" (9.10.2003) Kirjutatakse riiklikust poliitikast, "mis teeb kümne aasta jooksul võimalikuks pöörde innovatsioonilise Eesti suunas. See tähendab, et teadus- ja arendustegevuse rahastamine jätkub vastavalt juba kehtivale plaanile ja et hariduspoliitikas võetakse suund selliste spetsialistide ettevalmistamisele, kes on vajalikud teadus- ja arendustegevuse järsu arengu tagamiseks" (S. Kallas). (Stiil, muide, ei erine millegi poolest nende kõnede stiilist, mida loeti ette aastat viisteist või kakskümmend või veelgi rohkem aastaid tagasi.) Lisaks on okupatsiooniaegse ponerokraatia (selle mõiste selgituseks tuleb lugeda Zaitsevi kirjutist ülalviidatud "Tunas") oma juurtest kasvatanud tugevad plutokraatiavõrsed. Ja nii jääbki üle tõdeda, et vähemasti esialgu valitseb meil suund tehnokraatliku ning seejuures ka äri- ja hangeldustegevusepõhise ilma tugevama ja laiema kultuuri- ja hariduspõhjata ühiskonna taastootmisele.

Humanitarian education: the example of the St Petersburg Classical High School

Summary

Jaan Unt

This paper offers a survey of the basic aims of the St Petersburg Classical High School, founded in 1989. The main axes of the system are high-level mathematics, classical languages, and classical authors. The school is an elitist one in the sense that only the most talented students are admitted. Although only 50 per cent of those admitted graduate from the school, all graduates are in their turn admitted into the best Russian universities. The necessity for such a school and its educational principles are shortly presented in an essay by Alexander I. Zaicev (1926–2000), one of the most outstanding classical philologists and cultural historians of the second half of the past century, titled *In Search of Renaissance*, which is also being shortly described here. The survey ends with a pessimistic estimation of the possibility of founding such a school in the Republic of Estonia.

OMNES VIAE IN TERMINOLOGIA MEDICINALI AD LINGUAM LATINAM DUCUNT

Kaarina Rein

Meditsiiniterminoloogia – kas ladina-, eesti- või ingliskeelne?

2002. aasta 30. mail avaldas emeriitprofessor Raul Talvik “Eesti Päevalehes” artikli “Aeg loobuda ladina keelest meditsiinis”, kus ta väidab, et ladina keelel põhinev meditsiinkeel on keskaegse teaduskeelee relikt, mis ei arene edasi ning mis kaduvat rahvusvahelisest kasutusest. Seega oleks ka siin, Eestimaal, targem sellest loobuda. Ent professor Talvik ei esita sellel teemal ühtegi konstruktiivset ega põhjendatud seisukohta või ettepanekut. Ka ei vasta ta küsimusele, millist keelt oleks meditsiinis ladina keele asemel otstarbekam kasutada. Sama probleemiga on silmitsi seistud mujalgi maailmas ning eelmise sajandi lõpus on seda tõsiselt arutatud Soomes ja Rootsis (Lamberg, Solin 1990), kus esialgu säilitati siiski ladinakeelne variant, kuid vaagiti ka üleminekut rahvuskeelele või inglise keelele. Vastamaks küsimusele, kas Eestis on arstiteaduses mõttekam kasutada ladina keelt või üht viimatimainitud kahest variandist, analüüsiks in eesti ja inglise keelt ladina keele võimaliku asendaja rollis.

Meditsiiniterminoloogia teenib kaht erinevat eesmärki: esiteks on seda vaja kasutada arsti ning patsiendi vahelises suhtluses, teiseks arstide omavahelisel lävimisel. Kahtlemata peab haige oma tervisliku seisundi

kohta täit informatsiooni evima, seega peaksid diagnoosid Eestis olema eestikeelsed. Prof Talviku artiklile vastas "Eesti Päevalehes" 12. juunil 2002 Tartu Ülikooli patoloogiaprofessor Raik-Hiio Mikelsaar omapoolse artikliga "Ladina keelt pole nii lihtne kaotada", kus ta tõi esile, et ladina keel on on teiste keelte vahendusel tunginud ka eesti meditsiinikeelde. Eesti patsiendid eelistavad rabanduse asemel öelda "infarkt", ülitundlikkuse asemel "allergia". Arstide terminoloogias tähistab põrutust sõna "kontusioon" ja venitust sõna "distensioon". Ning amüotroofilist lateraalskleroosi põdev haige ei pruugi targemaks saada teadmisest, et tema diagnoosi nimi maakeeles on "mittelihaistoiteline külgmine kõvastus" (Mikelsaar 2002). Üleilmastuvas maailmas jäaksid meie arstid ainult eestikeelset terminoloogiat vallates hoopis hätta, sest indoeuroopa keeltes olev ladina baas, mille enamik eurooplasi lapsena emakeeles rääkima õppides omandab, puudub eesti keeles. Meie emakeeles ei ole kõigi sõnade kohta ladina keelest pärinevat võõrterminit.

Inglise keel indoeuroopa keelena on ladina keelest märksa rohkem mõjutatud. Pealegi on see keel tänapäeval vallutanud massimeedia, kõik kultuurivaldkonnad ja teaduse, seega võiks kaaluda ka inglise keele kasutamist rahvusvahelise meditsiinikeelena. TÜ arstiteaduskonnas on esimese kahe kursuse piires olemas ingliskeelne õppekava, kus sisaldub ka ladina keele kursus inglise keele baasil. Kui jälgida anatoomiatermineid kummaski keeles, on näha, et sõnade tõlkimiseks ei ole erilist vajadust. Näiteks sõnade *oesophagus* (söögitoru), *occiput* (kukal), *scapula* (abaluu), *clavicula* (rangluu), *phalanx* (sõrme- v varbalüli) ja *trachea* (hingetoru) kirja pilt on sarnane nii ladina kui inglise keeles. Lisaks leksikaalsele küljele võiks esile tõsta ka asjaolu, et ingliskeelses meditsiiniterminoloogias kasutatakse ka ladina keele käändelõppe. Sõna *vertebra* (selgroolüli), mis mõlemas keeles sarnasel kujul esineb, on mitmuses (nominatiivis) nii ladina kui ka inglise keeles *vertebrae*, sõna *zygoma* (sarnaluu) pluural on nii ladina kui ka inglise keeles *zygomata*. Ka diagnoosid on nii ladina kui inglise keeles sageli sarnased. Kirjapildilt on järgmised haigusmäärangud mõlemas keeles identsed: *varicella* (tuulerõuged), *osteoporosis* (luu-urbenemus), *angina pectoris* (rinna-angiin e stenokardia), kuid erinevus kahe keele vahel on siiski olemas ning see seisneb sõnade hääldamises. Viimatimainitud diagnoosi *angina pectoris* tuleb ladina keele hääldusreeglitest lähtuvalt hääldada kirjapildi kohaselt [angiina péktoris], ent inglise keele vastavate reeglite järgi on selle väljendi hääldus [æn'dʒaɪnə 'pektərɪs]. Ladina ja eesti keele hääldus on foneetiline,

seega on ladina keele hääldusreeglid eesti keelt emakeelena rääkijale suupärasemad kui inglise keele omad.

Eesti või inglise keelt arstiteaduse keeleks võttes ei pääse ladina keelest üle ega ümber. Suuremal või väiksemal määral on see keel lõimunud kõigi Euroopas kõneldavate keelte sõnavarra, grammatikasse ja stiili. Eriti oluline on vanade roomlaste keel teadustermiinoloogias. Kõik teed meditsiini terminoloogias viivad ladina keele juurde, küsimus on vaid selles, kas otse või kaasaegsete keelte vahendusel.

Meditsiiniline ladina keel — lihtne või raske?

Meditsiinilise ladina keele kursuse eesmärgiks on anda ülevaade meditsiini alal töötajale vajaminevast ladina keele grammatikast. Tulevastel arstidel peaks see hõlbustama anatoomiakursuse omandamist ning aitama neid käändelõpu valikul diagnoosi ja retsepti kirjutamisel. Proviisoriõppe eriala ladina keele kursuse rõhk on ravimtaimede ja medikamentide nimetuste õppimisel.

Ladina keele omandamise muudab tulevastele Eesti meedikutele raskeks eelkõige asjaolu, et nagu mujalgi Tartu Ülikoolis, on ka arstiteaduskonnas ladina keele kursusi ajaliselt kärbitud. TÜ arstiteaduskonna ravi ja stomatoloogia erialal õpitakse ladina keelt vaid üks semester ühe õppekorraga nädalas, proviisoriõppe erialal kaks semestrit pooleteise õppekorraga nädalas. Niivõrd lühikese ajaga ei jõua õpitud informatsioon kinnistuda, saadakse vaid mingisugune aimdus keelest.

Kaua aega raskendas TÜ arstiteaduskonnas ladina keele alast õppetööd õppevahendi puudumine, aastakümneid õpetati 1970ndatel aastatel ilmunud õpiku järgi, mis oli koostatud venekeelsete vastava ala õpikute alusel. Meditsiinilise ladina keele õpikutes on oluline rohkete harjutuste olemasolu, nende vähesus oligi varasemate õpikute põhipuuduseks. 2002. aastal ilmunud õpik *Ladina keel meditsiinierialadele* püüab edaspidi seda lünka täita.

Arstiteaduslikus terminoloogias on kõige olulisemad nimi- ja omadussõnad ning nende õige kasutus. 1982. aastal ilmunud A. Valdese ja J. V. Veski poolt koostatud *Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatus* on iga nimi- ja omadussõna juurde lisatud tüübi number nagu *Õigekeelsussõnaraamatus*. Selle sõnastiku andmetel on ladina nimisõnadel erinevaid käänamistüüpe 55 ja omadussõnadel 10, mille all on mõnikord ka mitu alajaotust.

Meditšiiniterminid ei pärine üksnes ladina keelest, vaid ka kreeka, araabia, prantsuse, saksa ja muudest keeltest. Sõltumata päritolust allutatakse kõik need eri päritolu sõnad ladina keele grammatika reeglitele, mille põhialuseid tuleb terminoloogia õigeks rakendamiseks tunda. Teistest keeltest on ladina keelt kõige rohkem mõjutanud kreeka keel. Meditsiini-sõnavaras kasutatakse tihti paralleelvorme, millest üks on ladina, teine kreeka tüvega, näiteks sõnad *rabies* ja *lyssa* (marutõbi) või *os* ja *stoma* (suu). Anatoomias kasutatakse nina ja silma kohta ladina termineid *nasus* ja *oculus*, kuid neis kehaosades ilmnevaid põletikke nimetatakse kreekakeelselt riniit (*rhinitis*) ja oftalmiit (*ophthalmitis*).

Grammatika poolest on meditsiinilise ladina keele kursus märksa lihtsam filoloogide, ajaloolaste, teoloogide või juristide ladina keele kursustest. Arstiteaduslikku ladina keelt lihtsustab palju asjaolu, et meedikud vajavad oma terminoloogias tegusõnu kaunis vähesel määral, kogu ladina keeruline verbisüsteem oma erinevate aegade jääd neil õppimata. Aegadest on meditsiiniterminoloogias tähtis vaid olevik. Retseptides tuleb ette vaid imperatiivi väljendites *Recipe!* (Võta!) *Misce!* (Sega!) *Da!* (Väljasta!) *Signa!* (Märgi!) ja konjunktiivi väljendites *Dentur tales doses!* (Väljastatagu selliseid annuseid!) ning *Fiat species / unguentum!* (Tehtagu ravimtee / salv!). Diagnoosides esineb tegusõnade käändelisi vorme, s.o partitsiipe ja gerundiimit. Mõned näited: *perturbatio deprimans recurrens* (korduv depressiivne häire), *abusus substantiarum dependentiam non producentium* (sõltuvust mitte-põhjustavate ainete kuritarvitamine), *vulnus apertum carpi et manus* (lahtine randme- ja labakäe haav), *perturbationes vescendi* (söömishäired). Kui filoloogid on harjunud, et sõnastikus on ladina tegusõnad 4 põhivormi, siis A. Valdese ja J. V. Veski *Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatus* on antud verbide 3 põhivormi tavapärase 4 asemel: oleviku ainsuse 1. pööre, perfekt partitsiip ning oleviku aktiivse infinitiivi vorm.

Ka käändsõnadega on arstidel lihtsam kui humanitaaralade esindajatel. Nimelt ei vaja meedikud kõiki ladina keele kuut käänat, vaid ainult nelja: nominatiivi, genitiivi, akusatiivi ja ablatiivi. Kaht esimest esineb diagnoosides kõige enam, näiteks: *cephalalgia* (peavalu), *morbilli* (leetrid), *morbus HIV non specificatus* (täpsustamata HIV-tõbi) *deficientia acidi ascorbici* (askorbiinhappevaegus), *intolerantia lactosi* (laktoosi-intolerants e -talumatus), *perturbationes identitatis generis* (sooidentsuse häired), *fractura cranii et ossium faciei* (kolju- ja näoluude murd). Harvem tuleb ette akusatiivi ning ablatiivi, eriti koos prepositsioonidega, näiteks: *dementia a morbo Alzheimeri* (dementsus Alzheimeri tõvest), *hyperemesis in graviditate* (rasedusaegne liigoksenda-

mine), *partus singulus per sectionem caesaream* (keisrilõikega üksiksünnitus), *dysfunctiones glandularum endocrinarum in morbis alibi classificatis* (siseseretsiooninäärmete haigusseisundid mujal klassifitseeritud haiguste korral). Mainimata jäänud käändeid (vokatiivi ja daativi) retseptides ega diagnoosides ei esine. Arstid vajavad ladina keele käändeid küll väiksemal arvul kui teiste erialade esindajad, kuid seevastu peavad nad väga konkreetset teadma, kuidas neile vajalikke nelja käänat kasutada. Humanitaaraladel õpitakse erinevaid ladina keele grammatilisi vorme küll rohkem, kuid kuna seal on eesmärgiks eelkõige tekstide mõistmine, piisab viimaseks sageli vaid vormide äratundmisest. Ent meedik peab täpselt teadma, milline käändelõpp kuhugi kirjutada. Levinud on sõnade lühendamine diagnoosides ja retseptides, nii saab lõpu kirjutamist vältida. Ladinakeelsetest raidkirjadest on näha, et juba vanad roomlased armastasid sõnu lühendada.

Erinevused meditsiinilise ja humanitaaralade ladina keele vahel saavad alguse juba tähestikust. Mõned ladina tähestiku tähed, mida klassikalisel ladina keeles ei esinenud või mida tuli ette harva ning ainult kindlas positsioonis, on ladinakeelses meditsiiniterminoloogias hoopis suurema tähtsuse omandanud. Klassikalisel ladina keeles puudub täht *j*, kuid A. Valdese ja J. V. Veski *Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatus* ning *Rahvusvahelises haiguste klassifikatsioonis RHK-10* on see olemas, näiteks sõnades *jejunum* (tühisool), *jecur* (maks) ja *Juniperus* (kadakas). Seega ei ole mõtet tulevastele medikutele ladina keelt õpetades selle tähe puudumist propageerida. Ka tähega *k* algavaid sõnu, mida klassikalisel ladina keeles oli vaid kaks (*Kalendae* ja *Kaesō*), on meditsiinilises ladina keeles päris palju, näiteks *kaliūm* (kaalium), *keratalgia* (sarvkestavalu), *keratitis* (sarvkestapõletik). Mõnikord kasutatakse *k*-tähte ka sõna keskel, vältimaks *c* hääldamist *ts*-na kreeka sõnades, näiteks sõnades *skeleton* (skelett) ja *leukaemia* (valgeveresus). Antiikajal *y*-ga algavaid sõnu ei esinenud, meditsiiniterminite hulgas neid siiski on, näiteks *yatrenum* (jatreen). Täht *z* hääldub *dz*-na kreeka laensõnades, näiteks *glycyrrhiza* (lagrits), ent *ts*-na uutest keeltest saadud laensõnades, näiteks *influenza* (gripp). Kõige rohkem valmistab arstidele raskusi konsonantühendi *sch* õige hääldus, s.o *sh* v *sk*, näiteks sõnas *ischias* (istmikunärvivalu).

L. Grossi, R. Kleisi ja Ü. Torpatsi meditsiinilase ladina keele õpikus *Lingua Latina in medicina* on märgitud kõik sõnades esinevad pikad silbid. Sõnade "ekseem", "õmblus" ning "jäse" ladinakeelne kuju on selles õpikus järgmine: *eczēma*, *raphē* ja *extrēmītās*. Tegelikult ei ole meedikutel vaja teada silbipikkusi, vaid sõnade rõhku. Kuna rõhk on sõltuvuses vaid

eelviimase silbi pikkusest, on ainult selle silbi puhul vaja teada, kas see on pikk või lühike. A. Valdese ja J. V. Veski *Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatus* ei ole silbipikkusi üldse tähistatud, vaid sõna aktsent on märgitud akuudiga. Samasugust süsteemi võib täheldada R. Pitkäranta soomekeelses meditsiinilise ladina keele õpikus *Latina medicorum: latinaa lääkäreille*. Rõhumärkidega tähistatult on eelpoolmainitud ladinakeelsed sõnad sellised: *éczema*, *ráphe* ja *extrémitas*. Viimane põhimõte on tunduvalt selgem ja lihtsam kui silbipikkuste märkimine. Silbipikkused eksitavad rohkem kui juhendavad, sest pahatihti samastatakse neid rõhkudega.

Meedikutele on olulised ka nimi- ja omadussõnade järel- ja eesliited ning sõnade tuletamine nende abil. Sufiks *-ura* kui tegevuse tulemuse näitaja annab koos verbiga *incido*, *cidi*, *cisum*, *ere* 3 (sisse lõikama) sõna *incisura* (sälk), deminutiivi lõppudega *-ulus*, *-ula*, *-ulum* ja *-ellus*, *-ella*, *-ellum* on tuletatud sõnad *valvula* (klapik) ja *cerebellum* (väikeaju). Sarnasust näitab sufiks *-ideus*, *-a*, *-um*: *arachnoideus*, *a*, *um* (ämbliku(võrk)-). Põletikule osutab lõpp *-itis*, kasvajale *-oma*: näiteks *myocarditis* (südamelihasepõletik) ja *sarcoma* (lihakasvaja). Prefiksile puhul on ladina ja kreeka keel võrdselt olulised: sõna *processus* (jätke) ja *subcutaneus*, *a*, *um* (nahaalune) on eesliideteks ladina keele prepositsioonid, ent sõna *antivenenum* (vastumürk), *epicentricus*, *a*, *um* (tsentrilähedane) ja *dyscoordinatio* (koordinatsioonihäire) kreeka keele eessõnad.

Ladina keelt õpivad arstiteaduskonna tudengid esimesel kursusel ning sageli tundub see olevat tülikas ja ebavajalik aine, sest seoseid ladina keele ja teiste õppeainete vahel ei osata veel näha. See kursus ei ole siiski mõeldud tulevaste medikute kiusamiseks, vaid vastupidi — terminoloogia omandamise hõlbustamiseks, üldistusvõime arendamiseks ning ka maailmapildi avardamiseks. On kahjuks piisavalt meditsiinitudengeid, kes selle asemel, et ära õppida ladina keele suhteliselt lihtsad hääldusreeglid, üritavad kilplaslikult iga ladinakeelse sõna häälduse eraldi ära õppida.

Meditsiinilise ladina keele grammatika on lihtsam kui teiste erialade puhul, ning ehkki sõnavara on raskem, omandavad arstiteaduskonna tudengid selle suuresti juba anatoomia- ja teiste erialakursuste käigus. Ühtlasi on ladina keele õppimine ka arstidele vajalik tähelepanu treening — vahel erinevad sõna vormid üksteisest vaid ühe tähe võrra, kuid see üks täht võib oluliselt muuta tähendust või tähendusnüanssi.

Rahvusvaheline haiguste klassifikatsioon RHK-10

Ladinakeelsete diagnooside rägastikus oleks arstidel tõesti raske orienteeruda, kui puuduks autoriteetne allikas, millele toetuda. 1967. aastal võtsid Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) liikmesriigid endale kohustuse haigestumise ja suremuse statistikas rakendada ametlikku rahvusvahelist haiguste, vigastuste ja surmapõhjuste klassifikatsiooni. Plaani kohaselt pidid kõik MTO liikmesriigid hakkama kasutama klassifikatsiooni 10. väljaannet (RHK-10) kas 1993. aastal või — kui tõlkimisega valmis ei jõuta — 1994. aasta alguses. Nii otsustati 1989. aastal Genfis peetud konverentsil, kus osales 43 MTO liikmesriiki. Põhikeeleks neis väljaannetes on inglise keel. Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi juures tegutsev meditsiini-terminoloogia komisjon alustas 1990. aasta keskel RHK-9 tõlkimist, sest eestikeelset klassifikatsiooni ei olnud olemas ning kasutada tuli venekeelset. Arvestati, et paljude haiguste nimetused ei muutu ja neid võib ka edaspidi kasutada. Genfist saadi luba ka *Rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni 10. versiooni* tõlkimiseks, millest põhiosa sai 1992. aastaks valmis. 1994. aastal ilmunud RHK-10 sisaldab kolmekohaliste koodidega haiguste nimetuste ingliskeelseid, ladinakeelseid ja eestikeelseid vasted.

Ladinakeelsete vastete esitamise mõtte algatas Uppsalas tegutsev Põhja-maade Meditsiinilis-Statistiline Komitee. 1992. a oktoobris toimunud arutlusel otsustati varustada kõigi Põhja- ja Baltimaade RHK-10 tõlked ladinakeelsete nimetustega, mis oluliselt parandaks kontakte nende maade arstide vahel. Ladinakeelsed vasted arutasid läbi ja kooskõlastasid omavahel dr Hans Nyman Rootsist ja akadeemik Pavel Bogovski Eestist. Seetõttu on Eestis kättesaadav suurepärane käsiraamat, milles on kolmes keeles toodud kõigi maailma haiguste nimetused. Nüüdseks on sellest olemas ka elektrooniline variant.¹

Arvestades, et paljusid haiguste nimetusi ei tuntud ei klassikalises ladina keeles ega ka hilisemates keelepruukides, tuli mõistete tõlkimisel ladina keelde mõneski suhtes kokku leppida. Näiteks inglise sõna *disorder* 'häire, haigusseisund' vastena on kasutatud kolme eri vormi: *dysfunctio*, kui häire on kindlalt ainult funktsionaalne, *perturbatio*, kui häire on põhiliselt funktsionaalne, kuid võib sisaldada ka mõningaid ebamääraselt avalduvaid orgaanilisi muutusi, *morbositas*, mis vastaks eestikeelsele haigusseisundile, kui orgaanilised kahjustused esinevad, kuid kindlat haiguspilti ei saa veel

¹ Vt <http://www.sm.ee/rhk/>

sedastada. *Morbus* on aga enam-vähem kindla kliinilise pildiga ja enamasti teadaoleva põhjusega haigus, millele inglise keeles vastab termin *disease* (Bogovski, Laan 1994).

Rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni (ladina keeles *Classificatio internationalis morborum*) esimese köite eessõnas on avaldatud lootust, et see osutab tõhusat abi arstidele ja arstiteaduskonna üliõpilastele. Tõlkijad märgivad ka, et peale põhiülesande täidab RHK-10 ka olulisi kõrvalfunktsioone, mis mõnele kasutajale võivad näida isegi tähtsamatena. Üks nendest on värskendada ja süstematiseerida ladina keele alaseid teadmisi, sest paraku tehakse diagnoosides veel palju vigu.

RHK-10 jaotub 21 peatükiks: 1) Teatavad nakkus- ja parasiithaigused; 2) Kasvajad; 3) Vere- ja vereloomeelundite haigused ning teatavad immuunmehhanismidega seotud haigusseisundid; 4) Sisesekreetsiooni-, toitumis- ja ainevahetushaigused; 5) Psüühika- ja käitumishäired; 6) Närvisüsteemihaigused; 7) Silma- ja silmamanuste haigused; 8) Kõrva- ja nibujätkehaigused; 9) Vereringeelundite haigused; 10) Hingamiseldundite haigused; 11) Seedeeldundite haigused; 12) Naha- ja nahaaluskoe haigused; 13) Lihasluukonna ja sidekoehaigused; 14) Kuse-suguelundite haigused; 15) Rasedus, sünnitus ja sünnitusjärgne periood; 16) Sünniperioodis tekkivad teatavad seisundid; 17) Kaasasündinud väärendid, deformatsioonid ja kromosoomianomaaliad; 18) Mujal klassifitseerimata sümptomid, tunnused ja kliiniliste ning laboratoorsete leidude hálbed; 19) Vigastused, mürgistused ja teatavad muud välispõhjuste toime tagajärjed; 20) Haigestumise ja surma välispõhjused; 21) Tervise seisundit mõjustavad tegurid ja kontaktid terviseteenistusega. Lisaks on esitatud kolmkeelne kasvajate morfoloogilisi diagnoose käsitlev loetelu (RHK-10 1994).

1.–19. peatükis on haigusmäärangud esitatud kolmes keeles, näiteks: F70 *Mild mental retardation* – *Retardatio mentis levis* – Kerge vaimne alaareng; K02 *Dental caries* – *Caries dentium* – Hambasööbija. 20. ja 21. peatükis on diagnoosid ainult inglise ja eesti keeles, näiteks W58 *Bitten or struck by crocodile or alligator* – Krokodilli või alligaatori hammustus või löök; X05 *Exposure to ignition or melting of nightwear* – Ööriietuse süttimise või kuumusest sulamise toime. Kahtlemata oleksid klassikalised filoloogid võimelised ka viimased peatükid ladinakeelsete vastetega varustama.

Lõpetuseks

Raul Talvik väitis oma artiklis, et “surnud ladina keel ei arene, kuid vajadus uute terminite järgi on suur”. Meie põhjanaabrid soomlased edastavad raadios igal nädalal olulisemaid maailmasündmusi kajastavaid ladina-keelseid uudiseid, mis eeldab kõigi tänapäeval kasutusel olevate sõnade tõlkimist ladina keelde. Uutele terminitele vaatamata on uudiste tõlkimisel järgitud klassikalise ladina keele reegleid ja iga “hea ladina keele tundja” saab neist aru. Meditsiiniterminid moodustavad vaid ühe osa arenevast ladina keelest, ning kui ladina keelde on võimalik tõlkida väljendeid “mini-seelik” ja “paremäärmuslik presidendikandidaat”, ei tohiks ka kaasaegne arstiteaduslik sõnavara erandit moodustada. Ka meditsiinitermineid on võimalik juurde luua, ja see tähendab, et ladina keel elab ning areneb pidevalt.

Ladina keele asendamine meditsiinis mõne teise keelega ei sünni üleöö ning ka pikaajalise protsessina tekitab selline üleminek palju mõttetut segadust. Pealegi ei ole teada, kas tulemus ka kvaliteetne on. Kõik teed meditsiiniterminoloogias viivad ladina keele juurde ja meditsiinilise ladina keele grammatika on märksa lihtsam kui humanitaaralade oma. Lisaks on arstidel käepärast *Rahvusvaheline haiguste klassifikatsioon RHK-10*, kust probleemide korral abi saab. Kui unustatakse väljend *in via est in medicina via sine lingua Latina*, tuleb meedikutel võib-olla peagi öelda *j'ai perdu mon latin*.

Kirjandus

- Bogovski, Pavel; Laan, Ilmar (1994) ‘Eessõna.’ — *Rahvusvaheline haiguste klassifikatsioon RHK-10*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Gross, Lalla; Kleis, Richard; Torpats, Ülo (1986) *Lingua Latina in medicina*. Tallinn: Valgus.
- Lamberg, Bror-Axel; Solin, Heikki (1990) ‘Det medicinska latinet.’ — *Finska Läkaresällskapetets Handlingar* Arg. 150, Bd. 134, 92–95.
- Mikelsaar, Raik-Hiio (2002) ‘Ladina keelt pole nii lihtne kaotada.’ — *Eesti Päevaleht*, 12.6.2002.
- Pitkäranta, Reijo (1981) *Latina medicorum: latinaa lääkäreille*. Helsinki: Gaudeamus.
- RHK-10 (1994) = *Rahvusvaheline haiguste klassifikatsioon RHK-10* (tõlgitud teosest *International Classification of Diseases ICD-10*). Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Rein, Kaarina (2002) *Ladina keel meditsiinierialadele*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Talvik, Raul (2002) 'Aeg loobuda ladina keelest meditsiinis.' — *Eesti Päevaleht*, 30.5.2002.

Valdes, Albert; Veski, Johannes Voldemar (1982–1983) *Ladina-eesti-vene meditsiini-sõnaraamat*. Tallinn: Valgus.

Omnes viae in terminologia medicinali ad linguam Latinam ducunt

Zusammenfassung

Kaarina Rein

In diesem Aufsatz handelt es sich um die Probleme des Lateinunterrichts an der medizinischen Fakultät der Universität Tartu. Da die Ärzte in Estland Diagnosen auf Latein schreiben müssen, gibt es in der ärztlichen Ausbildung einen Lateinkurs. Vor kurzem ist in Estland die Diskussion angefangen, ob man in der Medizin noch Latein benutzen oder statt Lateins eine moderne Sprache anwenden sollte. Die Schlussfolgerung des Aufsatzes ist, dass man in der Medizin ohne Latein jedoch nicht fertig werden kann, weil Latein den medizinischen Wortschatz aller europäischen Sprachen sehr beeinflusst hat.

LADINA KEEL TARTU ÜLIKOOLI ÕIGUSTEADUSKONNAS

Merike Ristikivi

Ladina keele tähtsus õigusteaduses on märkimisväärne: Eesti õigussüsteem kontinentaal-Euroopa õigussüsteemi osana baseerub rooma õigusel. Rooma õiguse pärand ja järjepidavus ilmneb ka keele tasandil. Nii on Eesti seadustes, õigusaktides, erialakirjanduses kasutusel mitmeid ladinakeelseid juriidilisi fraase ja termineid, mis on välja kujunenud juba rohkem kui kaks tuhat aastat tagasi.

Tavakohaselt ladinakeelseid termineid ei tõlgita. Väljendid nagu *ad hoc*, *de iure*, *de lege ferenda* võimaldavad mõtteid üheselt ja ökonoomselt edasi anda. Juriidiline ladina keel kui kommunikatsioonivahend hõlbustab juristide rahvusvahelist üksteisemõistmist ja koostööd.

Ladina väljendite kõrval leidub erialakirjanduses ka rohkelt ladina-põhjalisi võõrsõnu: testament (lad *testamentum*), regressiõigus (*regressus*), bilateraalne leping (*bilateralis*), negatoorne hagi (*negatorius*), singulaarne õigusjärglus (*singularis*) jpt.

Seega, küsimus, kas ladina keele õpetamine juristidele on vajalik, tundub ülevõetav, ning artikkel keskendub probleemidele, mida ja kuidas õpetada?

Viimase kümne aasta jooksul on Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas toimunud ladina keele õpetamisel mitmeid olulisi muudatusi.

Kuni 1997. aastani õpetati ladina keelt kõigile esimese kursuse tudengitele kohustusliku üldainena kahe semestri ulatuses. Õppevahendina oli

kasutusel H. Freymanni poolt 1958 koostatud lugemik,¹ mille sõnavara ja grammatikateemade esitamise järjekord järgisid teiste tolleaegsete ladina keele õpikute traditsioone.

1997. aastal reformis Tartu Ülikooli õigusteaduskond oma õppekava. Suur osa reformist puudutas keeleõppega seonduvat, näiteks võõrkeeled viidi kohustuslike ainete hulgast valikaine staatusse. Ladina keel iseseisva õppeainena kadus üldse, seda hakati õpetama ühe semestri jooksul koos rooma eraõigusega. Uue nimetuse "Rooma eraõiguse alused" all kestis ladina keele õpetamine viis aastat ning see eksperiment kujunes üsna edukaks. Reaalselt toimus mõlema aine õpetamine teineteisest eraldi:

	<i>loengud</i>	<i>seminarid</i>
<i>ladina keel</i>	13 tundi	22 tundi
<i>rooma eraõigus</i>	15 tundi	20 tundi

Efektiivseks muutis koostöö see, et ühe ainenimetuse all käsitleti samu mõisteid ja väljendeid — ladina keele loengutes vormi ja grammatikaga seotud aspekte, rooma eraõiguse loengutes aga sisulist poolt. Nii muutus rooma õiguse väga mahukas materjal üliõpilastele mõistetavamaks, samuti jäid terminid sel moel kiiremini ja kergemini meelde. Kursuse läbimiseks tuli üliõpilastel sooritada mõlemas aines kirjalikud tööd.

Tartu Ülikooli siirdumine 3+2 õppekavale on toonud kaasa järjekordseid muudatusi. Uuendatud on ka õigusteaduskonnas ladina keele õpetamist. Alates 2002/2003 õppeaastast on ladina keel jälle iseseisev õppeaine. Uus kursus "Ladina keel juristidele" vältab ühe semestri ja sisaldab 14 tundi loenguid ja 26 tundi seminare.

Aine uus korraldus — ladina keele õpetamine varasemast tihedamas seoses rooma õigusega ning auditoorse õppetöö vähenemine kahelt semestrielt ühele — tingis 1997. aastal uue õppematerjali koostamise. Kursuse läbiviimiseks oli vaja õpikut, milles grammatikateemade esitus suudaks anda keelest nii napi õppeajaga elementaarse ülevaate ning sõnavara keskenduks juriidilisele ja kitsamalt rooma õiguse terminoloogiale.

Kolme-aastase materjalide kogumise ja läbitöötamise järel tekkis kogumik tekstidest ja harjutustest, mis loengutes-seminarides viimase vormi said

¹ H. Freymann, *Ladina keele lugemik õigusteaduse üliõpilastele*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1958.

ning 2000. aastal ilmus õpik "Ladina keel juristidele".² Materjalide kogumisel lähtusin põhimõttest uurida Eestis kasutusel olevat juriidilist kirjandust ning selgitada välja, kui palju ja millises kontekstis tänased juristid ladina keelt kasutavad.³ Nii on õpik koostatud suuremas osas Eestis ilmunud juriidilise erialakirjanduse põhjal: ajakirja "Juridica"⁴ aastakäigud, Tartu Ülikooli õppejõudude poolt koostatud uued juuraõpikud,⁵ erinevad eesti keeles välja antud rooma eraõiguse õpikud.⁶ Rooma õiguse väljendite kõrval esineb õpikus ka rahvusvahelise õiguse ja diplomaatia alaseid ning anglo-ameerika õigussüsteemist pärinevaid ladinakeelseid mõisteid ja tsitaate.⁷

Kogutud materjalide uurimine näitas, et juriidilises terminoloogias langeb põhirõhk käändsõnadele (peamiselt nimisõna ja nimisõnaline täiend ning nimisõna ja omadussõnaline täiend, nt *ius gentium*, *status civitatis*; *bona fides*, *ius civile*). Verbi pöördelisi vorme esineb väljendites vähem, tähtsamad ajavormid on *praesens* ja *perfectum*. Suuremat tähelepanu nõuavad aga verbi

² M. Soodla, *Ladina keel juristidele*. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2000; 2. täiendatud ja parandatud trükk 2003 (M. Ristikivi).

³ Ladina terminite kasutamisest juriidilises kirjanduses vt M. Ristikivi, *Ladina juriidiline fraseoloogiasõnastik — kellele ja milleks?* 2. Rakenduslingvistika konverentsi ettekannete kogumik. (Avaldamiseks vastu võetud.)

⁴ *Juridica*. Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ajakiri. Peatoimetaja Paul Varul. Tartu: Iuridicum, 1993—. Vt ka <http://www.juridica.ee>.

⁵ M. Luts, *Sissejuhatus õigusfilosoofiasse*. Tallinn: Juura Õigusteabe AS 1997; P. Jõgi, *Õigus ja eetika*. Tallinn: Juura Õigusteabe AS 1997; R. Narits, *Õiguse entsüklopeedia*. Tallinn: Juura Õigusteabe AS 1995; R. Narits, *Õigusteaduse metodoloogia I*. Tallinn: Juura Õigusteabe AS 1997; K. Merusk, *Kehitiv õigus ja õigusakti teooria põhiküsimusi*. Tallinn: Juura Õigusteabe AS 1995; J. Sootak, *Veretasust kriminaalteraapiat*. Tallinn: Juura Õigusteabe AS 1998.

⁶ P. Bonfante, *Rooma õiguse ajalugu*. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi kirjastus 1930; I. S. Pereterski, *Üldine riigi ja õiguse ajalugu. I Vanaaeg. II Vana-Rooma*. Tartu: Teaduslik kirjandus 1946; E. Ilus, *Rooma eraõiguse alused*. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder 1960; E. Ilus, *Rooma eraõiguse alused*. Toim. H. Pisuke. Tallinn: Ilo 2000.

⁷ Aluseks A. Piibu õpik *Rahvusvahelise õiguse süsteem*. Tartu: Loodus 1927 ning erinevad fraseoloogiasõnastikud: E. Anners, A. Önnersfors, *Latinsk Juridisk Terminologi*. Uppsala: Förlags AB Iustus 1976; *Black's Law Dictionary*. St. Paul: West Publishing Co 1998; R. Lieberwirth, *Latein im Recht*. Berlin, München: Verlag Die Wirtschaft 1993; D. Liebs, *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*. München: Beck 1991; R. Stammler, R. Sohm, K. Gareis, *Systematische Rechtswissenschaft*. Leipzig, Berlin: Teubner 1913; Б. С. Никифоров, *Латинская юридическая фразеология*. Москва: Юридическая литература 1979; Е. И. Темнов, *Латинские юридические изречения*. Москва: Юрист 1996.

käändelised vormid (eriti *gerundium*, *gerundivum* ja partitsiibid, nt *ius possidendi*, *de lege ferenda*, *de lege lata*). Seega ei lange selles õpikus ka grammatikateemade esitamise järjekord kokku traditsioonilisega, milles käändsõnad vahelduvad verbiga.

Kursuse läbiviimine erineb samuti tavapäraest keeleõppe tundidest. Õppetöö on jagatud loenguteks, kus käsitletakse suuremaid grammatika-teemasid (nt substantiivide jagunemine viide käändkonda, substantiivide käänamine) ja seminarideks, milles grammatika- ja tõlkeharjutuste abil ning tekstide lugemisega õpitut kinnistatakse. Õppetekstide koostamisel pidasin oluliseks, et lugemist saaks alustada kohe rooma õiguse väljenditest, mis on iga grammatikateema juures eraldi tekstidena on välja toodud. Ülejäänud tekstid sisaldavad pikemaid juriidilisi definitsioone Gaiuse⁸ ja Justinianuse *Institutsioonidest*⁹ või *Digestadest*¹⁰, samuti üldkasutatavaid väljendeid, sententse ja lühendeid (nt *in corpore*, *ex officio*, *o tempora*, *o mores*, e.g. — *exempli gratia*). Tekstide juurde kuuluvad kommentaarid õpiku lõpust. Need aitavad lahti seletada oskuskeelseid mõisteid (nn *termini technici*), mille mõte sõnasõnalise tõlke puhul võib jääda ebaselgeks (nt *matrimonium cum manu*¹¹, *praetor peregrinus*¹²). Kommentaarides on ära märgitud ka lühene-nud või klassikalise perioodi keelest erinevad vormid (nt *decem viri legibus scribendis*).

Ladina keele kursus koosneb kahest osast: käändsõnad ja pöördõnad. Mõlema osa lõpus tuleb üliõpilastel sooritada kontrolltöö. Käändsõnade teema hõlmab 4 loengut (I–II ülevaade käändsõnadest ja substantiivid, III adjektiivid, IV pronoomenid, numeraalid, adverbid) ja 6 seminari (I–II

⁸ Gaius, *Institutes*. Texte établi et traduit par Julien Reinach. Paris: Les Belles Lettres 1991.

⁹ *Iustiniani Institutiones*. Recognovit Paulus Krueger. Berolini: Apud Weidmannos 1922.

¹⁰ *Iustiniani Digesta*. Recognovit Theodorus Mommsen. Berolini: Apud Weidmannos 1922.

¹¹ Tõlge: 'abielu (mehe) käega', s.t mehe täieliku võimuga naise üle. *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. 9. Aufl. Hg. Seckel, E. Jena: Gustav Fischer 1914. *Manus*, lk 333.

¹² Sõna *peregrinus* vasteks annab *Ladina-eesti sõnaraamat* (Tallinn: Valgus 2002, lk 827) 'võõras, välismaine; võhiklik'. Rooma õiguses aga tuleb tõlkida 'peregriniide ehk võõramaalaste preetor', s.t magistraat, kes lahendas peregriniide omavahelisi ning peregriniide ja rooma kodanike vahelisi tüliküsimusi. *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. 9. Aufl. Hg. Seckel, E. Jena: Gustav Fischer 1914. *Peregrinus*, lk 419.

substantiivid, III–IV adjektiivid, V pronoomenid, VI numeraalid ja adverbid).

Pärast käandsõnade käsitlemist asutakse verbi juurde, mis hõlmab 3 loengut ja 7 seminari. Puudutatakse tähtsamaid verbi aegu: preesensit ja perfektit nii aktiivis kui ka passiivis. See võimaldab üliõpilastel seminarides lugeda lihtsamaid autoritsitaate. Pikemalt peatutakse verbi käändelistel vormidel.

Loengutes ja seminarides osutan nii sõnavormide, lauseehituse kui ka leksika puhul paralleelidele eesti keelega ja teiste kaasaja keeltega. See aitab paremini mõista, et ladina keele omandamine kergendab teiste suuremate Euroopa keelte õppimist. Eraldi tähelepanu tuleb pöörata ka võõrsõnade ja ladina keele sõnade vahelise seose leidmisele. See peaks soodustama oskust leida ladina tüvedest pärinevat alust teistes Euroopa keeltes. Võõrsõnade põhitähendusest arusaamine võimaldab ka neid õiges seoses ja õiges tähenduses kasutada.

Ladina keele õpetamisel peab arvestama, et juriidiliste fraaside lugemine ja tõlkimine ei eelda mitte ainult head ladina keele grammatika tundmist, vaid tuleb mõista ka õiguslikku konteksti. Sageli tekitab üliõpilastele probleemi sõnade mitmetähenduslikkus. Näiteks sõna *actio* ei saa tõlkida üldvastete 'liikumine; tegevus; toiming, tegu' abil. Rooma õiguses on tähenduseks 'hagi, kaebus' (nt *actio in rem* 'asjaõiguslik hagi'). Selgitusi ja kommentaare vajavad mitmed sõnad: *caput* — üldtähendused 'pea; inime- ne, isik; pealinn; peatükk', rooma õiguses 'õigusvõime' (nt *capitis deminutio* 'õigusvõime piiramine'); *manus* 'käsi', rooma õiguses '(abielumehe) võim' (nt *in manu mariti* 'mehe võimu all'); *culpa* 'süü', tsiviilõiguses 'hooletus, ettevaatamatus' (nt *culpa lata* 'järe, raske hooletus') jpt.

Eraldi tähelepanu tuleb juhtida väljenditele, mille õiguslik tähendus on ajaloolises kontekstis muutunud. Näiteks mõistel *ius civile* on arvukalt tähendusi. Rooma õiguses tähistas see ühelt poolt Rooma klassikalist õigust (vastandiks *ius honorarium*), teiselt poolt Rooma kodanike vahelisi suhteid reguleerivat õigust (vastandiks *ius gentium*).¹³ Bütsantsis, keskaja Lääne-Euroopas ja veel uusajalgi märkis *ius civile* peamiselt rooma õigust, laiemat ka positiivset õigust, mis vastandus jumalikule õigusele (*ius divinum*) ning loomuõigusele (*ius naturae*).¹⁴ Keskajal hakkas välja kujunema ka *ius civile* kasutamine praeguses tähenduses. Keskaja õigusteadus keskendus *Corpus*

¹³ E. Ilus, *Rooma eraõiguse alused*. Toim. H. Pisuke. Tallinn: Ilo 2000, lk 21–22.

¹⁴ H. E. S. Mattila, *Vertaileva oikeuslingvistiikka*. Helsinki: Kauppakaari. Lakimies Kustannus 2002, lk 172.

iuris civilis’e nende osade uurimisele, mis puudutavad õigussuhteid üksikisikute vahel. See mõjutas aja jooksul ka keelekasutust. Nii omandas mõiste ‘tsiviilõigus’ Euroopas oma praeguse tähenduse — üksikisikute vahelisi suhteid reguleeriv normide kogum.¹⁵ Eesti kehtivas õiguses on mõisted ‘tsiviilõigus’ ja ‘eraõigus’ sünonüümid.

Ladina keele kursuse läbimiseks tuleb üliõpilastel sooritada kaks kirjalikku kontrolltööd. Mõlemad kontrolltööd hõlmavad rooma õiguse terminoloogiat (kumbki töö 180 sõna) ja väljendeid ning harjutusi grammatikaosade peale (I kontrolltöö: käändsõnad, II kontrolltöö: pöörd sõnad). Grammatika-ülesannete lahendamisel on lubatud kasutada õpikus esinevaid käände- ja pöördelõppude koondtabeleid.¹⁶

Kuna kursuse läbiviimiseks ettenähtud aeg on suhteliselt lühike, siis ei ole väga otstarbekas kulutada loenguaega ja õpilaste energiat grammatikatabelite pähetuupimisele. Eesmärgiks on eelkõige sõnavara omandamine ja oskus kasutada ka edaspidi iseseisvalt erinevaid materjale: nii ladina keele sõnaraamatuid kui ka grammatikatabeleid.

Õppetekstide kõrval on õpikus ka katkendid autoritekidest. Aastatel 2000–2003 oli õigusteaduskonna õppekavas valikkursus “*Scripta Latina de historia atque philosophia iurisprudentiae*” (“Ladina tekstid õigusajaloo ja -filosoofia kohta”). Kursus andis läbilõike ladina juriidilise kirjanduse ajaloost, tutvustades nii rooma õiguse tähtsamaid allikaid (katkendid XII tahvli seadustest, Gaiuse ja Ulpianuse *Institutsioonid*, *Corpus Iuris Civilis*) kui ka olulisi autoreid õigusfilosoofiast (Cicero, Aquino Thomas, Hugo Grotius).

2003/2004 õppeaastal jaguneb “*Scripta Latina de historia atque philosophia iurisprudentiae*” valikkursus kaheks uueks kursuseks. Õigusteaduse bakalaureuseõppesse tuleb “*Fontes iuris Romani*” (“Rooma õiguse allikad”), mis hakkab täiendama “Rooma eraõiguse aluste” loengukursust. Kursus tutvustab rooma õiguse tähtsamaid originaaltekste (XII tahvli seadused, Gaiuse *Institutiones*, *Corpus Iuris Civilis*) ning puudutab Rooma isikute-, perekonna-, asja-, lepingu- ja pärimisõigusega seonduvaid tekste.

Magistriõppesse jäävad tekstid, mis keskenduvad õigusfilosoofiale: Cicero *De legibus* (“Seadustest”), *De re publica* (“Riigist”), samuti katkendid

¹⁵ H. Roland, L. Boyer, *Locutions latines du droit français*. Paris: Litec 1998, lk 240–241.

¹⁶ M. Soodla, *Ladina keel juristidele*. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2000, lk 174–175, 176–177.

Cicero poliitilistest ja kohtukõnedest. Valikuliselt loetakse katkendeid Augustinuse, Sevilla Isidoruse, Aquino Thomase, Hugo Grotiuse töödest.

Eelpoolöeldut kokku võttes tuleb tõdeda, et juristi hariduses on ladina keele tundmisel kindel koht. Eelkõige on see vajalik rooma õiguse ladinakeelsete terminite ning definitsioonide korrektseks tõlkimiseks ja mõistmiseks. Rooma õigusest pärinevad paljud juba antiikajal väljakujunenud, kuid tänapäevalgi käibivad ladinakeelsed õigusmõisted. Samuti aitab ladina keele tundmine jälgida õigusajaloo ja -filosoofia loengukursustel käsitlemist leidvate autorite ning teoste originaale.

Ladinakeelse juriidilise terminoloogia tundmine on oluline informatsioonivahend varasema õiguse kohta, millel on tihe seos tänapäevaga, seda nii põhimõtete kui ka praktika osas.

Lõpetamiseks sobib hästi Tartu Ülikooli õigusteaduskonna endise professori Leo Leesmenti tsitaat: “Kui Seeler oma töö “*Das Miteigentum nach dem Bürgerlichen Gesetzbuch*” eessõnas 1899. aastal õigustus tsiteerida üht lauset kreeka keeles ning avaldada lootust, et aeg, mil *graeca non leguntur* kunagi ei saabu, siis tänapäeval võime olla õnnelikud, et meil veel kehtib lause: *latina leguntur*.”¹⁷

Vaadates õigusteaduskonna viimaste aastate toetust praegustele ja tulevastele ladina keelega seotud projektidele ning üliõpilaste innustust ja püüdlusi, jääb üle nõustuda selle prof Leesmenti tõdemusega.

Latin in the Faculty of Law at Tartu University

Summary

Merike Ristikivi

The article deals with traditions and new methods in teaching Latin to students of law at Tartu University. The aim is to give an answer to common questions: why should Latin be taught within the studies of law, and what precisely should be taught.

¹⁷ L. Leesment, *Excerpta iuris Romani. Roomaõiguslikud tekstid*. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus 1935, lk 3.

At Tartu University, a course in Latin has traditionally formed a part of the syllabus for the students of law. In last ten years there have been major changes in teaching Latin. In 1995–1997, Latin was an obligatory course lasting two semesters. In 1997–2002, Latin was taught in combination with Roman Law in one semester, as a course titled “The Basics of Roman Law”. In reality, however, the two subjects were still taught separately. Since 2002 Latin is again a separate subject.

The experiment of teaching Latin in combination with Roman Law proved to be fruitful due to the fact that under the same name the same terms and expressions were taught: in Latin the form and grammar were explained, in Roman Law the content was discussed. Consequently, the extensive material concerning Roman Law became more easily understood by the students, and the terminology was memorised more quickly and effectively.

The new organisation of the Latin course required teaching materials, which would have enabled students to get an overview of Latin grammar in such a short time, and the vocabulary of which would include basically only legal terminology, more precisely, the terminology specific to Roman Law. After three years of compiling materials, my course-book “Latin for Lawyers” was published in 2000. The course-book is based on special literature that has been published in Estonia: the journal “Juridica”, new course-books for students of law compiled by lecturers and professors of Tartu University, as well as various course-books on Roman Law.

In legal terminology, the main emphasis is placed on declinable words. The finite forms of the verb are less numerous in expressions. More attention is paid to the non-finite forms of the verb (*gerundium*, *gerundivum* and participles). Therefore, in the new book the presentation of grammar topics does not coincide with the traditional order in which declinable words are taught simultaneously with the verb.

The expressions concerning Roman Law are presented in separate texts. The rest of the texts includes longer sentences or legal definitions from *Institutions* or *Digests* by Gaius and Justinian, commonly used expressions and abbreviations. In addition, several terms and quotations in Latin have been given, which concern international law and diplomacy and the Anglo-American legal system.

The course-book also contains excerpts from original texts by Latin authors. Since 2000, there is an elective in the syllabus of the Faculty of Law at Tartu University, called “*Scripta Latina de historia atque philosophia iurisprudentiae*” (“Latin Texts on the History and Philosophy of Law”). That particular course gives an overview of the history of Latin legal literature, introducing both the most influential sources of Roman Law (excerpts from the Twelve Tables (*leges XII tabularum*), *Institutions* by Gaius and Ulpian, *Corpus Iuris Civilis*), as well as the most significant authors of the philosophy of law (Cicero, Thomas Aquinas, Hugo Grotius).

ISIKUNIMEDE REGISTER

Register sisaldab enamiku artiklites mainitud isikunimesid (v.a mõned tsitaatides esinevad mütoloogilised nimed), sealhulgas viidatud autorite nimesid ning artiklite bibliograafiais toodud teoste autoreid või koostajaid, kui bibliograafiakirjed on esitatud nende järgi.

Achilleus • 141
Adamson, Amandus • 129
Agamemnon • 141
Ahasveri, Nicolaus • 33, 37, 38
Aischylos • 51, 93, 140
Aktaion • 127
Albrecht, Michael von • 147
Aleksander II • 100
d'Alembert, Jean Le Rond • 124, 131
Alkaïos • 100
Alvre, Paul • 8
Andreae, Johannes • 26
Andreae, Sueno • 26
Angelico – vt Fra Angelico
Anners, Erik • 164
Annist, August • 109
Apelles • 128
Apollon • 128
Aquino Thomas – vt Thomas Aquinost
Ariste, Paul • 93
Aristophanes • 51, 93, 148
Aristoteles • 7, 39, 83, 122
Aritander (Laurentii Nycopensis),
 Nicolaus • 36, 39, 42, 46
Athene • 13, 126
Augustinus, Aurelius • 131, 168
Augustus • 88, 139

Balck, Jacob • 27
Balckius, Nicolaus • 26
Barm, Reinhard • 21, 43
Bartholin(us), Henricus • 41
Bauman(n), Pärtel – vt Haliste, Pärtel
Becker, Walter Gustav • 87
Bentley, Richard • 53
Bergius (Bergh), Olaus Nicolai • 26, 33
Bergius, Thomas • 26
Bergman, Johan • 67, 94, 96, 98
Bergmann, Jaan • 99–107, 110, 111
Bergmann, Johannes Theodor • 58, 62
Bernhardy, Gottfried • 61, 62
Bernini, Gian Lorenzo • 130
de Berry, hertsog • 130
Bertleff(ius), Martinus • 35
Beyer, Jürgen • 48
Birt, Theodor • 53
Bisinger, Josef • 87
Blomqvist, Jerker • 14
Bogovski, Pavel • 158–160
Bolgar, Robert Ralph • 48, 62
Bonfante, Pietro • 164
Boullée, Étienne-Louis • 131
Boyer, Laurent • 167
Bremer, Erasmus Henricus • 34
Brockmann, Reiner • 32, 43

- Bröms, Ingemund · 30
 Bröms, Johannes · 34, 38
 Buchanan, George · 21, 45
 Burkert, Walter · 143
 Bücheler, Franz · 48
 Byringius, Petrus · 26
- Caesar, Iulius · 13, 148
 Cameen, Sueno · 34
 Capperonnerius, Johannes · 58
 Carlhielm, Gustavus · 35
 Castelius, Ericus · 29, 41, 46
 Catilina, Lucius Sergius · 54, 55
 Catullus, Gaius Valerius · 148
 Cederberg, Arno Rafael · 95
 Ceperinus, Jacobus · 21
 Cereteli, Grigorij – vt Tsereteli, Grigori (Gorgi)
 Chamisso, Adelbert von
 (Louis Charles Adélaïde de Chamisso de Boncourt) · 100
 Châteaugiron, René Charles Hippolyte de · 59
 Cicero, Marcus Tullius · 51–56, 58–61, 66, 68–70, 72, 73, 76, 139, 148, 167–169
 Cimabue, Giovanni · 129
 Classen, Carl Joachim · 10, 14, 17, 72, 74
 Clocovius, Daniel · 35
 Creilingius, Johannes – vt Kreiling, Johannes
 Cunitius (Cunitz), David · 31, 32, 39, 42, 46
- Dahlberg, Erik · 35
 Dau, Michael · 34, 35
 Delz, Josef · 53, 60, 62
 Diderot, Denis · 124, 130
 Diomedes, Marcus Arrius · 118
 Dionysos · 128
 Dreff, Sophia · 34, 38
 Duccio di Buoninsegna · 129
 Duhmberg, Karl · 94
- Eberhard, Daniel · 29, 30, 41, 47
 Eirene · 129
- Eisen, Matthias Johann · 102, 107, 109
 Ekaeus, Benedictus Nicolai · 33
 Ekrem, Inger · 43
 Ellinger, Georg · 53, 62
 Elvering, Gabriel · 34
 Enberg, Martinus · 35
 Engelmann, Wilhelm · 50, 53, 63
 Enochi, Elias · 26
 Essen, Justus Immanuel von · 72
 Eukleides · 126
 Euripides · 93, 148
 Ewers, Johann Philipp Gustav · 11, 51, 73
- Fahlenius, Ericus · 29, 30, 41, 47
 Falck, Johannes · 26
 Farmakovski, Boriss · 79
 Ficinus, Jonas · 26
 Flodin, Samuel · 35
 Folcher, Johannes · 35
 Fra Angelico · 129
 Francke, Johann Valentin · 52, 73
 Freymann, Heinrich · 163
 Friedemann, Friedrich Traugott · 57–60, 63
 Frischlin, Nicodemus · 21
 Frolov, Eduard · 79
 Funk, Gottfried Benedickt · 67
 Fülleborn, Georg Gustav · 60, 61, 63
- Gaius · 85, 165, 167, 169
 Gareis, Karl von · 164
 Gasparov, Mihhail · 104, 110
 Gavrilov, Aleksander · 147
 Gercke, Alfred · 53
 Gerlachius (Luschius), Ernestus · 26
 Gezelius, Georg(ius) · 26, 33, 38, 39
 Gezelius, Johannes Georgii · 20, 21, 24–28, 30–33, 37–39, 41, 42, 45, 46
 Gide, André · 135
 Glotz, Gustave · 87, 88
 Goethe, Johann Wolfgang von · 100, 130, 131
 Goetschenius, Petrus (Götsch, Peter) · 23, 24, 27, 29–31, 36, 37, 39–42, 45
 Golius, Theophilus (Gottlieb) · 21
 Golstenius (Gulsteen), Ericus · 26

- Gombrich, Ernst Hans · 133, 134
 Gross, Lalla · 12, 156, 160
 Grotius, Hugo · 167–169
 Gruuf, Daniel · 33, 39
 Grünthal, Ivar · 101
 Gulsteen, Ericus – vt Golstenius, Ericus
 Gustav II Adolf · 23, 39
 Gärtner, Friedrich von · 114
 Götsch, Peter – vt Goetschenius, Petrus
- Haava, Anna · 100
 Haliste, Agne-Kersti · 79
 Haliste, Emmi – vt Küün, Emmi
 Haliste, Jakob · 79
 Haliste (Bauman(n)), Pärtel · 11, 12, 17, 77–98
 Harckman, Ericus · 26, 33, 38, 39
 Harlfinger, Dieter · 21, 43
 Hau, Eduard · 68
 Hein, Elisabeth · 38
 Hein, Heinrich · 38
 Heinsius, Nicolaas · 53
 Hektor · 141
 Hellenius, Andreas · 26
 Hemsterhuis, Tiberius · 57
 Henschelius, Martin(us) · 21, 33, 38
 Hermes · 129
 Herodotos · 69, 76, 127, 138–141, 144, 148
 Hesiodos · 105, 141–143
 Heyne, Christian Gottlob · 51, 67, 73
 Hierzelius, Henricus · 26
 Hinnel, Gabriel · 35, 41, 46
 Hinnel, Jonas · 35
 Hirstein, James S. · 53, 63
 Hiärne, Erlandus · 32, 39
 Hodensius, Simon · 26
 Hojer, Laurentius · 41
 Holodnjak, Ivan · 79
 Holst, Niels von · 114, 120
 Holstenius, Ericus · 21, 25, 26, 28–32, 34, 35, 38, 39, 41, 42, 46
 Homeros · 13, 90, 94, 102, 104, 127, 138, 139, 141–144, 148
 Horatius Flaccus, Quintus · 7, 8, 49, 69, 72, 76, 88, 93, 148
- Horn, Petrus · 26
 Hoven, René · 59, 63
 Hurt, Jakob · 7
 Hövelen, Nicolai von · 27
- Ijsewijn, Jozef · 53, 56, 63
 Iktinos · 126
 Ilus, Elmar · 164, 166
 Inno, Karl · 23–25, 43
 Isidorus Sevillast · 168
 Isis · 128
- Jaanson, Ene-Lille · 19–41, 43
 Jacobi, August Ludwig Wilhelm · 59, 60
 Jacoby, Felix · 143
 Jaeger, Werner · 89
 Jaesche, Gottlob Benjamin · 69
 Jhering, Christian(us) · 20, 21, 26, 36
 Johannes · 39
 Justinianus · 165, 169
 Jõgi, Piibe · 164
 Järvelaid, Peeter · 49, 63
 Jöcher, Christian Gottlieb · 21, 43
- Kaalep, Ain · 13, 109
 Kaarna, Auguste · 110
 Kajanto, Iiro · 20, 22, 43
 Kaju, Katre · 8, 67, 75, 77
 Kallas, Siim · 150
 Kallikrates · 126
 Kandaules · 127
 Kangro, Bernard · 107, 110
 Kant, Edgar · 80
 Kant, Immanuel · 67, 71, 76
 Kårs, Henricus · 35
 Kartau, Juhan · 81, 82
 Kieckers, Ernst · 84–87, 90, 91
 Killy, Walther · 49, 63
 Kleis, Richard · 12, 156, 160
 Klenze, Leo von · 114
 Klose, Ernst · 57, 60, 63
 Koch, Zacharias · 26
 Koidula, Lydia · 100
 Komenský, Jan Amos · 20, 21, 25, 26, 45, 46
 Konks, Jaan · 93

- Koort, Alfred · 89
 Korfes, Anna · 27
 Korhonen, Tua · 42
 Kraggerud, Emil · 43
 Krause, Johann Wilhelm · 124
 Kreiling (Creilingius), Johannes · 26
 Krēsliņš, Janis · 26, 43
 Kriehuber, Josef · 50
 Kristus · 129
 Kroisos · 140
 Krook, Benjamin · 21
 Krook, Gudmundus · 35
 Krōlov, Ivan · 100
 Kukk, Inge · 8, 112, 120
 Kõiv, Mait · 8, 138, 144
 Kūūn, Emmi (Emma Rosalinda) · 79

 Laan, Ilmar · 159, 160
 Laasonen, Pentti · 25, 43
 Lachmann, Karl · 48, 51, 61, 66
 Laido, Hille · 7, 8
 Lamberg, Bror-Axel · 152, 160
 Lapin, Leonhard · 132
 Laugier, Marc-Antoine · 124
 Laurentii Nycopensis, Nicolaus – vt
 Aritander, Nicolaus
 Lechander, Laurentius Johannis · 41
 Ledoux, Claude Nicolas · 131
 Leesment, Leo · 168
 Leonardo da Vinci · 130
 Lepajõe, Marju · 8, 31, 32, 38, 40, 43, 48, 49,
 56, 63, 71, 145
 Leppik, Lea · 51, 60, 63
 Lidenius, Gudmundus · 21, 26
 Lidenius, Petrus · 32
 Lieberwirth, Rolf · 164
 Liebs, Detlef · 164
 Liiv, Jakob · 100, 107, 108, 110
 Liiv, Juhan · 107–110
 Lill, Anne · 7–10, 13, 17, 19, 48, 51, 52, 64, 77
 Lippmaa, Teodor · 92
 Lipsius, Justus · 53
 Livius, Titus · 148
 Lohman (Lomand), Bernardus · 26
 Lotman, Juri · 133

 Lotman, Maria-Kristiina · 14, 99, 111
 Ludenius, Laurentius · 21, 25, 27, 28, 31,
 32, 34, 36, 41
 Ludwig I · 114
 Ludwig, Walther · 20, 22, 31, 43, 53, 57, 60,
 64
 Luiga, Georg Eduard · 107, 109
 Lukianos · 69, 148
 Lundeen, Johannes · 20, 22, 41
 Luschius, Ernestus – vt Gerlachius,
 Ernestus
 Luth, Johannes O. · 32, 33, 38, 39, 46
 Luts, Marju · 164
 Luukas · 128
 Lõhmus, Viktor · 88, 93, 95, 98
 Lüder, ? · 123
 Lysias · 148

 Maadla, Jüri · 13
 Maas, Paul · 53
 Macfaite, Ebenezer · 72
 Mackail, John William · 90
 Madvig, Johan Nicolai · 48, 51, 61, 66
 Magni (Oeslovius), Daniel · 26
 Mahlsted(t), Arnold(us) · 26, 33, 38, 39, 46
 Mahne, Wilhelm Leonhard · 58, 64
 Maiste, Juhan · 122, 136
 Mancelius, Georg · 24
 Manutius, Aldus · 58
 Mark, Julius · 92
 Markus, V. · 81
 Marschalk, Nikolaus · 20
 Martini, Simone · 129
 Matteus · 39
 Matthiae, Ericus · 37, 39
 Matthiae, Salomon · 23, 24, 27, 30, 31, 41, 45
 Mattila, Heikki E. S. · 166
 Melanchthon, Philipp · 21
 Mellerus (Moller), Laurentius · 26, 36, 37,
 46
 Mendelssohn, Ludwig · 49
 Mercklin, Ludwig · 51, 54, 60, 64, 69–71,
 73, 74, 76
 Merisalo, Outi · 14, 44
 Merusk, Kalle · 164

- Meyer, Eduard · 87, 88, 143
 Michelangelo Buonarroti · 130, 137
 Mikelsaar, Raik-Hiio · 153, 160
 Mithra · 129
 Moberg, Olaus · 29, 30
 Mohr, Claus (Nicolaus) · 60
 Molin, Laurentius · 34, 35
 Moller, Laurentius – vt Mellerus, Laurentius
 Mollerus, Arvidus · 35
 Moora, Harri · 81, 93
 Morgenstern, Johann Karl Simon · 7, 10, 11, 16, 17, 48–77, 112, 113, 120
 Munthelius, Ericus · 26
 Murdvee, Mari · 8
 Muretus, Marcus Antonius · 58
 Mägiste, Julius · 92

 Nagel, Olev · 13, 19
 Narits, Raul · 164
 Nero · 129
 Neschke-Hentschke, Ada · 71
 Neue, Christian Friedrich · 49, 60, 61
 Niemeyer, August Hermann · 67
 Nietzsche, Friedrich · 8
 Nikiforov, Boriss · 164
 Nikitski, Aleksander · 79
 Njehusen, Elisabeth · 27
 Noltenius, Johannes Fridericus · 57, 65
 Nycopensis, Nicolaus Laurentii – vt Aritander, Nicolaus
 Nyman, Hans · 158

 Odysseus · 127, 141
 Oeslovius, Daniel – vt Magni, Daniel
 Ohlsson, Stig Örjan · 8
 Olesk, Peeter · 49, 65
 Oras, Ants · 109
 Orion, Jana · 19, 31, 32, 43, 44, 48
 Otto, Karl Eduard · 49
 Ovidius Naso, Publius · 147, 148

 Page, Denys Lionel · 38, 44
 Paionios · 129
 Palladio, Andrea · 130

 Palmroot, Andreas · 34
 Parrot, Georg Friedrich · 70, 74
 Pausanias · 94
 Peep, Harald · 99, 110
 Penelope · 141
 Pereterski, Ivan · 164
 Perikles · 126
 Petrarca, Francesco · 55
 Petronius Arbiter · 148
 Petti, Urmas · 49, 65
 Pheidias · 125, 128, 130
 Phokylides, Pseudo- · 21, 25, 29, 45
 Pihlak, August · 107
 Piip, Ants · 164
 Piirimäe, Helmut · 19, 20, 22–24, 28, 30, 35, 37, 44
 Pindaros · 37, 69, 75
 Pitkäranta, Reijo · 157, 160
 Platinus, Haquinus · 33, 38, 39
 Platon · 7, 51, 54, 55, 57, 69, 71, 72, 74, 76, 80, 82, 83, 85–88, 91–93, 95, 96, 98, 122, 125, 132, 134
 Plautus, Titus Maccius · 149
 Plinius Caecilius Secundus, Gaius · 13
 Plutarchos · 21, 29, 45, 51, 85, 86, 148
 Plutos · 129
 Politianus, Angelus · 53
 Polus, Timotheus · 32
 Polykleitos · 128, 132
 Polyphemos · 127
 Praxiteles · 128
 Preller, Ludwig · 54, 65
 Preuss, Emil · 50, 53, 63
 Psilander, Nicolaus · 33, 37, 38
 Puhvel, Jaan · 14
 Pöld, Peeter · 82
 Pöldmäe, Jaak · 99, 110
 Pöldmäe, Rudolf · 100, 110
 Päll, Janika · 8, 14, 19, 37, 44, 45, 48
 Päts, Konstantin · 93
 Pythagoras · 9, 25, 126

 Quintilianus, Marcus Fabius · 52–56, 59–61, 66, 69, 72

- Raffael · 115
 Rammius, Thomas · 23
 Ramnelius, Johannes · 41
 Ramul, Konstantin · 90
 Rand, Mare · 19, 72, 75
 Raphel(ius), Brandan Ludolph · 58
 Rathaus, Karl · 113, 115
 Recha, C. · 82
 Redlin, F. · 115, 118, tahvel lk 118 järel, 119, 121
 Rein, Kaarina · 8, 11, 152, 160, 161
 Rhein, Stefan · 20, 44
 Rhenanus, Beatus · 53
 Richter, Otto Friedrich von · 73
 Riesman, Bernardus · 41, 46
 Rink, Friedrich · 69
 Ristikivi, Merike (vt ka Soodla, Merike) · 8, 49, 162, 164, 168
 Ritschl, Friedrich · 48, 51, 61, 66
 Rodde, Bernardus · 41, 46
 Roland, Henri · 167
 Roos, Ervin · 12, 80, 85, 87–89, 93, 96, 98
 Roos, Paavo · 77
 Rostovtsev, Mihhail (Rostovtzeff, Michael) · 79, 80, 98
 Rousseau, Jean-Jacques · 124
 Ruhnken, David · 52–54, 56–59, 70, 73, 76
 Rägo, Gerhard · 95

 Sacré, Dirk · 53, 56, 63
 Sak, Kristi (vt ka Viiding, Kristi) · 7, 49, 65
 Sallustius Crispus, Gaius · 148
 Sandys, John Edwin · 56, 57, 65, 70, 75, 76
 Sappho · 33, 38
 Sarasti-Wilenius, Raija · 44
 Sarcovius, Daniel · 22, 35
 Scaliger, Joseph Justus · 53
 Schaepperus (Schaeffer), Johannes · 26
 Schiewe, Jürgen · 20, 44
 Schiller, Friedrich · 100
 Schilling, Bruno · 49
 Schinkel, Karl Friedrich · 114
 Schliemann, Heinrich · 93
 Schlossmann, Karl · 92, 93
 Schmitz, Thomas · 37, 44

 Schomerus, Petrus A. · 23, 27, 37, 39
 Schwab, Gustav · 90
 Schwabe, Ludwig · 61, 113–115, 120, 121
 Schütz, Christian Gottfried · 51
 Seeler, Wilhelm von · 168
 Semper, Gottfried · 114, 115
 Seneca, Lucius Annaeus (Noorem) · 148
 Sevilla Isidorus – vt Isidorus Sevilast
 Siirak, Erna · 36, 44
 Simler, Georg · 21
 Sinimäe, Juhan · 107
 Sintenis, Karl Friedrich Ferdinand · 49
 Sisask, Kaia · 135
 Sjöberg, Gabriel · 35
 Skaft Jensen, Minna · 43
 Skragge, Gabriel · 29, 30, 35, 41, 47
 Sohm, Rudolph · 164
 Solin, Heikki · 152, 160
 Solon · 85, 86, 141
 Sommer, Anna · 34
 Sommer (Soomre), Artur · 79
 Soodla, Merike (vt ka Ristikivi, Merike) · 164, 167
 Soomre, Artur – vt Sommer, Artur
 Sootak, Jaan · 164
 Sophokles · 13, 93, 126, 148
 Soros, George · 13
 Stahl, Heinrich · 34, 39
 Stalenus, Johannes Laurentii · 37
 Stalenus, Laurentius · 26
 Stammler, Rudolf · 164
 Steinrück, Martin · 8, 19
 Stephani, Ludolf · 60
 Stregensis, Johannes Eriki · 28, 39
 Stählin, Otto · 53
 Sundelius, Olaus · 26
 Sundius, Johannes · 28, 33, 38, 39
 Sööt, Karl Eduard · 110
 Süss, Wilhelm · 11, 17, 49, 51–54, 56, 65–76, 78, 90, 91, 94–96, 98
 Sütiste, Juhan · 101

 Zahn, Wilhelm · 115–117, tahvel lk 118 järel, 119–121
 Zaitsev, Aleksander · 145–147, 149–151

- Zarathustra · 129
 Zeltšenko, Vsevolod · 147, 149
 Zeus · 86, 118, 126
 Zhebelev, S. – vt Žebel'jov, S.
 Zieliński, Thaddaeus · 78, 79, 90, 95, 98

 Žebel'jov, Sergei · 79, 80, 98

 Taavet · 39
 Tacitus, Cornelius · 53, 88, 89, 93, 148
 Taev, Karl · 100, 102, 110
 Tafenau, Kai · 77
 Talvet, Jüri · 8
 Talvik, Raul · 152, 153, 160, 161
 Tamm, Epp · 13, 49
 Tamul, Sirje · 23, 24, 27, 44
 Tarvel (Treiberg), Peeter · 84, 90, 95, 98
 Temnov, Jevgeni · 164
 Tering, Arvo · 19, 23–25, 28, 29, 32, 33, 36–38, 44
 Tering, Helgi · 8
 Theognis · 9, 25
 Theokritos · 69, 75
 Thomas Aquinost · 167–169
 Thraemer, Eduard · 49, 65
 Thukydides · 93
 Timpanaro, Sebastiano · 50, 65
 Tittmann, Johann August Heinrich · 58, 65
 Tokelius, Sueno · 26
 Torpats, Ülo · 12, 156, 160
 Treiberg, Peeter – vt Tarvel, Peeter
 Trost, Martin · 25
 Tsereteli, Grigori (Giorgi) · 79–81, 98
 Tudeer, Lauri · 82
 Tuglas, Friedebert · 109, 110

 Ulpianus, Domitius · 167, 169
 Unt, Jaan · 8, 13, 145, 151
 Unt, Mati · 8
 Uppendorff, Johannes · 29

 Vahlen, Johannes · 48
 Valckenaer, Lodewijk Caspar · 58
 Valdes, Albert · 154–157, 161
 Vasar, Juhan · 21–23, 25, 29, 45
 Vasari, Giorgio · 130
 Vellay, Charles · 89
 Velleius Paterculus · 57, 72, 73, 76
 Venus · 128
 Verev, Velli · 100, 102, 110
 Vergilius Maro, Publius · 138
 Veski, Johannes Voldemar · 154–157, 161
 Viiding, Kristi (vt ka Sak, Kristi) · 14, 15, 19, 22, 25, 27, 28, 31, 32, 39, 40, 43–45, 48, 49, 51, 66, 70
 Vilhelmson, Konstantin · 12, 94, 96, 98
 Virgander, Petrus · 26
 Virginius, Andreas · 27, 36, 39
 Visnapuu, Henrik · 100, 101, 105, 110
 Vitruvius · 124
 Vogelmannus, Henricus · 37, 46
 Volt, Ivo · 8, 14, 19, 48, 77, 98
 Voltaire · 131
 Vulpius, Catharina · 32
 Väänänen, Kyösti · 23, 45

 Waagen, Gustav · 114
 Wallerius, Laurentius · 26
 Wånom, Nicolaus · 41
 Weid(e)ling, Johann · 23
 Werner, Peter · 114–116, 119, 120
 West, Martin Litchfield · 105, 110
 Wexonius, Olaus · 34
 Wickeden, Dorothea von · 34, 35
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von · 85, 143
 Winckelmann, Johann Joachim · 114, 123, 130
 Wiraesus, Nicolaus · 35
 Wittingius, Georg · 39
 Wolf, Friedrich August · 7, 10, 17, 51, 57, 61, 65, 67, 69, 71, 75
 Wyttenbach, David · 57, 58

 Önnersfors, Alf · 164
 Örn, Jonas · 41

 Üdi, Jüri · 134

 Xenophon · 51, 69, 148
 Xerxes · 140, 141

AUTORITEST

- Katre Kaju**, Eesti Ajalooarhiivi spetsialist, *M.A.* Aadress: Eesti Ajalooarhiiv, J. Liivi 4, 50409 Tartu; tel (+ 372 7) 387 569; e-post: Katre.Kaju@ut.ee
- Inge Kukkk**, Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi direktress, *M.A.* Aadress: Ülikooli 18–105, 50090 Tartu; tel (+372 7) 375 385; e-post: Inge.Kukkk@ut.ee
- Mait Kõiv**, Tartu Ülikooli üldajaloo lektor, Eesti Humanitaarinstituudi ajaloo õppetooli lektor, *Ph.D.* Aadress: Lossi 3, Tartu; tel (+372 7) 375 657; e-post: mait@ehi.ee
- Anne Lill**, Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia professor ja klassikalise filoloogia õppetooli juhataja, *cand. phil.* Aadress: Ülikooli 17–415, 51014 Tartu; tel (+372 7) 376 253; e-post: lill@ut.ee
- Maria-Kristiina Lotman**, Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia lektor, *Ph.D.* Aadress: Ülikooli 17–413, 51014 Tartu; tel (+372 7) 376 252; e-post: Maria.Lotman@mail.ee
- Juhan Maiste**, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise teaduskonna dekaan, professor, *Ph.D.* Aadress: Apteegi 1a, Tallinn; tel (+372) 51 61255; e-post: maistejuhan@hotmail.com
- Janika Päll**, Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia lektor, *M.A.* Aadress: Ülikooli 17–413, 51014 Tartu; tel (+372 7) 376 252; e-post: janika@ut.ee
- Kaarina Rein**, Tartu Ülikooli Keelekeskuse lektor, *M.A.* Aadress: Näituse 2–111, 50409 Tartu; tel (+372 7) 376 358; e-post: kaarina@ut.ee
- Merike Ristikivi**, Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia assistent. Aadress: Näituse 20–402, 50409 Tartu; tel (+372 7) 375 396; e-post: Merike.Ristikivi@iur.ut.ee
- Jaan Unt**, Tartu Ülikooli maailmakirjanduse lektor, *M.A.* Aadress: Ülikooli 17–404; tel (+372 7) 375 223; e-post: untkj@ut.ee
- Kristi Viiding**, Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia teadur ja lektor, *Ph.D.* Aadress: Ülikooli 17–413, 51014 Tartu; tel (+372 7) 376 252; e-post: kristi@chem.ut.ee
- Ivo Volt**, Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia teadur, *M.A.* Aadress: Ülikooli 17–413, 51014 Tartu; tel (+372 7) 376 252; e-post: ivo_v@ut.ee